

FRI-ONLINE-1-ESIS-01

ENGLISH AND AMERICAN EVANGELISM FOR ISRAEL¹

Vladimir Chukov, Prof. DSc

PhD Programme in Political Science

University of Ruse „Angel Kanchev“

Phone: 0889768745

E-mail: vlachu1@gmail.com

Abstract: *Evangelism as a religious movement is the core of State of Israel, established in 1948. It came out from Martin Luther's Reformation, it put down roots in the state of Lord Protector Oliver Cromwell and materialized its radical philosemitic profile in the United States. Judeo-Christianity or Christian Zionism is the religious amalgam that explains the inextricable links between Anglo-Saxon evangelicals, Judaism as a religion and the Jewish state.*

Keywords: *Israel, USA, UK, Evangelism, Martin Luther, Judeo-Christianity*

JEL Codes: *F50, F52*

Йерусалим е епицентърът на световната есхатология, пресечна точка на апокалиптичните сценарии на юдаизма, християнството и исляма. Представителите и на трите религии възприемат града като своя територия. Паралелно с това тези авраамически вярващи създават свои пророчески доктрини, че именно там ще настъпи краят на човешката история. Генезисът и детайлите на това как тези три системи от вярвания считат, че ще настъпи краят на света, какъв е профилът на тяхната перцепция за настъпващия Апокалипсис, силно влияят върху нашия свят. Нещо повече, това в много голяма степен е в основата на динамиката на съвременните събития. Редица интелектуални кръгове отричат подобен тип изводи. Това се отнася преди всичко за марксистите и постмарксистите, които изтласкват икономиката и последвалите социални преобразования като единствената причина за превратната политическата история на света. Стрмолясането на комунистическия блок през 1989-1990 г. доказва несъстоятелността на изключителността на икономическата доктрина, особено когато нейните поддръжници елиминираха всякакви нейни конкуриращи доктрини, базиращи се върху духовността, част от която е религията.

Големият въпрос е, че всяка една от трите авраамически религии създават коренно различни пророчески представи. Понякога те взаимно се допълват, продължавайки баланса или дисбаланса между Божия закон и човешкото *ratio*. Надграждането между трите религии е логическа последица от развитието на човека, човешкото общество, създадените етатистки представи чрез всички съответни компоненти – институции, регулации и модели на функциониране. Отправната точка е Йерусалим, а в по-широка перспектива - евреите и/или създадената, от тях държава Израел. Опасно е, когато част от деноминациите на големите религиозни семейства, каквито са християнството и исляма, формират пророчества, чиято конструкция е разположена в напълно инверсни плоскости. Това е така, тъй като те могат да мобилизират огромна човешка енергия, да създадат мощни разрушителни сили, да формират предпоставки за колизия, която има потенциала да прерасне в наднационален конфликт.

От 1967 г. и Шестдневната война насам Европа и САЩ често се присъединяват към международните усилия за спиране на еврейското заселване на окупираната от Израел територия в Палестина. Причината за това е, че изграждането на домове на спорната земя предизвиква гневни радикални реакции на озверените араби в региона и по този начин се торпилират усилията за постигане мир в Близкия изток. Това, което трябва да се знае е, че израелският термин за спорните селища, а именно *hitnakhluot* всъщност се отнася до

¹ Разработката е представена в секция Европейистика и международна сигурност на 29 октомври 2021 с оригинално заглавие на български език: АНГЛИЙСКИЯТ И АМЕРИКАНСКИЯТ ЕВАНГЕЛИЗЪМ ЗА ИЗРАЕЛ.

библейските обещания от Бог на Израел относно собствеността му върху земята. Част от заселниците вярват, че строежът на всеки дом на Западния бряг на река Йордан е начин за ускоряването на завръщането на Месията и респективно настъпването на края на човешката история.

В същия контекст може да се анализира и противопоставянето на Съединените американски щати на иранската ядрена програма. Мощни политико-религиозни кръгове се страхуват, че управляващите в Техеран аятоласи могат да създадат оръжие за масово унищожение. Паралелно с това редица експерти са на мнение, че стремежите на Ислямската република за производство на ядрено оръжие са неудържими. При това положение, според тях, САЩ трябва да се съгласят и да формулират стратегия за ядрено възпиране, подобна на тази, използвана срещу Съветския съюз по време на Студената война. Държавата Израел винаги е била на алтернативна позиция, тъй като за нея въпросът е от екзистенциално естество. Логично е, в рамките на израелския политически и военностратегически естаблишмънт също да има различни мнения. Те обаче не са от стратегическо, а от тактическо естество. Множеството детайли, на които ще се спра в моето изследване, са подбрани с цел доказването, че ядрен Иран, управляван от теорията уиляят *ал факих ал мутлака*, абсолютното попечителство на юриста-богослов, създадена от имам Хомейни, е „коктейл молотов“, в който са смесени религия, политика и военна/ядрена мощ.

След излизането на американския президент Доналд Тръмп от споразумението „5+1“ с Иран през 2018 г. сякаш алтернативната, близка до тази на Израел, линия надделява. Четиридесет и петият американски президент зададе такива политически параметри на отношенията с Иран, които съответстват на коренно нови библейски представи за естеството за завръщането на Месията. Неговият наследник – Джо Байдън не е в състояние рязко и радикално да реинтерпретира библейските текстове, така че да изостави напълно политиката на Доналд Тръмп. Премилениалистката инерция на последния не може да бъде изведнъж преодоляна и поради тази причина новата американска администрация балансира и търси подходяща матрица на отношенията с джа'афаритски Иран.

През последните два века американските политици реализират външна политика, в която Съединените щати, заедно с европейските си съюзници са основният стожер на такива демократични ценности като свобода, защита на правата на човека, борба срещу насилията, борба срещу престъпността, срещу тероризма, срещу замърсяването и други. Няма значение към коя от двете големи партии принадлежат президентите – Републиканската или Демократическата. Техните противници атакуват тези техни усилия, определяйки ги като реално непостижими и резултатът е единствено огромна загуба на ресурси. Всъщност необходимо е да се подчертае, че специалната подкрепа на САЩ към държавата Израел и нейната политика към Западния бряг на река Йордан, както и сложните взаимоотношения с Ислямска република Иран, се базират върху древни пророчества, интерпретирани в съвременен време. Предсказанията, направени преди две хиляди години, в свещените текстове на юдаизма, християнството и исляма се проектират в радикални или компромисни политически външнополитически актове. Колкото и да го отричаме, съвременният свят е изграден върху темелите на мисловни конструкти, създадени от мъдростта на предсказанията на видни представители на църковните институции на авраамическите религии.

Съвсем отделно от богословския въпрос дали Всевишният има участие в световните дела, вярващите и техните възгледи за пророчествата отстояват своите убеждения, че това е безспорно така. Терористът-фанатик, който атакува символ на съвременния свят и правителството, което се опитва да предотврати терористичната атака, имат различни виждания за това как ще приключи човешката история. Еврейският заселник, строящ несанкциониран от властта дом в някое селище и израелският полицаи, който идва да го арестува, представляват две коренно различни визии към тълкуването на Книгата на Исаия. Терористът от Хамас, който иска да убие и двамата, също има убедителна, за него си, съвсем различна представа за Страшния съд, но и интерпретация на свещените текстове. Християните, които вярват в Исус, Синът на Мария, се страхуват от мюсюлманските радикали. Последните също вярват в Исус, Синът на Мария, но които имат съвсем различна

представа за това как Исус ще се върне и какво ще направи, когато пристигне на Земята. Влиянието на есхатологията се отнася за цялото човечество, логично в различна форма и степен.

Някои вярващи християни придават религиозно значение на държавата Израел, докато други оспорват правото на евреите на земя, превзета по време на Шестдневната война. Някои ултраортодоксални евреи подкрепят светското правителство, което ги управлява, докато други го отхвърлят. Част от последната група стигат до там, че да си сътрудничат активно с враговете на Израел. Те отричат съществуването на държавата Израел, преди завръщането на Месията. В градината на ООН в Ню Йорк се издига бронзова статуя, подарена през 1957 г. от атеистичната държава Съветски съюз, на която е изсечен крилатият израз от Книгата на пророк Исаия „Да превърнем мечовете си в плугове“.

Всички тези конкретни политически актове не намират еднозначно обяснение. Отговорите на тези въпроси са сложни. Но в основата на тях и много други проблеми в нашия свят днес стоят древни вярвания за това как и дали въобще ще настъпи краят на историята. За да се намери най-близкия до истината отговор, е необходимо да се мисли многопластово. От една страна, светът е силно материален. Той налага своите условия и критерии за продължаването на човешкия род, но и на националната държава. В сложния статистки механизъм има твърде много материя. В тази светлина човек не може да игнорира своя инстинктивен маркизъм, ако търсим политико-идеологическото изражение. В Европа, най-вече източната ѝ част, задължително търсейки обяснение на някои сложни обществено-политически процеси, методологически се поставя въпроса: Кой има полза? Кой ще спечели, влагайки преди всичко материално, най-често парично изражение на конкретен процес или събитие. Така например търсейки отговор на конфликтите в Близкия Изток, се стига до „нефтеното столетие“. Симптоматично, в това отношение, е клишетото „В Близкия Изток всичко мирише на нефт.“ Генератор на подобен тип разсъждения беше литературата, генерирана от изследователските звена на бившия Съветски съюз. Както вече беше подчертано, политическото устройство на тази държава силно принижаваше ролята на църквата и не отдаваше заслуженото на религиозните вярвания. Така се стига до схематизиране на анализа, тръгвайки в една определена посока.

В същото време най-добре и ползотворно е материалната призма да се съчетае и допълни с духовно-религиозната, която не само е коректив. В определени проблемни ситуации тя е доминираща, независимо от факта, че общественото мнение остава с обратното усещане. През XXI век държавата обикновено е отделена от църковния институт, което е част от гаранцията на религиозната свобода в обществото. От друга страна, дейността на двата субекта непрекъснато се приплитат, нарушавайки изкуствената граница между тях. Библията има много какво да каже за политиката, войната, хода на историята и бъдещето на човечеството. Западната цивилизация, която е скептична към радикалните форми на религията, трудно открива тънката логическа нишка, която стои в основата на релацията външна политика-религия.

Не така стои въпросът по отношение на онези, които градят своите морално-политически виждания върху Апокалипса. Така например, ислямските радикали формират своите терористични действия върху генезиса на есхатологичните вярвания. Те считат, че с техният акт на насилие те пристъпват към Страшния съд, който ще ги отведе в рая.

Ако трябва да сме искрени съществуват нации, при които есхатологията играе чувствително по-голяма роля, отколкото при такива, които са техни съюзници в политическо отношение. Става въпрос за спецификата на нациообразуването и респективно на държавообразуването. В тази сфера трябва да направим отчетливо разграничение между американците и европейците. За Източна Европа, която е пост- или неомарксистка по своята същност, вече отбелязах. За западната част от обществата на Стария континент подобно твърдение би било силно преувеличено. Но със сигурност, те не могат да бъдат отъждествявани с американците, които имат свой специфичен национален генезис. В него „религиозната мая“ при изграждането на новата нация и респективно държава, е толкова силна, че се е превърнала в национална кауза. При американците вижданията за

пророчеството постепенно преминават към утвърждаване на общонационална кауза, а именно мисионерството за разпространение на демокрацията и защита на правата на човека. Въпреки външните критики за поведение на „световен жандарм“ реално релацията пророчество-мисионерство е сякаш най-силния „цимент“ на новата нация. Може би няма да е много пресилено, ако се отбележи, че релацията вяра в пророчеството-месианство-чувство за световно мисионерство е един от най-важните стимули и предпоставки за постигането на статут на Велика сила през XX век. Може би към тази верига би било още по-подходящо да се прибави и „сила“. От самото създаване на своята държава американците обожествяват физическата сила. Респектът към нея продължава и до ден днешен. Това проличава дори към външния вид на кандидат-президентите. Неслучайно тези процеси протичат в САЩ и то в пълен разрез с европейските конкуренти, които губят статута на Велики сили, за сметка на държавата, създадена на Новия континент. Днес, САЩ са безспорният лидер на Запада, който дори и да иска да се откаже от това, не е в състояние да го направи. Такъв беше случаят с Доналд Тръмп, който е един от осемте американски президенти, който не успя да повтори своя мандат.

Юдаизмът, християнството и ислямът са авраамически религии. Тогава не трябва да ни изненадва, че и трите вярвания съдържат убедителни, но и в същото време и противоречиви виждания за това как ще завърши човешката история. Това е така, тъй като в Библията пише, че Божиите обещания на Авраам съдържат универсални и есхатологични измерения. Последователите на трите религии считат, че са наследници или благодетели на тези обещания. Техните съвременни привърженици мислят за света около тях от гледна точка на това как да реализират тези обещания и пророчествата.

Настоящото изследване има за цел да проследи пророческите представи на две от най-релевантните деноминации в двете най-големи религиозни общности, а именно евангелизма и джа'афаризма. Те са малцинствени спрямо техните религиозни семейство и вероятно именно този статут предопределя силната инжекция радикализъм /позитивен и негативен/, който се открива в техните месиански представи. Нещо повече, той силно се долавя именно спрямо евреите като религиозна група за евангелистите и спрямо държавата Израел като естатистко образование за шиитите/джа'афарити. Откровенно инверсната конструкция на двете религиозни формули залага огромен конфронтационен динамит, който засега е сложен на масата на преговорите. Със сигурност, нейният потенциал е експлозия на надрегионален конфликт, при наличието на огромни военностратегически възможности на двете държави – САЩ и Ислямска република Иран.

Глава първа Евангелизмът, юдаизмът и еврейската държава

Реформация, Мартин Лутер /1483- 1546/, антисемитизъм и ислям

В началото на XVI век се забелязва нова обществено-политическа динамика. Великите географски открития и новата манифактурна форма на производство засилва тенденциите на окрупняване на националните територии и централизиране на държавната администрация. Това предизвиква промяната на християнските представи за държава и право, наложени от католическата църква. Това се налага, тъй като последните доминират представите на европейците през цялото Средновековие. Политическата конюктура формира предпоставки за създаването и налагането на нов политико-правов ред. В тази светлина Англия, Франция и Испания създават от множество феодални княжества големи централизирани държави. Единствена Германия, от големите европейски държави, остава раздробена на около хиляда феодални единици. Това било причина за по-слабо противопоставяне на традиционно силното влияние на Светия отец на Север от Алпите.

Преди обаче да се стигне до радикалната Реформация в Германия е необходимо да се отбележи етапът на „християнския хуманизъм“.² Той се възприема като вид подготовка за окончателното скъсване с католическата църква, представена от Светия отец във Ватикана. Този период се представлява от идеите и ученията на Дезидерий Еразъм Ротердамски /1466 – 1536/ и Томас Мор /1478-1535/. Техните виждания са еkleктична смесица между политика, философия, педагогика, теология, морал и юриспруденция, представени чрез автори притчи, диалози и анотирани колекции от гръцки и латински пословици. Основните произведения на първия са трактатите „Възхвала на лудостта“, „Адагия“, „Образованието на християнския принц“, „За свободната воля“ и други. Политико-правният модел, който е обект на анализ е този на империята на Карл Велики /747 или 748 – 814/.

Множеството съвременни експерти го възприемат като предвестник на свободната мисъл в Европа. В същото време, пренципно Еразъм остава убеден католик. Неслучайно повечето му трудове са изследвания на религиозни текстове, най-вече Евангелието. Идеалната държава на Еразъм представлява идеалния Corpus Christianum.³ Етатисткият организъм се изгражда около Христос, който е единственият носител на властта, а неговите поданици са разделени в три концентрични кръга – един голям и два по-малки. Най-близо до Бог се намира висшият християнски клир, до тях – дребното духовенство, а най-накрая – народът. Между двете зони, които представляват управляващата прослойка в държавата и народа се намират светските управници. Последните обаче трябва да властват съгласно Божиите норми. Според Еразъм, те са временни, а клирът – вечен. Двете композанти на елита /религиозната и светската/ се подчиняват на християнския морал и закони. „Ако управникът е християнин, той трябва да следва идеала на Библията. С други думи, той трябва да имитира Бог и да носи преди всичко своя кръст, а не да се стреми към короната и глобуса.“⁴

Нещо повече, Еразъм поставя под въпрос неоспоримата власт на светския лидер. Той оспорва принципа, според който подчинявайки се на владетеля, човек се подчинява на Бог: „Omnis potestas a Deo“.⁵ Подобна формула е недопустима, тъй като се отнася до римските владетели, а те са езичници. Заедно с това, понятия като империя, царство, величество, власт и редица други държавно-политически термини са извлечени от езическия речник. Адекватните термини в християнската държава са „администрация“, „благоденствие“, „лоялно управление“ и други.⁶

Холандският философ категорично отхвърля войната като средство за разрешаването на споровете между народите. Той критикува тезата на Николо Макиавели, че естественото състояние на човека и народите е войната, тъй като това противоречи на Библията. Най-добрият регулатор на човешките колективни взаимоотношения си остават християнските ценности. В тази връзка Еразъм игнорира становището на Макиавели, че между политика и

² Nay, O., Histoire des idées politiques, La pensée politique occidentale de l'Antiquité à nos jours, 2e édition, Arman Colin, 2016, p. 226-227.

³ https://www.researchgate.net/publication/313188474_Histoire_des_idees_politiques_La_pensee_politique_occidentale_de_l'Antiquite_greco-romaine_a_nos_jours, 25.03.2020.

⁴ Терминът corpus Christianum се отнася до средновековното разбиране на единство между държавата и църквата, на духовното и светското господство. Според него, империята и папството са две сили в единна respublica Christiana, обхващаща цялото християнство, чието членство се опосредства от кръщението. Невидимата, обединяваща глава на този corpus mysticum е Исус Христос. Тя се управлява се от император и от папа като земни глави. За повече информация виж: de Wall, H., Corpus Christianum, in Religion Past and Present, BRILL, 2006-2013, https://referenceworks.brillonline.com/entries/religion-past-and-present/corpus-christianum-SIM_03244#, 11.03.2021.

⁵ Erasmus, D., The Manual of Christian Knight, <https://oll.libertyfund.org/titles/erasmus-the-manual-of-a-christian-knight>, 25.03.2020.

⁶ Erasmus, D., The Education of a Christian Prince, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1997, p. 61.

⁶ Op.cit.

религия трябва да се сложи разграничителна линия. Точно обратното, той счита, че политиката и морала трябва да се смесят и да се превърнат в една субстанция. В тази връзка холандецът е на мнение, че властта и упражняването на властта се свеждат до педагогически функции, а не до търсене на конкретни материални и социални интереси. Владетелят управлява чрез добродетели, а неговата власт е легитимна, когато е приета от поданиците. Според Еразъм държавата се образува едва когато нейният владетел е образован и добродетелен. Доминирането на добродетелите и християнската култура представляват основата на необходимостта от държавообразуващия процес. Връзката е двустранна, а именно държавата се доказва чрез християнските добродетели, но и добродетелите не могат да съществуват без държава.⁷

Неговият личен приятел англичанинът Томас Мор също остава трайни следи в периода пред-Реформацията. В неговия феноменален трактат „Утопия“ той описва политически схеми, управленчески структури и държавни институции, които реално не съществуват. Влизайки в остър спор с властта /крал Хенри VIII го обезглавява/, Мор извежда на преден план неоплатоническия дуализъм /лошо-грешно-видимо versus добро-добродетелно-невидимо/небесно/ като основен подход при държавообразуващия процес.

Английският хуманист издига идеята за завръщане към християнските първоизточници. Вдъхновен от тях, мислителят достига до върховна ерудиция и успява да създаде перфектните модели на политическото управление и държавната администрация. Това доближава утопистите до епикурейците, считайки че християнството следва да се завърне към натуралистичните си основи. Мор е убеден, че за да се подобри обществото, държавата и законите, първо, човекът трябва да направи революция в душата си, тъй като тя е неподвластна на външен натиск.⁸

Ключови думи за разбирането на Мор за политика и юриспруденция са «семејство» и «собственост». В един първоначален етап Мор, повлиян от идеите на Платон, допуска обща собственост върху жените. Впоследствие обаче отхвърля идеята и издига твърдението, че обществото и изградената от него държава се гради върху семејната клетка и традиционния морал. Така основното звено в утопичната държава на Мор става семејството. По-голямата част от живота на човек протича в него и затова държавата може да интервенира единствено, когато се осъществи престъпление срещу него. Всички други престъпления, трябва да се решат от семеен трибунал. Така, част от наказателно-правните функции на държавата са поети от семеен трибунал.

Важна част от възгледите и дейността на Мор е отрицателното му отношение към Реформацията. Той намира нейните идеи, както и тези на Мартин Лутер, за твърде радикални. Според него разрушаването на католическата църква е всъщност „призив за война“.⁹ Така още паралелно със силното желание за реформиране на католическата църква се появява и Контра-реформацията. Мощното движение за реформиране, което се появява в Германия среща по-късно решителен отпор, организиран от самия Свети отец.

Формалният повод на самата Реформация са продажбите на индулгенции¹⁰ и на симонията.¹¹ Подобно събиране на пари, почиващо на дълбоко корупционна основа, било аргументирано от папа Льв Х от необходимостта от преустройството на храма „Св. Петър“ в Рим. Хората, които желаели реформа на католическата църква определили това като дълбока

⁷ Nay, O., Histoire des idees politiques,...op.cit.

⁸ Nay, O., Histoire des idees politiques...p. 227-228.

⁹ Wegemer, G., Thomas More: A Portrait of Courage, Scepter Pubs, 1996, p. 136.

¹⁰ Опрощаването на грехове срещу заплащане.

¹¹ Покупко-продажба на църковни длъжности. Идва от името на Симон Влъхва, който е съвременник на апостолите. Той е наричан още Симон Магьосника или Симон Мага. Според „Деянието на светите апостоли“, книга от Новия завет, той е живял през I век в Самария и се опитал да си купи църковен пост. Така е създал прецедент, който се превръща в практика сред клира. Древните християнски мислители Юстин, Иринеи, Иполит и други считат, че той е създател на всички църковни ереси. За повече информация виж: Simon Magus, Catholic Encyclopedia, New Advent, <https://www.newadvent.org/cathen/13797b.htm>, 11.03.2021.

криза и открита корупция, обхванала цялата църковна йерархия, в това число и самия Свети отец.

Опитите за реформа не успяват. Първите нейни дейци като Ян Хус и Джон Уиклиф са или унищожени или унижени. Стига се до Западната схизма /1378-1416/, чиито последствия са сблъсъци между отделните владетели и социални бунтове. Всъщност Реформацията задава религиозната компонента на новообразуващите се национални държави.

Реформацията е следствие на бурни социално-икономически и политически трансформации в недрата на европейското общество. За тях спомага невиджан по размерите си световен катаклизъм, пандемия наречена Черната чума. Болестта е регистрирана за пръв път през 1320 година в Китай. Смята се, че заразата се разпространява от ориенталски бълхи, които оцеляват в козината на черни плъхове. Последните живеели в корабите на търговците, които пътували над 6000 км от Европа. Бактериите, причиняващи Черната /Бубонната/ чума, се предавали чрез въпросните бълхи.

Разпространявайки се по пътя на коприната, тя стига до Крим, впоследствие в Европа, най-вече в Средиземноморския регион. Заразата пристига в Европа през 1347 г. На следващата година е отбелязана в Сицилия и Венеция. После бързо пламват Италия, Испания и Франция. До 1349 г. чумата се разпространява в Западна Европа, по-специално в Германия и бързо обхваща населението на Централна Европа. През 1350 г. пандемията достига до Източна Европа, а през 1351-1353 г. е вече и в Русия.

Смята се, че около 60% от европейците са умряли от чумата. По времето, когато болестта обхваща Европа, световната популация намалява от 450 на 350 милиона. Паралелно с това, 40% от населението на Египет, на Париж – 50%, а на Германия – 60% намира своята гибел. Сходна е статистиката и по отношение на Англия. Чумата убива всеки трети английчанин. На Европа са й необходими 150 години, за да се възстанови напълно след чумата.

Първоначално много хора вярвали, че Бог изпратил чумата като наказание за греховете на хората. Тогава те се обръщат към католическата църква за защита, както е било до този момент. Заедно с това обвиняват евреите, че са причина за нещастieto и започват жестоки гонения на друговерците. С течение на времето, обаче църковният институт започва да губи общественото доверие, тъй като пандемията не отминава. До този момент, тя е имала пълен монопол върху обществения живот и политическите процеси, тъй като е стожерът на общественото доверие. Клирът вече не може да обясни появата и лечението на чумата. Свещениците образуват т.нар. „първа линия“, тъй като остават най-близо до хората. Самата църква губи своята материална и физическа подкрепа и поради факта, че десетки хиляди нейни членове умират, лекувайки хората.¹²

Така Черната чума става причина за провокирането на две изключително важни обществени последици. Първо, настъпва масова депопулация, която директно рефректира върху стопанския живот на Европа. Второ, пълна ерозия на обществената лоялност към вековния монополист на европейската политика – Католическата църква. Нещо повече, в самия клир настъпват сериозни кадрови промени. Местото на починалите духовници се заема от по-необразовани и по-неподготвени техни наследници, които не притежават моралните качества на предишната генерация представители на Светия престол. По този начин, в Европа се получава един огромен обществено-политически вакум, чието запълване може да се осъществи единствено от фактор, чийто реално политическо измерение е алтернатива на теоцентристката държава, институционализирана от Ватикана.

Въпросната алтернатива трябвало да създаде първо нова икономическа среда, а после и политическа конструкция. Последната не може да е тотално отричане на теоцентристката държава, а формиране на идеология, която по своето естество е религиозна, но със силно декатолицизирано и респективно цедентрализирано съдържание. Така новият икономически ред, базиращ се върху индустриализирането и механизиранието трябвало да бъде аргументиран от нова, „светска“ религия, чието ядро е секуларизирането и прагматизирането

¹² The Reformation, <http://protestantreformationcs.weebly.com/the-black-death.html>, 26.03.2020.

на църковните порядки, т.е. премахването на папската ритуалика и създаването на нейн познат заместител.

Причини за появата на новото социално-политическо-религиозно движение, наречено Реформацията, както и спецификата на географското разпространение на протестантството, могат да бъдат обобщени в следното:

- Мощната вълна на индустриализация и механизация създава редица промишлени нововъведения, които замествали труда на милионите, загинали в пандемията на Черната чума. Едно от тези новости е печатната машина на шведа Гутенбург. Тя станала причина за широко разпространение на знанията, а от там и появата на силна средна класа, която опонира на духовенството и на светската аристокрация. Към 1530 г. повече от 10 000 религиозни публикации в над десет милиона екземпляра са залели книжния пазар в Германия. В тях реформаторите силно атакували «лошата» църква и пропагандирали «добрата» църква.¹³
- Реформаторската литература се разпространявала по-активно в градове с големи книжни пазари, които били и по-склонни да приемат протестантката деноминация, за сметка на католицизма.
- Османско-турските набези в Западна Европа през периода 1450-1700 г. станали един от регулаторите за моментното притъпяването или изостране на конфронтацията между Реформация и Контра-Реформация. Според турския изследовател Мурад Лигюн, когато имало турска офанзива срещу обект в Западна Европа, тогава 25% от конфликтите между двете християнски деноминации намалявали.¹⁴
- Протестантите и османските турци, изповядващи ислям се превръщат в, де факто, съюзници срещу стожера на християнската религия – Ватикана. Периодът, в който се провеждат двете обсади на Виена /първата е 1529 г. и втората е 1683 г./ е този на активните нападения на протестантите срещу техните едновърци – католици.
- Градовете, които са били средище на силен култ към отделни християнски светци били по-слабо ентузиазирани към приемането на идеите на Реформацията.
- Селищата, в които се практикувал законът или традицията, цялото наследство на наследодателя да бъде наследявано от първородния или първородната дъщеря, по-слабо въприемали идеите на Реформацията.¹⁵
- Регионите, които остават периферни на политическия, икономически и религиозния център, какъвто е Ватикана, характеризиращи се с добър икономически потенциал, но лоша администрация, са били склонни да се разделят с католицизма и да го подменят с протестантството.
- Териториите с множество манастири, които се превръщат в центрове на лоялизма към папата, също остават бели петна на карта на разпространението на новата деноминация.¹⁶

Безспорен лидер на Реформацията е германският августински монах Мартин Лутер /1483-1546/. През 1510 г. той прави посещение в Рим и останал шокиран от невероятната корупция, разгърнала се в средите на католическия клир, в светлината на управлението на

¹³ Dittmar, J., Media, Markets and Institutional Change: Evidence from the Protestant Reformation, CEP Discussion Paper № 1267, August 2015, <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1367.pdf>, 27.3.2020.

¹⁴ Iyigun, M., Luther and Suleyman, The Quarterly of Economics, Vol. 123, Issue 4, November 2008, p. 1465-1494, <https://academic.oup.com/qje/article/123/4/1465/1933179>, 27.03.2020.

¹⁵ Ekelund, R., Hebert, R., R., Tollison, An Economic Analysis of the Protestant Reformation, 1.06.2002, Journal of Political Economy, http://web.stanford.edu/~avner/Greif_228_2005/Ekelund%20et%20al%202002%20JPE%20Reformation.pdf, 27.03.2020.

¹⁶ Curuc, M., S., Smulders, Malthus meets Luther: the Economics behind the German Reformation, September 30, 2019, <https://docs.google.com/a/tilburguniversity.edu/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWVpbnxtYWxpa2N1cnVrfGd4OjUwMWYwNTkzMGM1MDcxNjE>, 27.03.2020.

папите Сикст IV /1471-1484/ и Александър VI /1492-1503/.¹⁷ Въпреки нежеланието на баща си, принадлежащ към средната градска прослойка, Лутер следва библиестика и по-късно става професор по теология във Витенбергския университет. Той прави чудесна академична кариера.

Лутер създава водещото течение в Реформацията, наречено Магистратско, за разлика от Радикалното, символизирано от неговия идеен опонент Томас Мюнцер /1489-1525/, Андреас Карлшад /1486-1541/, цвиккауските пророци¹⁸ и анабаптистите. Основната разлика между двете школи била дали корупцията е единствено сред католическата църква /Мартин Лутер/ или тя е обхванала и светските управници, които също подлежат на съд /Томас Мюнцер/.

Произведението «95 тезиса против индулгенциите», написано през 1517 г., от Лутер се превръща в програмен документ на Реформацията. В него той ясно излага своите принципни несъгласия с папските принципи и практики. Основни негови моменти са:

1. Опрощаването на греховете става чрез вярата, а не чрез делата. Църквата не може да бъде съдник на човека.
2. Отношението на хората към Бог е лично и Църквата не може да им бъде посредник.
3. Авторитетът на вярата се гради Божието слово и Светото писание, а не върху папската практика.
4. Вътрешната религиозност на човека се постига със светски порядки. Това означава, че светската власт се опира на естественото, а не на Божието право.

Според Лутер държавата трябва да функционира върху правилата на практическата целесъобразност и реалните интереси, които се определят от разума. Заедно с това, монархът е слуга, а не властник на народа. По този начин Мартин Лутер призовава за насилие срещу Църквата и покорност пред светската власт. Той обобщава, че всъщност бунтът срещу феодала е равнозначен на бунт срещу Църквата, тъй като светският управник е заел мястото ѝ в управлението на обществото и държавата.¹⁹

Вижданията на Мартин Лутер се оформят в завършена философия, която се поставя под етикета «лутеранство». Това наименование е наложено от един от опонентите на Лутер, а именно германския схоластичен богослов д-р Йохан Майер фон Ек. Това става през юли 1519 г. по време на дебата в Лайпциг. Последният го употребява с иронична конотация, с цел да внуши, че учението на Лутер е ерес.²⁰ В същото време Лутер не харесал термина „лутерански“, предпочитайки термина „евангелски“, който произлизал от εὐαγγέλιον, euangelion, гръцка дума, означаваща „добра новина“, т.е. „Евангелие“.²¹ Последователите на Жан Калвин /1509-1564/, Улрих Цвингли /1484-1531/ и други богослови, свързани с Реформаторската традиция /калвинизма/, също започват да използват този термин. По този начин те започват да разграничат двете евангелски групи. Други философи употребяват термините „евангелски лутерански“ и респективно „евангелски реформирани“. Постепенно думата „евангелска“ отпадна и от средата на XVI век самите лутерани започват да използват за себе си термина „лутеран“. Те целят да се разграничат от калвинистите или анабаптистите. През 1597 г. богословите във Витенберг определят определението „лутеранска“ като синоним на „истинската църква“.

¹⁷ Brecht, M., J. F. Schaaf, Martin Luther, Fortress Press, 1993, p. 7.

¹⁸ Първите анабаптистки проповедници в Германия – Николаус Шторх, Томас Дрехсел и Маркус Томе. Така ги нарекал през декември 1521 г. Мартин Лутер. За повече информация виж: Hughes O., O., *The Shaping of the Baptismal Rite in the Sixteen Century*, William Eardmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1992, <https://books.google.bg/books?id=N0oRWj1hXTEC&pg=P>, 3.02.2021.

¹⁹ Wengert, T., *Martin Luther's Ninety-Five Theses: With Introduction, Commentary, and Study Guide*, Augsburg Fortress Publishers, 2005.

²⁰ Espín, O., J., Nickoloff, *An Introductory Dictionary of Theology and Religious Studies*, Collegeville, Minnesota, Liturgical Press, 2003, p. 796.

²¹ Op.cit....p. 362.

Изключително важен нюанс в лутеранската философия е нейната антисемитска насоченост. Паралелно с това се чувства определена симпатия към мюсюлманите. Причините за подобен тип разграничение между двете нехристиянски монотеистични религии са, както от обективен, така и от субективен характер. Първоначалните възгледи на Лутер към евреите не са били враждебни. Той се опитва да ги привлече към християнската религия и затова има силно позитивен поглед към тях. Лутер пише: „Абсурдните богослови защитават омразата към евреите. ... Кой евреин би се съгласил да влезе в нашите редици, когато той вижда жестокостта и враждата, която им демонстрираме и че в поведението си към тях по-малко приличае на християни, отколкото на зверове?“²²

Антисемитизмът на Лутер са изразява в негови две произведения. Първото, водещото е памфлетът, озаглавен „За Евреите и техните лъжи“. Второто е „От неизвестното име и поколенията на Христос“, което още приживе, е преиздавано пет пъти. Двете творби са написани през 1543 г., три години преди смъртта му. Смята се, че Мартин Лутер е силно повлиян от книгата на хебраиста Антон Маргарита /1500-.../, „Цялата еврейска вяра“. Всъщност последният е бивш евреин, чийто баща е бил равин. Той е приел християнството и впоследствие става лутеран. В своята книга Маргарита разобличава евреите и техните нрави, обичаи и вярвания. Влиянието на въпросното произведение е бил допълнителен аргумент за предварителните антисемитски настроения на Лутер. Последният влиза в диспут с равина Йозел от Розенхайм, който търси посредничеството на Лутер пред принца на Саксония Йохан Фредерик, но християнският мислител му отказва. Принцът посочва факта, че всичките му опити за конвертиране на евреите са се оказали неуспешни.

В един от параграфите на „За евреите и техните лъжи“ Лутер предлага те да бъдат изгонени от християнския свят, след като не могат да бъдат конвертирани.²³ Той открито казва следното: „Искаме да се справим с тях по християнски начин сега. Предложете им християнската вяра, че ще приемат Месията, който е дори техен братовчед и се е родил от плътта и кръвта им; и правилно, че е от Авраамовото семе, с което се хвалят. Въпреки това съм загрижен [че] еврейската кръв вече може да стане водниста и дива. Първо, трябва да им предложите да се обърнат към Месията и да си позволят да бъдат кръстени, за да може човек да види, че това е сериозен въпрос за тях. Ако не, тогава ние не бихме им позволили [да живеят сред нас], защото Христос ни заповядва да се кръщаваме и да вярваме в Него, въпреки че сега не можем да вярваме толкова силно, колкото трябва, Бог все още е търпелив с нас....Ако обаче се обърнат, изоставят лихварството си и получат Христос, тогава ние с желание ще ги считаме за наши братя. В противен случай нищо няма да излезе от това, защото правят това с голямо желание.“²⁴

Влиянието на идеите на Лутер остава твърде силно и след смъртта му. Множество от германските феодали налагат рестрикции спрямо евреите, които живеят в техните княжества. През 1572 г. лутерани атакуват и плячкосват берлинската синагога. На следващата година евреите са прогонени от цялото маркграфство Брандербург, което става причина за антиеврейски бунтове в редица германски лутаренски княжества.²⁵ Според американския изследовател на лутеранството Роберт Майкъл творбите на Мартин Лутер се превръщат в гид за общественото поведение и учебник за управленческите практики в Германия, въпреки че не всички князе ги възприемат.²⁶ В тази светлина, през 1570 г. пастор Георг Нигрин публикува творбата „Врагът евреин“, който практически повтаря вижданията на Лутер, отстоявани в неговата „За евреите и техните лъжи“.

²² Luther, M., That Jesus Christ was Born a Jew, Trans. Walter I. Brandt, in Luther's Works, Philadelphia: Fortress Press, 1962, pp. 200–201, 229.

²³ Deutsch, G., Martin Luther, Jewish Encyclopedia, St. Louis and Philadelphia: Concordia Publishing House and Fortress Press, 1955–86, <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10196-luther-martin>, 30.03.2020.

²⁴ Luther's Works, Pelikan, J., Lehmann, H., T., C., B., Brown, B.T.G. Mayes, Digital Download, <https://www.fortresspress.com/store/product/9780800603595/Luther-Works-Digital-Download>, 31.3.2020.

²⁵ Michael, R., Holy Hatred: Christianity, Antisemitism, and the Holocaust, New York: Palgrave Macmillan, 2006, p. 117.

²⁶ Michael, R., Luther, Luther Scholars and Antisemitism, Encounter /Fall 1985/, Vol. 46, Issue 4, pp. 339-356.

Безсъмнено, антиеврейската реторика на Мартин Лутер създава обстановка, която съдейства за разпространение на антисемитските настроения в цяла Германия. Лутеранството, което се превръща в официална християнска доктрина в повечето германски региони, се превръща в чудесна обществена легитимация на погромите, които организира през 30-те и 40-те години на XX век нацистката партия срещу евреите и техните култови обекти и имоти. Според Майкъл всеки, който е писал срещу евреите по време на Третия райх, винаги се е позовавал на произведенията на Лутер.²⁷ Английският изследовател на християнската Църква Диармид Маккълък отстоява мнението, че „панфлетът на Лутер от 1543 г. е оперативния план на нацистите за кървавия погром на нацистите срещу евреите, наречен „Кристалната нощ“.²⁸ Кристофър Пробст в книгата си „Демонизиране на евреите: Лутер и протестантската църква в нацистка Германия“ твърди, че голям брой германски протестантски духовници и богослови по време на Нацисткия Трети райх са използвали антиеврейските публикации на Лутер, за да оправдаят поне отчасти антисемитските политики и практики на националсоциалистите.²⁹

Все пак остават различията между отделните изследователи на лутеранството и нацизма по отношение на корените на техния антисемитизъм. Ако Мартин Лутер използва чисто религиозни аргументи, за да осъди евреите, то фашистите от Третия райх акцентират върху расовите мотиви. Така в генезиса на този задочен спор се поставя един един въпрос, който множество изследователи в Близкия Изток, враждебни на Израел, извеждат на преден план в своя антисемитизъм, а именно: „Дали евреите са конфесионална общност или отделна раса?“ Според изследователи като Роланд Бейтън, Пол Халсал, Хайко Оберман и други извеждат на преден план тезата за „притъпления“ лутерански антисемитизъм, който не е построен в императивна форма, така както го правят нацистите. Реално лутеранството извежда условно отричане на евреите, докато Третия райх ги унищожава физически. Лутер се опитва да се бори за едно свое „чисто“ християнство, в което той поставя своите условия спрямо евреите, а именно – конверсия и признаването на Християнския месия. Според американския изследовател Грейам Ноубъл Лутер дори „се е опитал да спаси евреите“.³⁰ За Лутер спасението зависи от вярата, че Исус е син на Бог, вяра, която привържениците на юдаизма не споделят. В началото на живота си Лутер твърди, че евреите са били възпрепятствани да приемат християнството чрез провъзгласяването на това, в което той вярва. Последният вярва, че „нечистото“ евангелие на Католическата църква ги е отблъснало и че те ще отговорят благоприятно на евангелското послание, ако то бъде представено към тях „нежно“. Лутер изразява загриженост за лошите условия, в които евреите са били принудени да живеят и отстоява мнението, че всеки, който отрича, че Исус е роден еврейин, извършва ерес.³¹

Нееднозначно е отношението на Мартин Лутер към ислямската религия и турците. Сякаш то остава конюнктурно, трудно разбираемо и дори противоречиво. От една страна, погледът на идеолога на Реформацията е силно повлиян от принципите на религиозно-идеологическото отхвърляне на другите. От друга страна, вероятно той си е давал ясна сметка, че Османската империя е била най-силния противник във военно отношение на неговия враг – папата и по този начин, в някаква степен, решава екзистенциален за новата християнска деноминация въпрос. Възможно е да сработил инстинктът на самосъхранение «Врагът на моя враг е мой приятел». В тази дихотомична светлина остават и интерпретациите за оценката на Лутер спрямо мюсюлманите. Ако европейските и американските изследователи, свързани с клерикалните среди /напр. Майкъл Мюлет, Мартин

²⁷ Michael, R., Holy Hatred: Christianity, Antisemitism,.....p. 57-60.

²⁸ MacCulloch, D., Reformation: Europe's House Divided, 1490-1700, New York: Penguin Books Ltd, 2004, pp. 666-667.

²⁹ Probst, Ch., Demonizing the Jews: Luther and the Protestant Church in Nazi Germany, Indiana University Press in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2012.

³⁰ Noble, G., Martin Luther and German Anti-Semitism, History Today, <https://www.questia.com/library/journal/1G1-83552696/martin-luther-and-german-anti-semitism-graham-noble>, 31.03.2020.

³¹ Berenbaum, M., The World Must Know, United States Holocaust Memorial Museum, 1991, pp. 8-9.

Марти, Андрю Кънингам и други/, близки до лутеранството остояват първата теза, то ислямските учени или тези, чиито публикации излизат с помощта на ислямски средства /например Мурад Ийгюн, Тревор Кастър и други/, поставят акцент върху втората. Вероятно анализът на Волкер Грейфенхаген от Luther College в университета в Регина е чудесен опит за миксирането на двете тенденции и намирането на необходимия реалистичен баланс. Водещите аргументи за отстояването на първата, антиислямската позиция на Лутер са двата трактата „За войната срещу турците“ /1529/, „Военна клетва срещу турците /1530/ и началото на лутеранския химн, в който се казва: „Господи, пази ни в Твоето Слово и дела, съдържай убийствения папа и турчин.“³²

Може би двойствеността на отношението към турците проличава още в програмната творба на Лутер, а именно „95 тезиса“. По време на Магбурския колоквиум, проведен в периода 1 - 4 октомври 1529 г. /диспут между Мартин Лутер и Улрих Цвингли за реалното присъствие на Христос в Светото причастие/ Лутер поставя под въпрос необходимостта от съпротива на армията на султан Сюлейман Великолепни, обсадил Виена. Редица християнски мислители виждат в позицията му пораженчество пред друговерците. Лутер разпознава „турците като бич, изпратен от Бог да накаже християните, в качеството им на инструменти на библейския Апокалипсис, който ще унищожи Антихриста, а в последния Лутер разпознава папството и Римската църква.“³³ Той последователно отхвърля идеята за свещена война, "сякаш нашият народ е армия от християни срещу турците, които са врагове на Христос. Това е абсолютно противоречащо на Христовото учение и име".³⁴ От друга страна, спазвайки своето учение за двете кралства, Лутер подкрепя нерелигиозната война срещу турците. През 1529 г. той активно призовава император Карл V и германският народ да водят светска война срещу турците. Лутер пояснява обаче, че религиозната война срещу непознатата вяра е отделна и тя трябва да се води чрез молитва и покаяние. По времето на обсадата на Виена Лутер пише молитва за националното освобождение от турците, молейки Бог да „даде на нашия император вечна победа над нашите врагове“.³⁵

През 1581 г. Лутер пише трактат „За религиозните обичаи на турците“. Неговото авторство е съмнително, тъй като по това време е публикувано произведение със същото съдържание от някой си Георгий от Унгария. Последният е бил пленен от турците, когато е бил 16-годишен и е прекарал 20 години в турски затвор. Това произведение на Лутър е едновременно апологетика на ислямските религиозни ритуали и обичаи и атака срещу религиозните ритуали и обичаи на римокатолиците. Авторът дори прави директно сравнение между двете ритуалики. Той противопоставя религиозната емоция, дисциплината и опростенческият характер на исляма, срещу тромавостта и неяснотата на мъртвите ритуални практики на католицизма. Все пак, ако трябва да направим експлицитно съпоставяне, ще видим много повече ненавист към католическата църква, отколкото симпатии към мюсюлманските традиции и култ.³⁶

Отвореността на създателя на лутеранството към исляма е потвърдена и от написването през 1543 г. на увод на превод на Корана на латински. Самият мислител настоява тази версия на Корана да бъде публикувана, въпреки премеждията, които е имал издателят му Йоханес

³² Greifenhagen, V., Why Did Luther Want the Qur'an to Be Published?, Luther College, University Regina, 5 March 2027, <https://www.luthercollege.edu/university/academics/impetus/winterspring-2017/table-talks/why-did-luther-want-the-quran-to-be-published/>, 1.04.2020.

³³ **Cunningham, A., The Four Horsemen of the Apocalypse: Religion, War, Famine and Death, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 141, https://books.google.bg/books?id=hLxDnAMaUgQC&pg=PA141&redir_esc=v#v=onepage&q&f=false, 1.04.2020.**

³⁴ Luther, M., On War against the Turk, 1529, цит. по Brown, W., The Ten Commandments: The Reciprocity of Faithfulness, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2004, p. 258, https://books.google.bg/books?id=87hQ2AjcttEC&pg=PA258&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 1.04.2020.

³⁵ Op.cit.p. 142.

³⁶ Castor, T., Martin Luther on Islam and the "Turks", Zwemer Center for Muslim Studies, <http://www.zwemercenter.com/martin-luther-on-islam-and-the-turks/>, 1.04.2020.

Опоринес /1507-1568/ с градския съвет на Базел. От писмото му до общинарите, както и от предговора към светата книга на мюсюлманите става ясно, че Лутер желае Коранът да бъде публикуван, за да го „разобличи“. По негова преценка като произведение то е пълно с „лъжи, басни и мерзости в сравнение с християнското писание“.³⁷ Заедно с това той обяснява предимствата на изучаването на нехристиянските религии. Според Лутер това само ще заздравя „вярата на християните срещу развращението от други религии, за които всички предубеждават, че е дело на Сатаната.“³⁸

Лутер и неговото учение изиграват изключително важна роля в създаване на парадигма в междуконфесионалните отношения през Средновековието. Реформацията не е само причина за Западната схизма /1374-1417/, която моделира отношенията в Европа и християнския свят. Тя създава система на международните отношения, части от чийто профил оставят отпечатъци до ден днешен. Протестантите лутерани се превръщат в едни от най-твърдите опоненти на католицизма, с което разбиват религиозното-политическо единство на Западния свят. Логично, те идеологизират и етатизират своята доктрина, изработвайки своя собствена ритуалика и богословски принципи, еволюирали от тези на Църквата-майка. Много ценна характеристика е фрагментаризирането на протестанството в множество течения, които често имат общи компоненти и приливат едно в друго. Изключително важен отличителен белег между отделните течения е интерпретацията на специфичните възприятия за месианство и милениализъм. В някаква степен, те се превръщат в своеобразен разпределителен механизъм за отношенията към нехристиянските конфесии, а от там и към изработването на парадигма на външната политика на държавата, в чийто фундамент стои конкретната протестантска деноминация. Много важен момент в протестанството е не само прагматизирането на религиозните обичаи, но и тяхната секуляризация въз основа на характеристиките на отделните европейски нации. Това е валидно дори по отношение на отделните протестантски деноминации. Такива са лутераните в Европа и тези в САЩ. Пример в това отношение са взаимовръзките с евреите и мюсюлманите. Лутер задава следната градация на своята верска неприязън към другите деноминации: католицизъм-антисемитизъм-ислям. Възможна е хипотезата, че по този начин Лутер задава бъдещия модел на мултикултурализма, базиращ се върху допустимостта между протестанството и исляма, за сметка на юдаизма. Вероятно в подобно твърдение има някакво зрънце рационалност.

Лутеровата омраза към евреите не може да служи като модел за отношенията между тях и християните. Нещо повече, самият Лутер не може да бъде добър модел дори за изграждането на успешна парадигма на християно-мюсюлманските отношения. Всъщност подходът на Лутер към исляма служи повече за предупреждение към „другите“, т.е. нелутераните. Германският богослов показва какво могат да постигнат неговите последователи, ако не се постигне с тях ангажираност и диалог и ако не бъдат приети техните позиции. Следва иредентистко напрежение и деструктивни стереотипи на поведение.

Протестанти-евангелисти, фундаментализъм, месианизъм и милениализъм

Терминът евангелски идва от думата "евангел", която е гръцка дума от Новия Завет. Тя се отнася за добрата новина за Исус Христос, който ще дойде, за да спаси човечеството. „Добрата новина“ има особено значение за евангелистите и това е основното, което ги отличава от другите християни.

Според Института за изследване на американските евангелисти в колежа Уитън, Чикаго, Мартин Лутер е първият, който използва латинизираната форма на думата *evangelium*. По този начин той характеризира некатолическите църкви, създадени от

³⁷ Greifenhagen, V., Why did Luther.....op.cit.

³⁸ Op.cit.

Протестантската реформация в началото на XVI век.³⁹ Така, според него, всички некаатолици могат да бъдат определени като евангелисти. С течение на времето обаче, последните се формират като отделни деноминации в рамките на огромната силно фрагментаризирана множествост на протестантския монолит. На евангелизма му трябва време, докато създаде собствен богословски генезис, който да го отличава от протестантите-неевангелисти.

Според американския историк Джордж Марсден в англоезичния свят за евангелистки се определят поредица от възрожденски движения през XVIII и XIX век, възникнали във Великобритания и Северна Америка.⁴⁰ В същото време според статия в Оксфордския английски речник терминът „евангелизъм“ е използван за първи път през 1831 г.⁴¹ В книгата си „Историята на Лин“ американският мисионер Уилям Ричардс твърди, че терминът „евангелизация“ се появява още през 1812 г..⁴²

За пръв път през XVIII век евангелизмът се формира като завършено движение, организирано около едно просто универсално евангелско послание, а не в национални рамки. По-късно обаче той бързо преминава държавните граници и навлиза в различни църковни институции, социални групи, регионални общности, езици и култури. Тази характеристика е един от ключовете за разбирането на продължаващата динамика на евангелизма в модернизацията се и глобализацията се свят. Според Джон Уесли, един от водещите фигури на евангелизма „той е народностен и с ясно послание към обикновените хора“ и само отчасти може да бъде сравнен с някоя школа на формалното богословие, какъвто е томизмът.⁴³ Въпреки, че е генерирал някои считани за систематични богословски идеи в поколенията на Джонатан Едуардс⁴⁴, Чарлз Ходж⁴⁵ и Карл Ф. Х. Хенри⁴⁶, неговото богословие е изразено предимно чрез прозелитизъм и прокламация. Неговата енергия е центробежна, а богословието му е главно керигматично, проповядвано в публични беседи, изразявано чрез песни, обявявано в свидетелства и изписвано в писма. Така изглежда най-естественият начин на евангелско богословие. Керигматичният импулс ражда „изящната“ теология. Такъв е примерът с химните на Чарлз Уесли, в които древният принцип на *lex orandi, lex credendi* /както се молим, така вярваме/ е ярко показан в поезията, която съчетава интензивно чувство с богатство на Библейско и доктринално съдържание.⁴⁷

През XX век тежестта на евангелизма се измества от Европа и Северна Америка към Африка, Азия и Латинска Америка. Когато през 1974 г. Първият международен конгрес за световната евангелизация събира 2700 евангелистки делегати от 150 нации, форумът засвидетелства и доказва глобализацията и расовото разнообразие на евангелисткото

³⁹ Meritt, J., Defining “Evangelical”, *The Atlantic*, 17.12, 2015, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/12/evangelical-christian/418236/>, 4.04.2020.

⁴⁰ Marsden, G., *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans. 1991.

⁴¹ Worthen, M., *Apostles of Reason: The Crisis of Authority in American Evangelicalism*, Oxford University Press, 2014, p.273.

⁴² Richards, W., *The History of Lynn: Civil, Ecclesiastical, Political, Commercial, Biographical, Municipal, and Military, from the Earliest Accounts to the Present Time*, Vol. 1, W.G.Witingam, 1812, p.98, https://books.google.bg/books?id=Ng8HAAAAQAAJ&pg=PA98&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 4.04.2020.

⁴³ Dmarsh, B., What is Evangelicalism?, <https://www.christianitytoday.com/ct/2018/march-web-only/what-is-evangelicalism.html>, 3.04.2020.

⁴⁴ Джонатан Едуардс /1703-1758/ е североамерикански реформатор, философ и проповедник. За повече информация виж: Jonathan Edwards Biography, Jonathan Edwards Center at Yale University, <http://edwards.yale.edu/research/about-edwards/biography>, 17.04.2020.

⁴⁵ Чарлс Ходж /1797- 1878/ е презвитериански богослов и ортодоксален калвинист, чиито идеи силно влияят през XX век на американските евангелисти и фундаменталисти. За повече информация виж: Torbett, D., *Theology and Slavery: Charles Hodge and Horace Bushnell*, Mercer University Press, Macon, Georgia, 2006, <https://books.google.bg/books?id=HxldjogF56YC&pg=PA6&dq=Theology+and+Slavery:+Charles+Hodge+and+Horace+Bushnell>, 17.04.2020.

⁴⁶ Карл Ф. Х. Хенри /1913-2003/ е американски евангелистки богослов, който в средата на XX век се възприема като лидер на неоевангелисткото движение. За повече информация виж: Henry’s story, Carl F.H. Henry Institute for Evangelical Engagement, <https://henryinstitute.org/henrys-story/>, 17.04.2020.

движение.⁴⁸ Форумът също ускорява процеса на преминаване на управление на движението от старото фундаменталистско ядро към един обединяващ център, но на базата на гъста мрежа от партньорства. Развитието и глобализацията на евангелизма са резултат от своеобразна догматична компактност и последователност на движението. Те са също така, както израз на взаимовръзката между харизматични и нехаризматични начини на вяра и практика, така и на появата на устойчиви национални евангелистки движения. Най-важното е, че съвременният евангелизъм продължава да процъфтява далеч от своята зародишна форма, а теологичните му принципи остават твърде динамични, адаптирайки се към различните времеви, национални, регионални и социални параметри.⁴⁹

Съществуват различни статистически данни за броя на евангелистите по света. Това се дължи не само на критериите кои точно деноминации попадат в групата, но и зависи от изчерпателността на предоставянето на информация относно националните и регионални групи. Според проучване на авторетния американски изследователски център Pew през 2011 г. евангелистите в света наброяват 285 480 000 души. Това представлява 13,1 % от всички християни или 4,1% от световното население. Изследователите обаче правят уговорката, че в посочената бройка не са включени двете многобройни движения „петдесетничество“ и „харизматични църкви“, в чиито вярвания и практики има компоненти, припокриващи се с евангелистките. Според изследването тези две течения са все пак част от евангелизма, въпреки че между тях има и определени различия. Петдесетниците наброяват 279 080 000 души, а последователите на „харизматичните църкви“ – 304 990 000 души. Общо това прави 584 080 000 души, което е 26,7% от всички християни или 8,5% от световното население. Общо трите категории наброяват 869 560 000 души, почти 40% от всички християни или 12,6% от цялото население на света.⁵⁰

През 2015 г. Световният евангелски алианс, създаден през 1846 г. и който е обединение от 129 национални църковни институти и от 100 международни организации, претендира, че „дава платформа на повече от 600 милиона евангелски християни“.⁵¹ Известният френски историк Себастиан Фат дава по-детайлни данни във времето за броя на евангелистите в света, проследявайки тяхното увеличаване. Той твърди, че през 2016 г. те са 619 милиона. Това прави един на всеки четирима християни. През следващата година те са вече около 630 милиона, като той включва в броя и петдесетниците.⁵²

Статистическият център Operation World, наблюдаващ евангелистката деноминация, дава подборности относно разпространението ѝ по света. През 2020 г. неговите експерти считат, че евангелистите са 545,9 милиона, което представлява 7,9 % от населението на света. От 1960 до 2000 г. увеличението на броя на потвърдените евангелисти е три пъти по-голям от нарастването на броя на населението на земята и два пъти повече от този на последователите на исляма. Освен това настоящият годишен темп на увеличаването на евангелската общност е 2,6 %, което прави над два пъти по-голям от темповете на увеличаването на световното население.⁵³

Изключително важно е да се изведат на преден план разликите между евангелистите и останалите протестанти. Според американския експерт Джон Грийн, който има дълъг опит в изследването на тази материя, евангелистите имат много по-изчистени верски правила и

⁴⁸ Cameron., J., John Scott and Lausanne Movement: A Formative influence,

<https://www.lausanne.org/content/john-stott-and-the-lausanne-movement>, 3.04.2020.

⁴⁹ Bradford, A., Evangelical History, Boston: Published Bradford&Read, 1813, pp. 420-446, <http://www.operationworld.org/wrld>, 4.04.2020.

⁵⁰ Global Christianity – A Report of the Size and Distribution of the World’s Christian Population, Pew Research Center, December, 19, 2011, <https://www.pewforum.org/2011/12/19/global-christianity-exec/>, 4.04.2020.

⁵¹ World Evangelic Alliance, Who we are, <https://worldea.org/en/who-we-are/>, 4.04.2020.

⁵² Besmond de Senneville, L., Dans le monde, un chretien sur quatre est evangelique, La croix, <https://www.la-croix.com/Religion/Monde/Dans-monde-chretien-quatre-evangelique-2016-01-25-1200735150>, 4.04.2020.

⁵³ Operation World, <http://www.operationworld.org/wrld>, 4.04.2020.

много по-ясни послания, отколкото останалите протестанти.⁵⁴ Вероятно англичанинът Дейвид Бейбигтън прави най-точната и работеща формулировка на действащите евангелистки принципи. Повечето изследователи възприемат неговата, т.нар. «четворка» характеристики за разпознаването на евангелистите.⁵⁵

На първо място, ученият посочва конверсията. Тя е централното разбиране и заема ключова позиция в евангелската теология, както и във всички останали религии. В конкретния случай, обаче тя се възприема като «повторно раждане», т.е. Възкръстване. Още нещо, този акт е своеобразно покаяние за допуснатите грехове и е пряк израз на вярата в Христос. Така, конверсията отличава видимо християнина от нехристиянина, става причина за промяната в начина на живот, както и за постигането на „състояние на просветеност“. Според евангелистите актът на конверсията се съпътства с дълбоко преживяване, което може да бъде силно емоционално. Той може да се материализира душевно, включително и като изпитване на мъка или скръб за греха. Това обаче е само първоначално, тъй като след това следва осмислено облекчение. Причина за това е, че конверсията е вид прошка за всички минали грехове.

Акцентът върху конверсията разграничава евангелизма от другите форми на протестантизма. Инструмент за това е дълбоката вяра, че има сигурност за започването на процес на пречистване, а от там е и появата на нов, преобразуван човек. Всъщност става въпрос за увереността в Спасението, която също е част от протестантската християнска доктрина. Последната гласи, че вътрешното свидетелство на Светия Дух позволява на последователя на Христос да знае, че е оправдан. В християнското богословие увереността е Божествен праведен акт за премахване на вината и наказанието на греха, като в същото време обявява нечестивите за праведни чрез вяра в изкупващата жертва на Христос.⁵⁶ От друга страна, въз основа на съчиненията на св. Августин Блажени, увереността в Спасението е много важен доктринерен компонент на лутеранството и калвинизма, както и остава отличителен догматичен белег на методизма, въпреки че има различия между разбиранята на лутеранската, реформираната и методистката доктрина. Става въпрос за диспут дали става въпрос за увереността в Спасението или за увереността във вярата.⁵⁷ Сред евангелистите индивидите могат да засвидетелстват, както внезапни, така и постепенни преобразувания на личността. Промяната на поведението може да бъде кратко, но може и да отнеме по-дълго време.

Все пак конверсията като универсален принцип на всички религии придобива различни материални и процесуални измерения. Макар да не го поставя експлицитно, всяка деноминация съдържа в себе си отговор на бифоркационния въпрос, а именно „конверсия от“ или „конверсия към“ е приоритетът. Към опазването на собствената общност или навлизането в друга такава, е насочена конверсионната активност на деноминацията. Защита/вътрешно опазване или разпространение/навлизане в чужди територии е дилемата, която решава конверсията. В това отношение евангелистите са антипод на мюсюлманите, отчитайки генезиса на „процесуалната конверсия“, въпреки че и двете общности имат малцинствен статут. Причина за това е ролята на самата религия като държавообразуващ компонент. В християнството тя приема вторична роля /появява се след етатисткото образование, т.е. Римската империя и се инфилтрира в него/, а в исляма – първична /религията на Мохамед е предшествваща халифата като първа форма на държавност/. Така, евангелистката конверсия е по-скоро насочена навън, бързо се разпространява, но и допуска отстъпление от завоювани позиции. В същото време ислямът, не отстъпва, заради смъртното

⁵⁴ John Green, Interview, Frontline of Jesus Christ, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/jesus/interviews/green.html>, 5.04.2020.

⁵⁵ Bebbington, D., *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*, London, Routledge, 1993, pp. 12-15.

⁵⁶ Aland, K., *A History of Christianity*, vol. 2, trans. James Schaaf, Philadelphia: Fortress Press, 1986, p. 13-14.

⁵⁷ Yates, A., *The Doctrine of Assurance: With Special Reference to John Wesley*, Wipf and Stock Methodist Publishers, 2015, https://www.amazon.ca/Doctrine-Assurance-Special-Reference-Wesley/dp/1498205046#reader_1498205046, 5.04.2020.

наказание на „конверсията от него“, но относително по-бавно настъпва, в сравнение със силно прогресиращия евангелизъм.

Второто базово вярване на евангелистите може да бъде определено като библейски литерализъм или библицизъм. Това означава, че Библията е възприемана като инертна материя. Това е термин, използван по различен начин от различни автори относно начина на тълкуването на библейските текстове. По друг начин казано, става въпрос за библейски нормативизъм или формализъм. В много голяма степен по отношение на правнодогматичната техника на тълкуване на Светото писание евангелистите могат да се сравнят с подхода на ханбалиската методика при сунитката деноминация в исляма при обяснението на Корана.

Освен това библицизмът може да бъде отнесен, както към историкограматичния метод, така и към определена херменевтичната техника, които се стремят да разкрият значението на текста. Вземат се предвид не само граматическите думи, но и синтактичните аспекти, културноисторическия генезис и литературния жанр. Библицизмът набляга на референтния аспект на думите в текста, без да се отрича от гъвкавостта на литературните аспекти, жанрове или фигури на речта в текста /например притча, алегория, образ или метафора/.⁵⁸ Този подход не означава, че всички евангелисти тълкуват даден библейски пасаж по тъждествен начин. Като цяло, обаче тази методология за обяснението на Светото писание се използва широко от християните фундаменталисти.⁵⁹ Тя се отличава коренно от историкокритичния метод, използван от юдаизма или другите неевангелистки течения на протестантизма.⁶⁰ Тези, които свързват библейския литерализъм с историкограматическия метод, използват думата „буквализъм“, за да покрият тълкуването на Библията, според речника на дефиницията на литерализма. Протестантите-неевангелисти имат различна перспектива, тъй като имат по-модернистично богословие. Например, те биха прочели Библията, не като застинала Божия дума, а като исторически документ, в който има Божие слово и множество важни истини.⁶¹

Криоцентризмът е третото базово понятие за евангелистите. Става въпрос за вярата, което те отдават на изкуплението, спасителната смърт и възкресението на Исус, което предлага опрощение на греховете и започването на новия живот. Като цяло, под този термин се разбира най-често заместителното изкупление, при което Христос умира на кръста. Той поема греховете на човешките, за които те са наказани.

В разбирането за спасението в християнството, наричано също избавление или изкупление, е заложена идеята за „спасението на човешките същества“ чрез Христовата смърт и последвалото Възкресение. Разбирането за смъртта на Исус като умилостивяване за човешкия грях е извлечена от еврейските писания и е отразена още в посланията на Павел и в евангелията. Ранните християнски представи за личността и жертвената роля на Исус за човешкото спасение са допълнително разработени от представителите на Църквата, средновековните теолози и съвременните учени чрез различни теории за изкуплението като теорията за даване на откуп, теорията Christus Victor,⁶² теорията за рекапитулацията⁶³,

⁵⁸ Bartkowski, J., *Beyond Biblical Literalism and Inerrancy: Conservative Protestants and the Hermeneutic Interpretation of Scripture*, *Sociology of Religion*, Volume 57, Issue 3, Fall 1996, Pages 259–272, <https://academic.oup.com/socrel/article-abstract/57/3/259/1609376?redirectedFrom=PDF>, 5.04.2020.

⁵⁹ Ramm, B., *Protestant Biblical Interpretation*, Baker Book House, Third revised Edition, 1970, p. 48.

⁶⁰ Историческият критицизъм, известен още като историкокритичен метод или „по-висша критика“, е клон на критицизма, който изследва произхода на древните текстове, за да разбере и тълкува „света отвъд текста“. За повече информация виж: Soulen, R., Kendall, S., *Handbook of Biblical Criticism, Third revised Edition and expanded Edition*, Louisville, Ky.: Westminster John Knox Press, 2001, p. 78.

⁶¹ Bebbington, D., *Evangelicalism in Modern Britain.....pp. 30-35.*

⁶² Книгата Christus Victor е написан от шведския епископ и лутерански богослов Гюстав Аулен през 1931 г. В нея шведът излага различни теории за изкуплението в християнството. За повече информация виж: Aulen, G., A. G., Herbert, *A Historical Study of the Three Main Types of the Idea of Atonement*, Wipf and Stock Publishers, 2005.

теорията за сатисфакцията, теорията за наказателното заместване и теорията за моралното влияние. Много често става въпрос за теологичен диспут между отделни учени-съвременници по такъв важен въпрос, какъвто е как Христос поема греха на хората и дали Бог е бил удовлетворен, за да може наистина той да им бъде опростен.

Различните възгледи за спасението са сред основните линии на разлома, разделящи различните християнски деноминации, включително противоречиви дефиниции за греха и покварата (греховната природа на човечеството), оправданието (Божие средство за отстраняване на последствията от греха) и изкуплението (прощаването или помилването на греха чрез страданието, смъртта и Възкресението на Исус).⁶⁴

Протестантите – неевангелисти също вярват, че Исус е пътят към спасението. Но много от тях смятат, че може би има и други начини за спасение. Хората от други религиозни традиции, дори извън християнството, също имат своя представа за Божията благодат и спасението. Това обаче става в техни специфични условия и се реализира чрез собствени средства. Протестантите-неевангелисти са много по-малко загрижени за личното обръщане към Бог, въпреки че говорят за духовната трансформация на човека. Акцентът се поставя не върху драматичната промяна, тъй като тя може и да не се е случила.

Четвъртото базово вярване на евангелистите е прозелитизмът или изключителната активност за разпространение на своите идеи. Много често понятията прозелитизъм и евангелизация се отъждествяват. Те обаче имат някои нюанси, които трябва да бъдат изведени на преден план. В разбиранията прозелитизмът не е само акт на религиозното преобразуване, но и съпътстващо социално действие.

Думата прозелитирам е производна от префикса на гръцки език про- (про- „към“) и глагола ἔρχομαι (érchomai, „идвам“) под формата на προσήλυτος (prosélytos, „новодошъл“). Исторически, в гръцките религиозни текстове думата „прозелит“ означава езичник, който обмисля да влезе в лоното на юдаизма. Прозелитизмът е незаконен в някои страни, но правото на човека да си смени религията е залегнало в член 18 от Декларацията на ООН за правата на човека⁶⁵. Този термин обикновено е натоварен с негативна конотация, за разлика от термина евангелизация, който се възприема в позитивен план.⁶⁶ Световният съвет на църквите посочва, че използван пейоративно, прозелитизмът се обяснява като „опит за конверсия чрез средства, които нарушават съвестта на човешката личност“, като например принуда или подкуп“.⁶⁷

Специализираният сайт „Божествената милост“ прави един блиц-сравнителен анализ между евангелизация и прозелитизъм. При първото, религиозният деец говори, но и изслушва публиката, а при второто, единствено проповедникът говори. При евангелизацията се правят усилия хората да останат с впечатление, че имат среща с Христос, а при прозелитизмът – да се убедят, че се срещат с човек, който знае отговорите на всички въпроси. Като цяло, евангелизацията се базира върху вярата, докато прозелитизмът – върху страха.⁶⁸

Протестантите-неевангелисти са относително по-слабо ангажирани с прозелитизацията, отколкото евангелистите. Определено прозелитизирането е нещо, в което те вярват, но не

⁶³ В теорията за рекапитулацията Христос е възприет като новия Адам, който успява там, където библейският Адам се проваля. За повече информация виж: Bethune-Baker, J., *An Introduction to the Early History of Christian Doctrine to the time of the Council of Chalcedon*, London, Methuen & Co, 1903, p. 334.

⁶⁴ Holcomb, J., *Christian Theologies of Salvation, A Comparative Introduction*, NY University Press, 2017, p. 2.

⁶⁵ Universal Declaration of Human Rights, United Nations, <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, 9.04.2020.

⁶⁶ Marie, A., What is the Difference between “Evangelism” and “Proselytism”? A Serious Question, <https://catholicism.org/what-is-the-difference-between-evangelism-and-proselytism-a-serious-question.html>, 9.04.2020.

⁶⁷ Gros, J., Meyer, H., Rusch, G., G., William, *Growth in Agreement II: Reports and Agreed Statements of Ecumenical Conversations on a World Level, 1982-1998.*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2000, https://books.google.bg/books?id=Pu3uUd-csnIC&pg=PA895&redir_esc=y&hl=bg#v=onepage&q&f=false, 9.04.2020.

⁶⁸ Evangelization vs Proselytization, The Divine Mercy, <https://www.thedivinemercy.org/articles/evangelization-vs-proselytization>, 10.04.2020.

държат хората, с които контактуват непременно да станат „новодошлите“ в тяхната деноминация. Но в много теми двете групи много трудно могат да бъдат отличавани една от друга. Причината за това е, че някои евангелисти са по-склонни да приемат традиционализма на неевангелистите. Много често те биват определяни като „либерални евангелисти“ или пък като „иредентисти“ на основната протестантска доктрина. Всичко това затруднява разделянето на двете конфесионални групи. Нещо повече, пъстротата на протестантските деноминации е толкова голяма, че е почти невъзможно да се нареди пъзела, в чийто генезис стоят двата големи блока „евангелисти“ и „неевангелисти“.

Практически, евангелизмът присъства във всички протестантски деноминации. Такива са например Реформираната църква /калвинистите/, баптистите, методистите /Уеслианската църква/, петдесетниците, англиканите, Плимутските братя, харизматичното движение, но дори и в малка част от католиците.

Исторически, евангелизмът, от гледна точка на проповедническата техника, е разделен на две основни тенденции: конфесионализъм и възраждане. Те са взаимно критични една към друга. Последователите на първото течение остават подозрителни към несъхранения религиозен опит, докато възрожденските евангелисти са критични към прекалено силната интелектуализация на проповедта. Според американския баптистки теолог Роджер Олсън тя задушава „жизнеността на учението“.⁶⁹ Едните са прагматици, а другите-теоретици. В стремежа си да разширят своята привлекателност, много съвременни евангелски инициативи умишлено избягват да се идентифицират с някоя от двете споменати тенденции. Обикновено евангелистите са теологично консервативни, докато техните църкви се представят като недоминационно обвързани. Нещо повече, самият проповедник не извежда на преден план връзките си с конкретната църква, а поставя акцент с глобалното евангелистко движение. Това му дава много по-голяма легитимност и сила в контактите си с потенциалните „новодошли“.⁷⁰ Принципно, в конфесионалното евангелистко течение влизат някои консервативни презвитериански църкви (пример Вестминстърската конфесия), някои баптистки църкви, някои англикани-евангелисти, които базират своята дейност върху Тридесетте и девет статии⁷¹ (например Англиканската епархия в Сидни, Австралия⁷²), някои методистки църкви и някои други конфесионални лутерани.⁷³

Опитът показва, че двете евангелистки течения могат дори да си поделят тялото на една монолитна, на пръв поглед, църква. В тази светлина възрожденските евангелисти са представени от някои регионални методистки диоцези, някои петдесетнически, анабаптистки, презвитериански и баптистки църкви.⁷⁴ Те са склонни да поставят по-голям акцент върху религиозния опит от своите конфесионални колеги.

Самите евангелисти могат да се различават и по отношение на модернизма, социалната ангажираност, очертаните перспективи и други критерии. В тази връзка се появяват категории като „отворени евангелисти“, „евангелисти-прогресисти“, „пост-консервативни евангелисти“, „пост-евангелисти“ и други.

Британският изследовател Дейв Томлинсън предлага иновативния термин „пост-евангелски“, с цел да обозначи, че съществува определено обструкционистко движение в рамките на самото евангелистко движение. Така се появяват понятията „анти-евангелисти“ и „пост-евангелисти“, които обозначават различните степени на недоволство от евангелизма.

⁶⁹ Olson, R., *Postconservative Evangelicalism*, in Naselli, Andrew; Hansen, Collin (eds.), 2011, p. 241-242.

⁷⁰ Reimer, S., *Evangelicals and continental divide: the Conservative protestant Subculture in Canada and United States*, Montreal; Kingston: McGill-Queen's University Press, 2003, p. 29.

⁷¹ Вероучителният документ на Англиканската църква, за повече информация виж: Trente-neuf articles, Universalis, <https://www.universalis.fr/encyclopedie/trente-neuf-articles/>, 12.04.2020.

⁷² Stanley, B., *The Global Diffusion of Evangelicalism: The Age of Billy Graham and John Stott*, IVP Academic, 2000, p. 58-60.

⁷³ Coulter, D., *The Two Wings of Evangelism*, First Thinks, November 5, 2013, <https://www.firstthings.com/blogs/firstthoughts/2013/11/the-two-wings-of-evangelicalism/>, 12.04.2020.

⁷⁴ Op.cit.

Томлинсън твърди, че „езиково различаването /между евангелски и пост-евангелски/ прилича на онова, което социолозите правят между модерната и постмодерната епоха“.⁷⁵

Важен термин, който хвърля светлина върху съдържанието на евангелизма, е „християнският фундаментализъм“. Той е обект на детайлно изследване и анализ от редица богослови, чийто мнения не винаги съвпадат. Фундаментализмът възниква сред евангелистите през 20-те години на ХХ-ти век като инструмент за противопоставянето на модернистичното и либералното теологично течение, присъстващо в големите протестантски църкви. След своя крах в рамките на тези институции, фундаменталистите се отделят от тях и създават свои собствени църкви. Те игнорират такива важни икуменически организации като Националния съвет на църквите на Христос в САЩ (основан през 1950 г.). В него членуват приблизително 100 000 местни конгрегации с над 40 милиона последователи. Фундаменталистите превръщат сепаратизма в истински тест за вярата, създавайки своя собствена религиозна и институционална субкултура. Според историка Джордж Марсдън, повечето фундаменталисти са баптисти и диспенсационалисти.⁷⁶ Например, фундаменталистите имат подчернато диспенсационен поглед върху Библията. Така те изработват особено разбиране за понятието „свещеното време, в което Божията дейност и историята са разделени на отделни епохи.“ Цикличността, като основна характеристиката на визията им за развитието на човечеството, е императив. Следвайки историкоретроспективния подход, фундаменталистите обвързват събитията в различните библейски периоди в ясна причинно-следствена връзка.

Нерядко отликите между фундаментализма и евангелизма са трудно доловими и често трудни за разбиране и обяснение. Според американския учен Джон Грийн често е „въпрос на стил“. Фундаменталистите са много строги, нетолерантни и са склонни към непоносимост към определени факти и събития. Те дори са готови да осъдят и да заклеймят онези, които не споделят техния подход. Става въпрос за останалите християни.⁷⁷ Принципно, фундаменталистите се доближават в своя прочит на свещените текстове, както и в тяхното тълкуване до евангелистките възрожденци. Съзателят и автор в известния американски сайт за религия Beliefnet Стив Валдман дори ги нарича „буквалисти“.⁷⁸ По този начин той отстоява тезата, че евангелистите, които са нормативисти /т.е. възрожденци/ в своя подход, са по-скоро част от фундаменталисткото множество, а не обратното. Двете религиозни общности са на мнение, че Библията е инертна, но евангелистите имат друг, различен прочит на нейните текстове. Валдман счита, че евангелистите виждат в Библията твърде много метафори и дори поезия, а фундаменталистите дори и да ги срещнат, пак се опитват да ги прочетат „буквалистки“.⁷⁹

В тази светлина много фундаменталисти биха разгледали конверсията като внезапно събитие. То може да бъде инстинктивно, без дори да се избере точната датата, на която даден човек започва да приема Христос по начин, по който и те го възприемат. В същото време, много евангелисти могат да имат по-широко разбиране за конверсия. Според тях това е процес, който може да се случи за по-дълъг период от време. Всъщност дори може и да не се разбере, кога това се е произвело. Така конверсията, като един от стълбовете на евангелизма, е възприемана като процес в промяна на поведението, разбиранията и тълкуванията. За консерваторите тя е само акт. Времето е относително кратко при промяната на човека. Те дори могат да кажат кога точно са се конвертирали.

⁷⁵ Tomlison., D., The Post-Evangelical, Oxford University Press and Cambridge University Press, 2004, p. 28.

⁷⁶ Диспенсационализъм (на английски dispensation - разпределение, период) - съвкупност от богословски представи в християнството, разглеждайки историческия процес като последователно разпределение на божественото Откровение през периоди, всеки от които съответства на специален тип договорни отношения между човечеството и Бога. За повече информация виж: Marsden, G., (1991), Understanding Fundamentalism and Evangelicalism, Grand Rapids, MI: W.B. Eerdmann, 1991, pp. 3-9.

⁷⁷ Green J., Interview, Frontline, The Jesus Factor, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/jesus/interviews/green.html>, 16.04.2020.

⁷⁸ Waldman, S., Interview, Frontline, The Jesus Factor, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/jesus/interviews/waldman.html>, 16.04.2020.

⁷⁹ Op.cit.

Много важна разлика между евангелисти и фундаменталисти е отговорът на въпроса кой е Христос. От една страна, те се разминават във възприятието му. Първите го възприемат много по-специфично, тясно и стриктно, докато вторите дават много по-разтеглива интерпретация на Богочовека. Това, което е важно, е прилагането или отхвърлянето на диспенсионисткия подход по отношение на Христовото Възкръсване. В тази връзка, погледът е насочен към търсенето на отговора на ключовия въпрос кога ще се завърне Богочовекът на земята. В някаква степен, двата подхода се припокриват. Всъщност става въпрос за онези евангелисти, които приемат диспенсионисткия «календар». По този начин част от евангелистите, паралелно на фундаменталистите, търсят датата на Божието Възкръсване и го намират някъде в края на шестата и началото на седмата диспенсия.

Евангелската диспенсация е период от време, през който Господ има поне един овластен служител на земята, който държи ключовете на светото свещеничество. Адам, Енох, Ной, Авраам, Моисей, Исус Христос, Джозеф Смит⁸⁰ и други са дали началото на нови евангелски диспенсации. Когато Господ устройва нова диспенсация, Библията се разкрива отново, така че хората от тази диспенсация да не трябва да разчитат на миналите диспенсации за познание относно плана за спасение. Диспенсацията, започната от Джозеф Смит, е известна като “Диспенсацията на пълнотата на времената”.⁸¹ Обикновено има седем идентифицирани диспенсации, въпреки че някои богослови вярват, че има девет. Други наброяват от три до тридесет и седем диспенсации.

1. Първата диспенсация се нарича диспенсация на невинността /Битие 1:28-30 и 2:15-17/. Тази диспенсация покрива периода на Адам и Ева в Райската градина.

2. Втората диспенсация се нарича диспенсация на съвестта и е продължила около 1656 години от времето на изгонването на Адам и Ева от градината до потопа /Битие 3:8–8:22/. Тази диспенсация демонстрира какво би направило човечеството, ако е оставено на своята собствана воля и съвест, които са били белязани от наследената греховна природа.

3. Третата диспенсация е диспенсацията на човешкото управление. Бог бил разрушил живота на земята с потоп, като спасил само едно семейство, което да започне отново човешката раса.

4. Четвъртата диспенсация, наречена диспенсация на обещанието, започнала чрез живота на патриарсите и завършила с Изхода на еврейския народ от Египет. Това е период продължил около 430 години. По времето на тази диспенсация Бог развил велик народ, който той избрал да бъде неговия народ.

5. Петата диспенсация се нарича диспенсация на закона. Тя продължила почти 1500 години, от Изхода, докато била прекратена, след смъртта на Исус Христос. Тази диспенсация продължава до Хилядолетието с някои изменения. По време на диспенсацията на закона Бог се занимавал специално с еврейския народ чрез Мойсеевия завет.

6. Шестата диспенсация, тази, в която сега живеем, е диспенсацията на благодатта. Тя започнала с Новия завет в Христовата кръв /Лука 22:20/. Тази „ера на благодатта“ или наречена още „Църковният век“ произтича между 69-та и 70-та седмица от Даниил 9:24. Тя започва със смъртта на Христос и завършва с Грабването на Църквата /1 Солунци 4/. Тази диспенсация е световна и включва както евреите, така и езичниците.

7. Седмата диспенсация се нарича Хилядолетно Царство на Христос и ще продължи 1000 години, като самият Христос ще управлява на земята. Царството ще изпълни пророчеството към еврейския народ, че Христос ще се върне и ще бъде техният Цар. Единствените хора, на които ще бъде разрешено да влязат в Царството, ще бъдат новородените вярващи от Ерата на Благодатта и праведните, оцелели от седемте години на Скръбта. На никой неспасен човек няма да бъде разрешено да влезе в това царство. Сатаната

⁸⁰ Джозеф Смит /1805 – 1844/ е американски религиозен водач. Той е основател на Църквата на Исус Христос от последните дни и по този начин и на мормонското движение. За повече информация виж: Bushman, R., Joseph Smith: Rough Stone Rolling: A Cultural Biography of Mormonism's Founder, *New York: Alfred A. Knopf, 2005.*

⁸¹ За повече информация виж: Диспенсация, Църквата на Исус Христос на светиите от последните дни, <https://www.churchofjesuschrist.org/study/scriptures/gs/dispensation?lang=bul>, 16.04.2020.

ще бъде „вързан“ за период от 1000 години. Старият свят ще бъде разрушен от огън и ще започнат Новото Небе и Новата Земя.⁸²

Диспенционализмът се превръща в генератор на създаването на ново течение вътре в самия евангелизъм. Само по себе си то получава хибриден характер – смесица между силно трансформираното християнство и автентичен юдаизъм. Това става въз основа на откровенния есхатологичен генезис на евангелистката религиозна литература и специфичното разбиране на месианизъм и милениализъм, които в много голяма степен съвпадат в двете теологически философии. Интерпретациите на тези две понятия силно отделя част от евангелистите от основните разбирания на Църквата – майка, респективно от протестантите-неевангелисти, но и от част от самите евангелисти, които не възприемат тази диспенсационна времева схема.

Най-общо казано, за разлика от останалите християнски деноминации, както и от протестантите-неевангелисти, евангелистите залагат няколко ключови разбирания-императиви в тяхната система от вярвания. Става въпрос за „конверсията на юдеите в християни“, „Възкръсването/завръщането на Христос на земята като месия“, „Христовото царство ще продължи едно хилядолетие“. Така евреите се превръщат в ключ за създаването на идеалната държава, която ще бъде управлявана от пророк Исус Христос.

Все пак централният въпрос в християнската есхатология е кога ще се завърне Христос. Неговият детайлизиран отговор става причина за създаването на няколко школи. Принципно, християнското пророчество предвижда настъпването на епоха в човешката история, изпълнена с мир, просперитет и щастие. Откровението на Йоан описва завръщането на Исус Христос като пояснява, че той ще царува хиляда години. Така този „Златен век“ става известен като Хилядолетието, от латинската дума mille, хиляда. Вярата в пророчествата от „Златния век“ се наричат „хилядолетни“ или „хилиастични“ /от гръцки χιλιá, което означава и „хиляда“/. Водещият въпрос в християнската есхатология е свързан с времето на завръщането на Христос по отношение на „Златната ера“. По-конкретно, ще се върне ли Христос преди хилядолетието или след него? В тази връзка появилите се две основни мисловни школи по този въпрос се наричат премилениализъм и постмилениализъм. Трета интерпретация, а именно амилениализъм, е тясно свързана с постмилениалната гледна точка. По принцип премилениализмът отстоява тезата, че Христос ще се върне на земята в бъдеще, ще се намеси в човешката история в драматичен епизод и след това ще изгради царството си и ще доведе до „златния век“.

Последователите на постмилениализма, от друга страна, заявяват, че Христос ще се завърне на земята след „Златния век“. В същото време Христос ще е активен на земята чрез посредничеството на своята Църква, а не чрез епизодична интервенция. Благодатното влияние на Църквата ще доведе до настъпването на „Златния век“ постепенно. По този начин завръщането на Христос ще дойде едва след успешното откриване на милениума, за да се наблюдава Страшния съд. Амилениализмът приема подобен подход, тъй като не предвижда личната намеса на Христос до настъпването на Страшния съд. Римокатолическата църква се придържа към амилениалния подход, докато много църкви от реформаторската традиция отстояват тезите на постмилениализма.

Школите на постмилениализма и амилениализма имат повече общи, отколкото взаимноизключващите се детайли. Те си приличат по това, че и двете отхвърлят премилениализма. Също така налагат тезите, че физическото завръщане на Христос ще бъде след като идеалите на Божието царство бъдат постигнати на земята, че „Божието царство“ е по-скоро духовно понятие, отколкото физическо, политическо понятие, че Христос ще се върне, за да извърши Страшния съд, а не за да управлява физически на земята.⁸³

⁸² What are the seven dispensations? Got Questions, Your Questions, Biblical Answers, <https://www.gotquestions.org/seven-dispensations.html>, 16.04.2020.

⁸³ Leonhard, R., Visions of Apocalypse, What Jews, Christians, and Muslims Believe about the End Times, and How Those Beliefs Affect Our World, The John Hopkins University, May 2010, p. 61-62, <https://www.jhuapl.edu/Content/documents/ApocalypseVision.pdf>, 20.02.2021.

Тези две основни мисловни школи, премилениализмът и постмилениализмът, оформят цялата християнска есхатология и се проявяват политически, както във вътрешната, така и във външната политика. Въпреки че първите църковни лидери вярват в буквалното, физическо завръщане на Христос, последвано от царуването му на земята, постепенно Римокатолическата църква се отдалечава от това разбиране. Тези представи намират място във вижданията на протестантите и най-вече на евангелистите. От най-ранна християнска епоха надделяват две господстващи тенденции, които оформят създаването на отделните теологичните школи. В първата буквалното преминава в алегоричната херменевтика, а втората - от премилениалното начало към постмилениалното тълкуване на завръщането на Христос.

Средновековната църква, силно влиятелна в рамките на Римската империя, се придържа към амилениална гледна точка, в съответствие с възгледите на Свети Августин и други църковни мислители. В действителност, Ефеският събор през 431 г. забранява премилениализма. Най-голямото предизвикателство пред тази интерпретация идва с Реформацията. В началото на XVI век римокатолицизмът и авторитетът на папата вече са посрещнали две значителни предизвикателства: първото, от английския богослов пред-реформатор Джон Уиклиф /1330-1384/ и Лолардите⁸⁴, а второто от Хуситската революция в Бохемия.

Отчасти в отговор на тази антипапска тенденция, католическата църква създава школа за тълкуване, известна като „претеризъм“. На брилянтния йезуитски богослов Луис Де Алкасар се приписва формулирането на доктрината по време на Контра-реформацията. Изхождайки от латинската дума *praeter* /„предварително“/, претеристите смятат, че всички или повечето от пророчествата на християнството вече са били изпълнени през I век след Хр. Според това разбиране, разрушаването на храма от римляните през 70 г. сл. Хр. е кулминационното събитие в историята на Израел, а времето на Скръбта, предсказано от Христос и в Откровението на Йоан, се отнася до периода на римското преследване на Църквата. Претеризмът е тясно свързан с теологията за „замяна“, отнасяща се до Израел и възприема постмилениалното, или амилениалното виждане за пророчеството. Тази школа на тълкуване не се интересува от последствията от връщането на Исус в бъдеще, а също така оправдава действията на църквата в ролята ѝ на Божието царство на земята. Повечето претеристи вярват, че Христос все пак ще се завърне в бъдеще, неговата роля ще бъде да извърши Страшния съд на човечеството, а не да замести небесната държава със земно царство.

Що се отнася до милениализма, протестантите и католиците намират общ език след Реформацията и Контра-реформацията. Надграждайки влиятелното учение на Свети Августин, и двете страни възприемат постмилениална / амилениална гледна точка за пророчеството и отхвърлят премилениализма като глупава суета на евреите. Християнските лидери от двете страни на Реформацията вярват, че Църквата е резултата на всички пророчества относно Божието царство и че евреите са били „отредени“ в полза на Църквата и че вярващите не трябва да очакват бъдещ „Златен век“ на Земята. Постмилениализмът предвижда масово конвертиране на евреите преди завръщането на Христос.

През XIX век възниква нова интерпретационна школа, която оспорва тази перспектива, както тезите на претеризма, така и тези на историзма и техните постмилениални заключения. Тя стана известна като „диспенсационален премилениализъм“ - препратка към вярата, че Бог се отнася към човечеството според различни разпределения на Неговата благодат. Основната характеристика на премилениалното разбиране на завръщането на Христос определя тази школа като пълна противоположност на постмилениализма и амилениализма. Премилениалното завръщане на Христос /произтичащо от буквалното тълкуване на

⁸⁴ Селско въстание през 1381 г., вдъхновено и ръководено от католическия свещеник от Йорк, Англия Джон Бол. Той обикаля из своята родина и проповядва срещу църковната йерархия, пороците на духовенството и неговите привилегии и иска отмяна на църковния десятък. За повече информация виж: *Dobson, R., The Peasants Revolt of 1381, Bath: Pitman, 1970, pp. 373–375, <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=acls;cc=acls;view=toc;idno=heb01538.0001.001>, 11.03.2021.*

Откровението на Йоан/ предполага, че вместо светът постепенно да се подобрява под благотворното управление на Църквата, той ще се влоши. Ще има повече престъпления, война и злини. Те ще продължат до завръщането на Исус, което той се осъществи със слава и ще установи съвършеното си управление. Независимо от факта, че някои ранни църковни лидери са отстоявали премилениалистки възгледи (напр. Джъстин Мартиър, Иринеи, Тертулиан и др.) и продължават да упражняват влияние върху някои деноминации през европейската история, възраждането на премилениализма в съвременността въвежда устойчив нов подход към тълкуването на свещените писания като цяло и по-специално на пророчествата.

Англо-ирландският проповедник-калвинист и по-късно един от основателите на влиятелната консервативна протестантка група на Плимутските братя Джон Нелсън Дарби /1800-1888/ е признат като създател на съвременните основи на диспенсационния премилениализъм. Ключов принцип на това убеждение е, че Израел и Църквата са отделни субекти и че в чисто есхатологичен план им се придават различни роли. Дарби и неговите последователи, главно Сайръс Ингерсон Скофийлд /1843-1921/ и Люис Спери Чафър /1871-1952/ проповядват, че Исус Христос ще се върне на земята не само за Страшния съд, а по-скоро, за да създаде материално царство на земята. По време на седемгодишната скръб преди пристигането му, Израел ще понесе временни несполуки, които ще го подготвят за завръщането на месията. По този начин останалите вярващи в Израел ще приветстват Христос, когато той пристигне. Църквата, от своя страна, ще бъде отстранена по чудо от земята или преди, по време или непосредствено след периода на Скръбта. Но тя ще се завърне, придружавайки Христос при триумфалното му завръщане. По този начин премилениализмът върви ръка за ръка с „футуризма“ - т.е. вярата, че повечето или всички библейски пророчества са насочени към бъдещето, а не към миналото, така както вярват историците и претеристите.⁸⁵

Постмилениалната, амилениална и идеалистична есхатология сочат към /или поне позволяват/ оптимистичен поглед към човешката цивилизация. Основният принцип на постмилениалното вярване е, че Христос, чрез посредничеството на Църквата, постепенно ще направи света по-добър. Този тип убеждения разглеждат предсказания „Златен век“ или като настояща реалност, или като такава, която се развива в днешния свят. Може да настъпят неуспехи, трагедии и временен триумф на злото. Като цяло обаче нещата ще се подобряват и в крайна сметка трябва да се реализират идеалите, изразени в древните пророчества, а именно изкореняването на войната, бедността, престъпността и болестите.⁸⁶

Юдео-християнство, християнски ционизъм

През първите десетилетия на XIX век генезисът на понятието „юдео-християнство“ е формиран в контекста на германската библейска екзегеза. Все пак терминът "Judæo Christian" се появява за първи път в писмо от ирландския протестант-ебраист и мисионер при евреите Александър МакКол /1799-1863/. То датира от 17 октомври 1821 г.⁸⁷ В случая се отнася за евреи, които се конвертират в християнството. През 1829 г. понятието за новата конфесионална смесица отново е свързано с конверсията юдеизъм-християнство и в разбиранията на сина на равин, приел католицизма, германеца Джоузеф Волф. Бъдещият велик мисионер влиза в спор със свои преподаватели в Рим по отношение на функциите на Църквата. Той счита, че тя трябва да запази някои еврейски традиции, за да може да ги

⁸⁵ Leonhard, R., Visions of Apocalypse, What Jews, Christians, and...p. 71, <https://www.jhuapl.edu/Content/documents/ApocalypseVision.pdf>, 21.02.2021.

⁸⁶ Leonhard, R., Visions of Apocalypse, What Jews, Christians, and...p. 74, <https://www.jhuapl.edu/Content/documents/ApocalypseVision.pdf>, 21.02.2021.

⁸⁷ Extract from a letter from Mr. M'Caul, *The Jewish Expositor, and Friend of Israel*, Vol. – 5, London, 1820, p. 478, https://books.google.bg/books?id=dSYbAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=bg&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 18.04.2020.

привлече в лоното на християнството.⁸⁸ Използването на германския термин *Judenchristlich* („еврейско-християнски“) с подчертано негативна конотация може да се открие и в съчиненията на Фридрих Ницше. Той говори за „прекъснатата приемственост между еврейския и християнския поглед към света“. Тези негови разсъждения по въпроса се появяват в произведението „Антихристът“, публикувано през 1895 г. По-детайлно антисемитските му позиции са развити в друга негова книга - „Генеалогията на морала“.⁸⁹

Американският учен Марк Силк, който прави задълбочени изследвания върху

историята на юдео-християнството, твърди, че то се появява като движение в началото на XIX век. Прилагателното „Judeo-“ е измислено, за да означава хибридно явление, като например идентифициране на езика идиш като „юдео-немски“ или „юдео-полски“. Терминът е широко използван (на френски, както и на английски) за обозначаване на ранните последователи на Исус, които се противопоставят на апостол Павел в желанието да ограничат посланието на Исус към евреите. Те извеждат на преден план искането им в божие послание да се поддържа еврейският закон и ритуал. По този начин „юдео-християнството“ започва да звучи като синоним на две от авраамическите регигии, т.е. божие обръщане към всички, които са едновременно последователи на юдаизма, с неговите вече утвърдени канони и към новосъздаващото се християнство. Паралелно с това юдео-християнската терминология започва да се използва за идентифициране на традиция напълно различна от други световни религиозни традиции като индуизма, както и от по-светски възгледи. В края на XIX век например един от героите на френският романист Анатол Франс поставя като контрапункт на известната космическа система на астролога Пиер-Симон Лаплас /1749-1827/ „старата юдео-християнска космогония“.⁹⁰ Като цяло през този период „юдео-християнството“ се вписва в една мисловна субстанция, която е по-скоро описателна и светско-философска, отколкото богословска, т.е. отколкото „авраамична“.

Едва в средата на десетилетия на XX век „юдео-християнството“ се превръща в политически термин. През 30-те години на миналия век, когато антисемитизмът се настанява и от двете страни на Атлантическия океан, юдео-християнският дискурс започва да се използва от междуконфесионални организации като Националната конференция на християните и евреите, за да създаде обща религиозна кауза. Той служи като сигнал за противопоставяне на профашистките *America Firsters*⁹¹, които все по-често използват "християнски" като термин за идентификация на американците, назовавайки своите организации „Християнски американски кръстоносен поход“, „Християнски арийски синдикат“ и „Християнски мобилизатори“. По време на Втората Световна война юдео-християнската реторика става все по-често използвана в публичния дискурс. Основна роля в това отношение играе Еврейската теологична семинария в Ню Йорк – място, в което се събират либерално мислещи интелектуалци. Най-активните постоянно действащи

⁸⁸ Wolff, J., *Missionary Journal of the Rev. Joseph Wolff*, Vol. III, London, Published by James Duncan, 1829, p.314, https://books.google.bg/books?id=Cd8AAAAcAAJ&dq=Judeo-Christian&pg=PA314&redir_esc=y#v=onepage&q=Judeo-Christian&f=false, 18.04.2020.

⁸⁹ Duffy, M., W., Mittelman, *Nietzsche's Attitudes Toward the Jews*, *Journal of the History of Ideas* Vol. 49, No. 2 (Apr. - Jun., 1988), pp. 301-317, <https://www.jstor.org/stable/2709502?seq=1>, 21.04.2020.

⁹⁰ Winters, M.S., *Mark Silk on the History of the term "Judeo-Christian"*, *National Catholic Reporter*, 15.04, 2019, <https://www.ncronline.org/news/opinion/distinctly-catholic/mark-silk-history-term-judeo-christian>, 19.04.2020.

⁹¹ Комитетът „America First“ (AFC) е най-голямата група за неинтервенционистки натиск върху правителството на САЩ срещу американското влизане във Втората световна война. Създаден на 4 септември 1940 г., лидери на комитета излъчват съобщения с антисемитска и профашистка реторика. Разпуснат е на 10 декември 1941 г., три дни след нападението срещу Пърл Харбър. Членовете на AFC стигат до 800 000 души. Едва ли е случаен изборът на същия предизборен лозунг на 45-ти американки президент Доналд Тръмп. Не е ясно дали може да се направи паралел между генезиса на въпросния комитет и движението от крайно десни елементи, което на 6 януари 2021 г. атакува Капитола, признавайки резултатите от президентските избори през 2020 г. и обявявайки подкрепа за Тръмп. За повече информация виж: Bennett, B., „America First“ a phrase with loaded anti-Semitic and isolationist history, *LATimes*, 20.01. 2017, <https://www.latimes.com/politics/la-na-pol-trump-america-first-20170120-story.html>, 20.04.2020; Групировките, които нападнаха и превзеха Капитола, *The Foreign Insider*, 11.03.2021, <https://www.facebook.com/foreigninsider>, 11.03.2021.

дискуссионни форуми са били тези организирани в Колумбийския учителски колеж и Американския еврейския теологичен семинар. Те са най-силните генератори на юдеохристиянската реторика срещу визията и идеологията на страните от Оста. На практика, там се провеждала идейната конфронтация между либералната демокрация и надигация се в Европа фашизъм.⁹² След войната „юдео-християнството“ придобива широка популярност, тъй като проповедници, политици и всякакви спекуланти се възползват от неговия идеологически и духовен потенциал в битката срещу атеистите – комунисти.

Няколко основни догматични ингредиенти, производни на евангелистките вярвания, превръщат идеохристиянството в „юдео-евангелизъм“. По-скоро те създават част от него в единен монолитен конфесионален блок, чиито взаимовръзки са неразрушими. Еволюирайки в нова, специфична конфесия с всички свои необходими компоненти като ритуалика, клир тя изгражда собствена етатистка визия. В последната изключително важна роля играя специфичната есхатология. Нейното тълкуване и разбиране осветлява неразривността на връзките между политическите субекти, чиито съдържание е изпълнено от евангелизма и юдаизма като форми на доминиращи, официални или държавни религиозни вярвания.

Евангелистите се придържат към християнската мисловна школа наречен предмилениален диспенсационализъм. Той е популярен най-вече сред съвременните евангелисти. Според американския богослов Чарлз Рериз тази философия възприема факта, че второто идване на Христос е предстоящо събитие, което ще се случи на няколко етапа.⁹³ На първия етап, Исус ще се появи отново в рая, но няма да слезе на земята. В рая той ще срещне истинските вярващи - онези, които са били „родени отново“, приемайки Христос като свой личен спасител. В действие, известно като „възкресение“, тези вярващи ще бъдат чудотворно привлечени към Исус от земята. В същото време истински вярващите, които са починали преди появата на Месията, ще бъдат възкресени от мъртвите и ще се присъединят към Исус. Очаква се всичко това да се случи в близко бъдеще, въпреки че евангелските писания не осигуряват конкретна времева рамка повечето случаи.⁹⁴

Паралелно с това диспенсационните предмилениалисти твърдят, че второто пришествие на Христос и последващото установяване на хилядолетното царство трябва да бъде предшествано от седемгодишен период, известен като „Скръб“, от земната дейност на Антихриста, както и изливането на Божия гняв върху човечеството. Диспенсационните премилениалисти твърдят, че нацията на Израел ще бъде спасена и възстановена на място в период от едно хилядолетие. Така Израел ще има специална функция в служба през хилядолетието, която е различна от тази на официалната Църквата.

Според Книгата на Йеремиа за евреите това ще бъде „време на неприятности за Яков“.⁹⁵ Въпреки завръщането в родината си, преди или по време на този период, евреите ще се считат за „лишени от вяра“, защото не ще са приели Христос за техен Месия.⁹⁶ Следователно, еврейското физическо и политическо присъствие в онези територии, които в днешни дни се определят като държавата Израел и палестинските земи, за които Тел Авив претендира, няма да бъдат „Божие царство“. Това ще бъде само етап от последващи събития, които ще предшестват идването на Месията. По време на периода, наречен "голямата Скръб" там ще се появи владетел – Антихрист, който ще се представи за истинския Месия и ще иска да бъде приет от евреите като техен изкупител. Налагайки своето

⁹² Silk, M., Notes on the Judeo-Christian Tradition in America, American Quarterly, Vol. 36, No. 1 Spring, 1984, pp. 65-85.

⁹³ Ryrie, C., Dispensationalism, Revised and Expanded, Moody Publishers, 2007, цит. по Your Questions. Biblical Answers, <https://www.gotquestions.org/dispensational-premillennialism.html>, 29.04.2020.

⁹⁴ Inbari, M., Bumin, K., M., G., Byrd, Why do Evangelicals Support Israel, Politics and Religion, Cambridge University Press, January 2020, https://www.researchgate.net/publication/338583810_Why_Do_Evangelicals_Support_Israel, 29.04.2020.

⁹⁵ Jeremie, 30:7, Saint Bible, <https://saintbible.com/jeremiah/30-7.htm>, 29.04.2020.

⁹⁶ Boyer, P., When Time Shall Be No More. Cambridge: Harvard University Press, 1992, pp. 254-290.

управление над възстановения Божи гроб, Антихристът ще управлява с насилие и терор. Евреите, които приемат Христовата вяра през този период, ще бъдат упорити и ще бъдат преследвани от последователите на фалшивия Месия. Някои от тях ще бъдат убити. Ще има поредица от опити за нахлувания в Светата земя от всички краища на света. Периодът на „голямата скръб“ ще завърши със завръщането на Христос на земята, заедно с истинските вярващи, за да се установи неговото царство. Той ще победи Антихриста, ще установи режим на справедливост по целия свят и ще превърне Йерусалим в негова столица. По време на тези тази събитие събития, повечето евреи ще отворят сърцата си и ще приемат Исус за свой Месия.⁹⁷

В духа на пророческите текстове евангелистите, последователи на предмилениалния диспенсационизъм тълкуват и събитията в Близкия Изток. Процесът на създаването на държавата Израел, победата в Шестдневната война и завладяването на Храмовия хълм се възприемат като част от временното Възкръстване на Христос. Така участието в процеса на израелското държавообразуване се тълкува като част от месианските текстове и респективно, включване в Божествения план за изкуплението.⁹⁸

Есхатологични видения за „края на света“ съществуват във всички небесни религии. Понякога те се фокусират и се акумулират в общественото съзнание. Тогава се появяват периодите на т.нар. „горещо“ месианство. Антитезисните периоди /понякога достатъчно дълги/ пък се характеризират с натрупването на „студени“ или негативни периоди към месианството. Респективно, отново се засилват настроенята или публичните тежнени за настъпването на „края на света“. Чудесно изследване в това отношение прави британският учен Норман Кон, чийто труд „В преследване на хилядолетието: Революционните милениалисти и мистичните анархисти на Средните векове“ влияе силно върху начина на възприемане на месианството в Европа.⁹⁹ Според него цикличността между имплозия и експлозия на месианските чувства на средновековна Европа дава истинския профил на месианския феномен в средновековните християни. Според Кон пик на месианството на Стария континент е бил периодът около Първия кръстоносен поход /1096-1099/. Той е бил възприеман като Свещена война, която е трябвало да доведе до „края на света“.¹⁰⁰

Според изследването на американските учени М. Инбари, К. Бумин и М.Ж.Бърд „Защо евангелистите подкрепят Израел“ пример за „горещ“ американски месианизъм е движението на баптиста Уилям Милър, който по-късно се трансформира в различни тенденции на адвентизма. Проповедникът, изучил подробно Книгата на Даниил и Откровението на Йоан, предрича, че Завръщането на Христос ще е на 21 март 1843. Когато обаче това не станало, той обяснил на своите привърженици, че е сбъркал в изчисленията и Възкръсването на Христос трябвало да стане на 22 октомври 1844 г. Когато и това не станало, настъпил периодът на „Голямото разочарование“. Адвентизмът останал, но неговите привърженици силно намаляли, завръщайки се в редиците на другите евангелистки църкви /баптисти, методисти, презвитерианци и камбелисти –Възстановителното движение/. Останалите се разцепили или видоизменили своите интерпретации за Второто пришествие на Христос. Все пак милеристите /последователите на Уилям Милър/ се превърнали в най-твърдото ядро на юдео-християнството, в което двете религии се преплитат една в друга.

На първо място, те се отказали от твърдението, че идването на Христос ще е буквално-физическо, а по-скоро - духовно. Все пак най-верните последователи на Милър, водени от неговия най-близък приятел Джоузеф Марч, отстоявали мнението, че Христос ще се завърне

⁹⁷ Weber, T., *Living in the Shadow of the Second Coming*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987; Ariel, Y., *An Unusual Relationship: Evangelical Christians and Jews*, New York: NYU Press, p. 4 - 20, 2013.

⁹⁸ Gorenberg, G., *The End of Days: Fundamentalism and the Struggle for the Temple Mount*, New York: Free Press, 2000.

⁹⁹ Cohn, N., Oxford University Press, 1970, <https://archive.org/details/pursuitofmillenn00cohnrich/page/420>, 1.05.2020.

¹⁰⁰ Op.cit.

на земята, но едва когато физически евреите се завърнат в Палестина. Така евреите държат ключа за Второто пришествие.

На второ място, се появява отделна църква, а именно Адвентистите на седмия ден. В нея се сливат две библейски доктрини, а именно учението за Второто пришествие на Христос и Десетте божии заповеди, които и новаторски компонент – съботната институция. Всъщност той бил предаден на адвентистите от клон на баптистката църква, която се наричала Баптисти от седмия ден. Както при юдеизма, така и адвентистите и баптистите от седмия ден считат, че събота, а не неделя, както е при останалите християни, е денят за молитва и за почивка. Съботното поведение на последователите на тези евангелистки деноминации напълно наподобява на това на юдеите. Част от петъчния ден може да се изразходва за подготовка за съботата, като например приготвяне на храна и подреждане на дома. Адвентистите могат да се съберат за петъчно вечерно богослужение, за да посрещнат в събота, практика, която често е известна като Вечерня.¹⁰¹ Адвентистите се въздържат от светска работа в събота. Обикновено те избягват чисто светски форми на отдых, като състезателен спорт и гледане на нерелигиозни програми по телевизията. Въпреки това се насърчават разходките сред природата, ориентираните към семейството дейности, благотворителната работа и други дейности, които са състрадателни по природа. Дейностите в събота следобед варират значително в зависимост от културния, етническият и социалният произход. Подобен режим е сходен с тези на религиозните евреи.

Трета малка група, последователи на Милър, оформила се след „Голямото разочарование“ се ангажират практически да приготвят Второто пришествие на Христос. Става въпрос за американката Клоринда Майнър /1805-1855/ от Филадельфия. Когато пророчеството на Уилям Милър се провалило, тя организира група от седем души. През май 1849 г. Майнър отплава с тях към Палестина. Тя помага за развиването на експерименталната ферма и селскостопанската дейност на британския консул в Йерусалим Джеймс Фин. Става въпрос за имение, което е било в село Аргас, отстоящо на четири километра от град Витлеем. След кратко прекъсване през 1851 г. последователката на Милър отново отива в Палестина, но този път в град Яфо. Там, заедно с германци от град Вупертал, последователи на милениализма, създава известната колония *Har Natkva*, Връх Надежда.¹⁰² Те учат местните евреи на фермерство, на големи физически усилия, с цел да ги конвертират и така да ускорят Второто пришествие на Христос. Специалното внимание и грижа към евреите от страна на евангелистите е отразено емоционално в едно от писмата на Клоринда Майнър до американското еврейско списание „Occident“. То е характеристика на местните евреи, които тя е наела във фермата. «Нашите бедни еврейски братя», пише тя, "Необходимо е много търпение, любов и мъдрост, за да се контактува истински с тях Те са като деца за активния бизнес и колкото повече опит имаме, толкова повече сме убедени, че се нуждаят от нежната грижа на „кърмещите майки“ и бащи, за да ги издигнем ... но ние нямаме средствата“.¹⁰³

Важен принцип в юдео-християнството е възприемането на тезата, че евреите са богоизбрания народ, тъй като са преките потомци на Авраам. Благодарение на техната подкрепа евангелистите получават божествената благословия и по този начин също получават божествен статут. Това се дължи, както вече беше отбелязано, на библейския литерализъм. Според журналистката Виктория Кларк «Божият гняв е причината за ревностната «християно-ционистка» подкрепа за Израел», имайки предвид именно юдео-християнството. В своето задълбочено изследване «Съюзници за Армагедон. Появата на християнският ционизъм» тя навлиза в детайли на християно-ционизма, както в САЩ, така и в Израел. Всъщност терминът «християнски ционизъм» е своеобразна по-«компресирана»,

¹⁰¹ Sabbath Wespers, Cicero Seven-Day Adventist Church, <https://www.sdachurch.com/worship/sabbath-vespers/>, 1.05.2020.

¹⁰² Сред германските заселници в Палестина е и Йохан Гробстайнбек, който е дядото на писателя, носител на Нобелова награда за литература през 1962 г. Джон Стайнбек /1902-1968/. За повече информация виж: Freidman, L., The Mount of Despair, Haaretz, April, 05, 2009, <https://www.haaretz.com/1.5032780>, 1.05.2020.

¹⁰³ Op.cit.

по-твърда версия на идео-християнството. Кларк отстоява тезата, че привържениците на тази 400-годишна влиятелна идеология са убедени, че светът се е насочил към последната битка при Армагедон. Експертката достига до извода, че логиката на разсъждение на християно-ционистите е изключително симплифицирана. Тя се състои във вярата, че «войната на президента Буш срещу терора е митичния сблъсък между доброто и злото. Иран и Сирия представляват силите на тъмнината.» В тази светлина подкрепата на САЩ за Израел е богопредопределена. Ако тя бъде прекъсната, тогава и Бог ще вдигне ръцете си от американците и те няма да бъдат повече «божествено предпочитаната» нация. Интересното в случая е, че подкрепата е изведена на политическа плоскост. Става въпрос за държавата Израел, а не за евреите, по принцип. Анализът на журналистката показва, че подобни твърдения са популярни сред 15-20 милиона американски евангелисти, а почти всеки трети американец вярва, че Бог е предоставил Израел на евреите като прелюдия към Армагедон и Второто пришествие.¹⁰⁴

Друг впечатляващ пример е изследването на журналиста Уилям Кьониг за съществуването на корелация между натиска, упражняван от администрацията на американския президент за отстъпки от Израел пред палестинците и настъпилите природни катаклизми на територията на САЩ. Проследени са всички природни бедствия на територията на американската държава през периода 1991 – 2017 /началото на администрацията на Джорж Буш-старши до първата година президента Доналд Тръмп/. Авторът на анализа отстоява мнението, че само в рамките на 24 часа от упражняването на натиск върху еврейската държава и веднага в Америка се случват пожари, земетресения, урагани, торнадо, наводнения и други.¹⁰⁵

В още по-детайлизиран план, според журналиста Адам Берковиц някои американски евангелисти търсят връзката между един от най-опустошителните урагани в историята на САЩ – Катарина и затварянето на еврейското селище Гуш Катиф при евакуацията на израелската армия от ивицата Газа. Двете събития се случват през август 2005 година. Дозателството за подобна релация е намерено в Книгата на Исаия /61:8-9/.¹⁰⁶ „Защото аз, Господ, обичам правосъдие, мразя грабеж с насилие, и ще им въздам награда по истина и ще поставя с тях вечен завет; и семето им ще бъде известно между народите, и потомството им - всред племената; всички, които ги видят, ще познаят, че те са семе, от Господа благословено.“¹⁰⁷

Идео-християните твърдо се противопоставят на „теологията на замяната“.¹⁰⁸ Това е условно наименование на ексклезиологична концепция в рамките на християнската теология, съответстващо на някои новозаветни църкви. В нея се твърди, че евреите са изгубили своите богоизбрани права, тъй като не са припознали Христос като Месия. Нещо повече, поради това че те са предали Христос и се отказали от него, Бог е прехвърлил добрините си на Църквата. Големият въпрос е дали все още евреите са избраният от Бога народ или те са заменени от Християнската църква? Дали евреите са ключът към завръщането на месията? Разсъжденията, че евреите са „убийците на Христос“ и следователно те са се превърнали в

¹⁰⁴ Clark, V., *Allies for Armagedon. The Rise of Christian Zionism*, Yale University Press, 2007, <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300116984/allies-armageddon>, 2.05.2020.

¹⁰⁵ Koenig, W., *Yey to Yey – Facing the Consequences of Dividing Israel*, 21st century Press, 2017, <https://www.christianpublications.us/product/eye-to-eye-facing-the-consequences-of-dividing-israel-book/>, 2.05.2020.

¹⁰⁶ Berkowitz, A., *Scary Divine Connections between Gush Katif and Hurricane Katarina Revealed on 10 Year Anniversary*, *BreakingIsraelNews*, Latest News Biblical Perspective, 24.08. 2015, <https://www.breakingisraelnews.com/47546/10-year-anniversary-scary-connections-between-gush-katif-hurricane-katrina-revealed-jewish-world/>, 2.05.2020.

¹⁰⁷ Книга на пророк Исаия, издание на Светия Синод на Българската Църква. Старий Завет на Нашего Господа Исуса Христа, <http://www.pravoslavieto.com/bible/sz/isaiah.htm>, 2.05.2020.

¹⁰⁸ „Теологията на подменянето“ е контрапункт на „теологията на двата завета“ или на „теологията на двойния завет“. Последната е учение от християнската теология и по-специално на католическата църква, според която Бог никога не е нарушил завета си с народа на Израел. Следователно, Старозаветният съюз остава валиден по отношение на юдаизма: няма причина християните да се стремят да конвертират евреите в религията на Исус Христос. По отношение на есхатологията, учението за двата завета предполага, че Библията, както еврейска, така и християнска, предлага два тъждествени пътя към спасението.

„изгубен народ“.¹⁰⁹ Дори апостол Павел, самият той евреин, отправя тежки думи към своите едновърци, заради преследванията на християните:

„Защото вие, братя, станяхте подражатели на Божиите в Христа Исуса църкви, които са в Юдея, понеже вие пострадахте същото от своите си сънародници, както и те от юдеите; които и Господа Исуса и пророците убиха, и нас прогониха, на Бога не угождават и на всичките човеци са противни, като ни забраняват да говорим на езичниците, за да се спасят. Така те винаги допълнят мярката на греховете си; но безграничният гняв ги постигна.“¹¹⁰

Вероятно утвърждаването на теорията на „замяната“ сред някои клерикални среди, особено в Европа, се превръща в стимул на набирането на сила на антисемитизма. Дори се говори за Църквата като за „Новия Израел“. Тази дилема в много голяма степен влияе върху нюансирането на американската външна политика. Много често зад ожесточеното политическо състезание „републиканци – демократи“ за контрол в Белия дом реално стои на втори план колизията „премиленианизъм – постмиленианизъм“, но също така и тълкуването евреите – богоизбран народ или „убийци на Христос“ и заместени от християнската Църква.

Все пак съществува и алтернативна интерпретация по въпроса за ролята на евреите. Счита се, че те не са безвъзвратно изгубени, а само временно се разбунтуват срещу богоизбрания Исус Христос. Всъщност, както обяснява апостол Павел в писмото си до римляните, Бог използва отхвърлянето на евреите от Христос за добро, а именно за да разпространи Божията вяра сред езичниците. Той казва:

„Защото, братя, за да не се мислите за мъдри, искам да знаете тая тайна, че частично закоравяване сполетя Израила, само докато влезе пълното число на езичниците.

И така целият Израил ще се спаси, както е писано: - "Избавител ще дойде от Сион; Той ще отвърне нечестията от Якова;

И ето завета от Мене към тях: когато отнема греховете им;

Колкото за благовестието, те са неприятели, което е за ваша полза, а колкото за избора, те са възлюбени заради бащите. Защото даровете и призванието от Бога са неотменими“.¹¹¹

В тази светлина се налага хипотезата, че с приближаването на края на човешката история Христос ще се завърне на Земята, ще създаде своето царство и тогава ще бъде признат от Израел. В този контекст старозаветните пророчества се отнасят до буквалния Израел, а не до християнската Църква. Все пак остава и друга хипотеза, а именно че според съвременния премилениализъм, Бог има план, както за Израел, така и за Църквата. По друг начин казано, онези евреи, които приемат Христос за свой Спасител и Месия, ще се насладят на благословиите на хилядолетното царство на Христос. В същото време Църквата ще бъде премахната преди установяването на царството и ще царува с Христос. След протестантската Реформация християнските деноминации се умножават, всяка с различни нюанси по отношение на теологията, сотериологията (т.е. доктрините за спасението) и есхатологията. Теологията на „замяната“ продължава като основа на есхатологичните вярвания, както в рамките на римокатолицизма, така и в реформираното християнство. Постмилениалният възглед на последния предвижда масово покръстване на евреите /и останалия свят/ преди завръщането на Христос, докато амилениалният възглед не го прави. Във всеки случай и

¹⁰⁹ Условно наименование на еклезиастичната концепция в рамките на християнската теология, съгласно която Новозаветна Църква, като съвкупност от избрани, замества Израил, както избран народ. Става въпрос за всички евреи в обетованата земя, към които се обръща Библията. Причина за това е предателството към месията – Исус Христос и отричането от него. Това е причината Стария завет да бъде подменен с Новия завет. В последствие „божиите деца“ стават представители на всички народи. Така евреите стават изоставен, от Бога, народ. За повече информация виж: Евангелие на Матея 23: 37–39, Евангелие на Лука 13:34.

¹¹⁰ I Солунци 2: 14-16, Първо послание към Солуните е послание от Новия Завет. То се приписва на апостол Павел и е адресирано до църквата в Солун, в съвременна Гърция. Вероятно е първото от писмата на Павел е вероятно е било написано в края на 52 г. сл. Хр. За повече информация виж: <https://www.biblegateway.com/passage/?search=1%20Thessalonians%201&version=NIV>, 2.03.2021.

¹¹¹ Римляни 11: 25-29, <https://biblia.bg/index.php?k=52&g=11&tr1=1>, 3.03.2021.

трите християнски перспективи са единодушни, че евреите, които продължават да отхвърлят Месията, са изгубени.¹¹²

Подобни позиции отстояват дълго време католическата и някои протестантски църкви, но впоследствие се отказват. Петдесетниците също имат подобна позиция, но като цяло, тяхната религиозна доктрина си остава подчертано филосемитска и дори ционистка. Отделни влиятелни християнски мислители поддържат антисемитска богословска позиция. Става въпрос за византийския богослов Йоан Златоуст във „Думи срещу евреите“ /IV век/¹¹³, руския летописец Нестор в „Приказки за отминали години“ /XIII в./ и както вече отбелязахме, германския реформатор Мартин Лутер в трактатите „Исус Христос се е родил евреин“ и „За евреите и техните лъжи“.

Все пак местните, блискоизточни църкви, от различни християнски деноминации не променят позицията си и остават антисемитски. Очевидно е, че религиозният спор е силно повлиян от политическите позиции по отношение на израело-палестинска борба. Вижда се разцеплението между местното /пропалестинско/ християнство и външното, което е в подкрепа на Израел. На 22 август 2006 г. е подписана т.нар. Йерусалимска декларация за християнски ционизъм. Става въпрос за съвместно изявление, издадено от редица палестински християнски църкви. Документът отхвърля „християнския ционизъм“, заключавайки, че това е „фалшиво учение, което покварява библейското послание за любов, справедливост и помирение“.¹¹⁴ Подписалите декларацията са патриарх Мишел Сабах, Латински патриарх на Йерусалим (католик), архиепископ Свериос Малки Мурад от Сирийската православна архиепископия на Йерусалим, епископ Риах Абу ал Асал, англикански епископ в Йерусалим на Епископската църква в Йерусалим и Близкия изток и епископ Муниб Юнан, Евангелската лутеранска църква в Йордания и Светата земя.¹¹⁵

Не закъснява и отговорът на „християнските ционисти“. В специална декларация която не носи конкретна дата и е подписана от ръководителите на три организации, а именно Ребека Бриммер - Мостове за мир, Рей Сандърс - Християнски приятели на Израел и Малкълм Хединг - Световно християнско посолство Йерусалим, се казва:

1. Християнският ционизъм е теологична позиция, която вижда бъдещата съдба на Израел в земята на неговите прадеди. Християнският ционист вярва в буквалното тълкуване на Библията и отхвърля теологията за заместване, която определено е играла основна роля в преследването на евреите през вековете и е украсила Холокоста. Християнският ционизъм не еретичен; всъщност християните от всякакъв традиционен произход поддържат сходна гледна точка в продължение на две хиляди години. Най-просто казано, християнският ционист е този, който вярва, че „Бог по суверенния избор е дал Ханаанската земя като вечно притежание на еврейския народ за целите на Неговото царство“.¹¹⁶

2. Християнските ционисти вярват, че макар Бог да обича всички хора еднакво, той е избрал еврейския народ, който да донесе изкупление на човечеството. Нашият Месия и цар, Исус Христос, се е родил от еврейски родители, в еврейско общество, като по този начин превръща еврейския народ в наше „царско семейство“, за да бъде почитан, защото кралят им се е родил. Християнските ционисти отхвърлят омарата към всяка група хора.

3. Християнските ционисти не базират своето богословско положение на пророчеството за крайните времена, а на верните Божии завети, дадени на Авраам преди

¹¹² Leonhard, R., Visions of Apocalypse, John Hopkins University, May 2010, p. 93, <https://www.jhuapl.edu/Content/documents/ApocalypseVision.pdf>, 3.03.2021.

¹¹³ Златоуста, Й., Восемь слов против иудеев, <http://old-ru.ru/01-3.html>, 2.04.2020.

¹¹⁴ Religious Leaders' Statement about Christian Zionism, Zenit. The World Seen from Rome, 30.08. 2006, <https://zenit.org/articles/religious-leaders-statement-on-christian-Zionism/>, 4.05.2020.

¹¹⁵ The Jerusalem Declaration of Christian Zionism, Voltairnet.org, August 22, 2006, <https://www.voltairnet.org/article144310.html>, 4.05.2020.

¹¹⁶ Битие /17: 7-8/, Библия, Ревизирано издание, <https://www.biblegateway.com/passage/>, 4.05.2020.

около четири хиляди години. Те нямат „жажда за Армагедон“ и не твърдят, че знаят последователността на събитията, които ще доведат до него.

4. Християнските ционисти признават, че Израел има право да съществува в мир и сигурност. Освен това има библейски основания, които регулират националното съществуване на Израел. Те имат отношение към въпросите на справедливостта, законосъобразността и третирането на чужденеца в нейната среда. Християнските ционисти напълно признават и отстояват това.

5. Християнският ционизъм не е заплаха за никого, а вместо това се стреми да бъде благословение. Християнските ционистки организации в Израел са отпуснали милиони долари помощи. Те се грижат за всички общности на територията, в това число израелски и палестински араби, друзи и други.

Молим се за мир. Но с тъга отбелязваме, че настоящото палестинско правителство е изцяло посветено на унищожаването на Израел и неговата конституция го обявява. И така, проблемът в региона не е толкова прост, колкото Ерусалимската декларация го прави!

6. За съжаление, не е имало срещи между йерусалимските клирици и техните християнски ционистки колеги. Ние призоваваме за такъв диалог и го считаме за библейска предпоставка. Притеснени сме от факта, че първото, което е направено, е публичното отхвърляне /на Християнския ционизъм-бел.авт./ Считаме, че сме били третирани с неуважение и пренебрежение и сме нападнати с тези публични декларации. Те се представят като привърженици на справедливостта, милостта, истината и мира! Обаче, в такава публична нападка изглежда липсват такива качества.

Намираме текста /на Йерусалимската декларация-бел.авт./ за небалансиран и по-специално, едностранен. Той напълно игнорира джихадистките цели на правителството на Хамас и не вижда тероризма, извършен от този режим. Всичко се приписва на „окупация и милитаризъм“, което означава, че Израел е единственият проблем. Мислим, че не! Тази едностранна, небалансирана гледна точка на конфликта, всъщност не е полезна за мирния процес и допринася за неговия провал!

И така, в заключение ние, християнските ционисти, призоваваме християните и църквите навсякъде да не мълчат, а да нарушат мълчанието си и да говорят за помирение със справедливостта в Светите земи. Да се молим за мира в Йерусалим, да утвърдим правото на Израел да живее в мир и сигурност, освободен от заплахата от ликвидацията от ислямските джихадисти, които определено се стремят да „колонизират“ еврейската държава, като я въведат в Империята на исляма. Ние отхвърляме всички форми на дискриминация.¹¹⁷

Юдео-християните наричат „теорията на подменянето“ още „свръхсецесионизъм“ и го определят като фатална теологична грешка. Нещо повече, те обвиняват нейните последователи, че тя се превръща в богословска основа на атнисемитизма. В тази светлина един от известните американски телеевангелисти от „Обединени християни за Израел“ Джон Хейджи отбелязва: „Време е християните да премахнат самоналожените везни от очите ни, поставени там от свещените учения на теологията на заместването. Бог никога не е отхвърлял евреите или ги е заменял, тъй като не могли да видят Христос като Месия. Бог продължава да обича и да цени еврейския народ и е предназначил славно бъдеще за тях.“¹¹⁸ По този начин се ражда още една причина за циментирането на юдео-християнския фундамент. Става въпрос за вменяването на вината на християнството за

¹¹⁷ The Jerusalem Declaration of Christian Zionism. A Joint Response of ICEJ, Bridges for Peace and Christian Friends of Israel, ICEJ, <https://int.icej.org/media/jerusalem-declaration-christian-zionism>, 4.05.2020.

¹¹⁸ Hagee, J., In Defense of Israel. Florida: Frontline, 2007, p. 156-160, <https://books.google.bg/books?id=>, 2.05.2020.

избуяването на кървавия антисемитизъм през XX век, а именно на Холокоста. Убеденият юдео-християнин Джон Хейджи извежда тази идея в друга своя проповед: „Много здрава нишка свързва кръстоносните походи, испанската инквизиция, атаките на Мартин Лутер срещу евреите, Адолф Хитлер и Окончателното решение.¹¹⁹ Всички тези деяния са извършени от кръстени Християни.”¹²⁰ Така силно вменената вина на европейците за допускането на Холокоста се превръща в психологически фактор за симпатии към евреите и силна подкрепа към Израел. Тази особеност особено силно важи за германците, чийто Трети райх е физическия извършител на това пресъпление към евреите. В този ред на разсъждения юдео-християнството изиграва роля на лек на гузна съвест, с цел изкупление на допуснати предишни грехове.

Логически, в края на първата половина на XX век в Америка и Европа се появява и понятието „юдео-християнски ценности“. Постава се акцент върху съвместно изградена етична система, в която двете религии имат тъждествени приноси на базата на еднаквостта в религията, културата, традициите, нравите, обичаите и всекидневното поведение. За първи път терминът се отбелязва в книгата на английския писател Джордж Оруел през 1939 г. Точният израз е словосъчетанието „юдейско-християнска морална схема“.¹²¹ След първоначалната употреба от известния автор е необходимо поне десетилетни усилия от християнски и еврейски влиятелни личности, докато той се утвърди. Форуми като Националната конференция на християните и евреите /основана през 1927 г./ се опитват дори да го институционалират.¹²² Терминът продължава да печели популярност през 40-те години. Това особено силно важи за САЩ.

Като цяло, в чисто политическа проскост юдео-християните възприемат Израел като съюзник, заради споделени геостратегически интереси. Съответно, подкрепата за еврейската държава отразява, вярата, че е тя е най-добрият съюзник на САЩ и Запада в тази важна, но нестабилна част от света. В този контекст евангелистите считат, че именно Израел е стожерът в борбата срещу радикалния сунитски и шитски ислям. След разпадането на Съветския съюз юдео-християните са на мнение, че враг номер едно е станал ислямът. Той е най-значимата заплаха за САЩ, представляващ християнството и Израел, представляващ юдеизма. Това е предпоставка за промяната на политиката на световното евангелско движение. Според американския политолог Питър Грийз „евангелистите поддържат идеята, че израелците са на първа линия в битката за удържането на мюсюлманите и палестинците в разрушаването на световния ред“.¹²³ Нещо повече, като гарант за сигурността на ценностите на западната цивилизация, еврейската държава се възприема и като гарант за физическата безопасност на християните, посещаващи Светите земи. Логично, военната подкрепа за

¹¹⁹ Окончателното решение на еврейския въпрос, /на немски: Endlösung der Judenfrage/ е план на хитлеристите в Германия за систематично унищожение на евреите в контролираните от него територии чрез геноцид. Той е утвърден официално през януари 1942 г. на Ванзейската конференция.^[1] Практическите реални действия са извършването на Холокоста. За повече информация виж: Final Solution: Overview, Holocaust Encyclopedia, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/final-solution-overview>, 3.05.2020.

¹²⁰ Hagee, J., In Defense of Israel...p. 6.

¹²¹ Orwell, G., Orwell, S., I. Angus, George Orwell: An Age like this, 1920-1940, Boston: D.R. Godine, 2000, p. 401, <https://archive.org/details/georgeorwellcoll00orwe>, 3.05.2020.

¹²² Появата на Националната конференция на християните и евреите е свързана с антикатолическите настроения сред американските избиратели срещу кандидата за президент от Демократическата партия Алфред Смит. Очевидно, по онова време в американското обществено мнение католицизмът не е бил отъждяствяван с християнството, заради надигания се тогава в Европа антисемитизъм. През 1928 г. католикът Алфред Смит губи президентската надпревара от консервативния протестант Херберт Хуверт. Сред компрометиращите материали срещу Смит е карикатура, че зад него стои папата. За повече информация, виж: Leuchtenburg, W., The Perils of Prosperity, 1914–32, Chicago: University of Chicago, 1958, pp. 225–240.

¹²³ Gries, P., 2015. How Ideology Divides American Liberals and Conservatives Over Israel, Political Science Quarterly, Vol. 130, №1, 51–78, https://www.academia.edu/18773149/How_Ideology_Divides_American_Liberals_and_Conservatives_over_Israel, 4.05.2020.

Израел се трансформира в подкрепа за целостта и сигурността на християнските религиозни обекти.

Англиканизъм, евангелизъм, Оливър Кромуел, пуританите и евреите

Терминът „англикански“ произхожда от латинското изречение *Anglicana ecclesia libera sit*, „Англиканската църква ще бъде свободна“. То е взето от Великата харта на свободите /*Magna Carta*/, подписана на 15 юни 1215 г. от английския крал Джон Безземни /1166 – 1216/.¹²⁴ Като прилагателно име "англикански" се използва за описание на хората, институциите и църквите, както и на богослужебните традиции и теологични концепции, разработени от Английската църква. Думата се използва и от последователи на отделни групи, които са напуснали Англиканското съобщество или са били създадени независимо от него, въпреки че това се счита за злоупотреба. Самото наименование се появява през XVI век, но се налага едва през втората половина на XIX век. Първоначално думата се отнася единствено за ученията и обредите на християните, които възприемат виждането на Кентърбърийския епископ. С течение на времето обаче то се отнася до всички онези християни, които следват традициите, но не са формални членове на Англиканското съобщество.

Англиканските институции, доктрина и ритуали обикновено се възприемат като християнска амалгама, която заема своеобразно „центристко“ място между римокатолицизма и реформираните и силно евангелизирани деноминации. Английският историк Даирмейд Маккълъш претендира, че той може да се нарича „среден път“.¹²⁵

Религиозната доктрина на англиканите се базира върху Библията, евангелията, традициите на Апостолската църква, първите четири Вселенски събора и първите църковни отци /особено най-активните през първите пет века на християнството/. Те интерпретират Стария и Новия завет като "съдържащи всички неща, необходими за Спасението" и като правило и основен фундамент на вярата.¹²⁶ Разумът и традицията се разглеждат като ценно средство за тълкуване на Библията /позиция, първоначално формулирана подробно от Ричард Хукър¹²⁷/. Англиканите възприемат вярата в апостолите като символ на кръщението, а Никейският символ на вярата /утвърждаването на истинската божествена същност на Сина Божий/ като достатъчно доказателство на приемането и практикуването на християнската вяра.¹²⁸

Англиканите приемат традиционните християнски тайнства, като специален акцент се поставя върху Евхаристията, наричана още Свето причастие, Господната вечеря и литургията. Евхаристията е централен компонент в англиканската обща молитва. В нея се възхвалява живота, смъртта и Възкресението на Исус Христос. Англиканите изпълняват Евхаристията по сходен с католицизма начин, но се отличават с по-голяма свобода на ритуала.

Уникална за англиканството е Книгата на общата молитва, колекцията от служби, които поклонниците в повечето англикански църкви използват от векове. Първоначално се е наричала обща молитва, тъй като е била предназначена за използване във всички църкви на Англия, които по-рано са следвали различни местни литургии. Наименованието се запазва дори, когато църквата стана международна, тъй като всички англикани продължават да я

¹²⁴ Doris, M., *Magna Carta*, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Magna-Carta>, 5.05.2020.

¹²⁵ MacCulloch, D., *The Later Reformation in England, 1547–1603*. Basingstoke, England: MacMillan, 2000, p. 179.

¹²⁶ Kaye, B. *Anglican Belief*. In Bunting, Ian (ed.) *Celebrating the Anglican Way*, London: Hodder & Stoughton, 1996, pp 46-47.

¹²⁷ Ричард Хукър /1554 – 1600/ е англикански свещеник и влиятелен богослов. Идеите на Хукър за разума и толерантността упражняват силно влияние върху англиканската религиозна доктрина. Той се възприема като един от основателите /заедно с Томас Кранмър и Матю Паркър/ на англиканската богословска мисъл. За повече информация виж: *The Oxford Dictionary of the Christian Church* by F. L. Cross (Editor), E. A. Livingstone (Editor) Oxford University Press, USA, 3 edition, p.789, 13.03.1997.

¹²⁸ Bays, P., *This Anglican Church of Ours*, Kelowna, British Columbia: WoodLake, 2012, p. 25.

използват по цял свят. През 1549 г. епископът на Кентърбъри Томас Кранмер /1489-1556/ съставя първата Книга на общата молитва. Тя е призната за една от най-ценните връзки между отделните англикански църкви, въпреки че е претърпяла много промени.

Църквата в Англия остава единна с Римокатолическата, докато английският парламент чрез Акта за върховенство (1534 г.) не обявява крал Хенри VIII за върховен глава на Английската църква. Тогава е обявено „английското желание страната да бъде независима от континентална Европа, в религиозен и политически план.“ Това обаче не става веднага. Едва по време на управлението на крал Едуард VI (1547–1553) църквата в Англия претърпя това, което е известно като „Английската реформация“. Последната е промяна, при която се появяват компоненти, признати като отличителни белези на англиканската идентичност.¹²⁹ Англиканите очертават своя отличителен профил едновременно със специфичното законодателство и със собствената си църковна традиция. Ако отпадне някой от двата ингредиента, тогава може да се получи криза на идентичността. Това се получава в случай, че се приплитат светски и религиозни лоялности. Така се получава през 1776 г., когато е обявена Американската декларация за независимост. Повечето подписали я американски „патриоти“ са англикани.

Англиканската църква, както и всички други западни християнски доктрини, също има своето евангелизиращо течение. То има общи черти с американското, което придава най-вече облика на световния евангелизъм. Източникът на автентичния евангелизъм е Англия, а нейните колонии в Америка, а впоследствие и обществото на независимите САЩ, са реципиентът и едновременно, съвременният генератор. В същото време англиканският евангелизъм запазва и свои отличителни черти. За разлика от англо-католиците, англиканите-евангелисти поставят силен акцент върху реформаторския, протестантския характер на тяхната доктрина и църква. В исторически план те произхождат от средите на умерените калвинисти и от общността на последователите на холандския реформатор Яков Арминий /1560-1609/.¹³⁰ Евангелистите акцентират върху библейското вдъхновение и библейски авторитет, а жертвата на Исус Христос за хората е в центъра на тяхното проповядване. Евангелиските англикани са особено ожесточени критици на ритуализма¹³¹ и сакердотализма.¹³²

Много важен момент за разбирането на евангелския англиканизъм е отношението на управлението на държавата към евреите. С течение на времето, англиканизмът се превръща от религиозна, в силно изразена политическа философия. Той моделира поведението на властта, с цел превръщането на държавата в стабилна и предвидима политическа конструкция. Общата поведенческа черта на английската власт след появата на собствената религиозна доктрина, в това число и създаването на огромна колониална империя, е подчертаният антикатолицизъм, изразяващ се в силна конкуренция с политическите центрове /Париж, Рим или лутерански Берлин/, намиращите се в континентална Европа. Подобен процес на реконфесиализация е характерен за народ с имперски амбиции. Целта е да се намери достатъчно силен религиозно-идеологически мотив, с цел навлизането на етатическия субект в бъдещото „жизнено пространство“ и легитимирането на бъдещата колониална държава. Декатолицизирането на Английската църква през XVI век може да бъде

¹²⁹ Russell, T. A, *Comparative Christianity: A Student's Guide to a Religion and its Diverse Traditions*. Boca Raton, Florida: Universal-Publishers, 2010, p. 88-90.

¹³⁰ Diderot, D., J. Dalember, *Arminiens, Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, vol. 1, 1751b, p. 697.

¹³¹ В англиканството, терминът "ритуалист" е противоречив (т.е. отхвърлен от някои от тези, към които е приложен). Често се използва за описване на второто поколение на Оксфордското движение /англо-католическото / на англиканската реформация от XIX век. То се опитва да въведе отново в Англиканската църква редица католически литургически практики. Терминът се използва и за описание на тези, които следват в традициите си. За повече информация виж: Bentley, J., *Ritualism and Politics in Victorian Britain*: Oxford: Oxford University Press, 1978.

¹³² Учението, че ръкополагането дава специални способности/възможности, необходими за извършване на служението. Също, учението, че благодатта се дава чрез този, който е ръкоположен по този начин. За повече информация виж: Богословски речник, http://trinity-bg.org/dics/th_dic/index.php?%D1, 7.05.2020.

сравнена като политически процес и държавообразователен фактор с десунитизирането на иранските Сафавити през XVIII век, приемайки шиитската деноминация. Подобни специфични събития сближават генезиса на английската и иранската държавност, който носи своеобразен отпечатък на вторичност по отношение на първичното, оригиналното конфесионално звено. Двата религиозни субцентъра /англиканския и шиитския/ се появяват и формират своята конфесионално-политическа специфика, в резултат на провокирана от тях схизма, в конкуренция с автентичния за собственото си религиозно семейство доминиращ център – рикокатолицизма и арабския сунизъм. Приемайки статут на периферия, двете конфесии възприемат в себе си радикални, фундаментализиращи тенденции, единствено с цел да оцелеят в състезанието на водещия център. За англиканизма много важна роля в това отношение изиграват появилата се пуританска общност, а по-късно и изработването на специфична позиция спрямо евреите, регулиращи поведението на англиканския евангелизъм чрез моделиране на собствен тип месианизъм и милениализъм.

Пуританите са английски протестанти през XVI-ти и XVII-ти век, които искат да пречистват Английската църква от римокатолическите практики. Те твърдяли, че институцията не е била напълно реформирана и е необходимо да стане още по-протестантска.¹³³ Пуританството изиграва важна роля в английската история, особено по време на управлението на лорда-протектор Оливър Кромуел /1653-1660/. Пуританите остават недоволни от ограничения обхват на английската Реформация и от толерантността на Англиканската църква към определени практики, свързани с Римокатолическата църква. Те формираха различни религиозни групи, застъпващи се за по-голяма чистота на поклонението и учението, както и за лично и корпоративно благочестие. Пуританите възприемат принципите на реформаторско богословие и в този смисъл стават калвинисти, както това правят много от техните противници. Те пледират за пълно отделяне от всички останали християнски деноминации. Тези сепаратистки и независими направления на пуританизма се засилват през 40-те години на XVII-ти век., когато привържениците на презвитерианизма се провалят в създаването на нова Английска национална църква.

Към края на 30-те години пуританите стават основна политическа сила в Англия и идват на власт в резултат на Първата английска гражданска война /1642–1646/. Почти цялото пуританско духовенство напуска Английската църква след възстановяването на монархията през 1660 г. Мнозина продължават да практикуват вярата си в неконформистките деноминации, особено в съборната¹³⁴ и презвитерианската църква. С течение на времето пуританското движение в Англия се променя коренно, за разлика от колониите в Нова Англия, където то се консервира в оригиналния си вид, относително дълъг период от време.

Пуританският милениализъм и възприемането на библейските пророчества са поставени в по-широка интерпретативна рамка в сравнение с тази, възприемана от европейските реформаторски явявания. Повлияни от мнозинството английски протестанти пуританите базират своите есхатологични възгледи върху историческото тълкуване на Откровението на Йоан Богослов и Книгата на Данииел. Протестантските богослови чертаят периодизацията, през които светът трябва да премине, преди да стигне до Страшния съд. Те

¹³³ Spraggon, J., Puritan Iconoclasm during the English Civil War, The Boydell Press, Woodbridge, 2003, p. 98, https://books.google.bg/books?id=8QYywtJ4rb0C&printsec=frontcover&hl=bg&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 8.05.2020.

¹³⁴ Конгрешанството, наричано също конгрегационализъм, а от последователите си често Съборни църкви, е направление в протестанството, в богословско отношение, клон на калвинизма. Членовете на местното църковно събрание (конгрегация) играят основна роля във вземането на решения, вместо висшестоящ епископ или съвет на старейшини (презвитери). Това е една от най-разпространените форми, чрез която съвременните протестанти ръководят делата на своите църкви. В англосаксонските страни, всяка местна конгрегационална църква е независима и не се подчинява на общ устав или на решенията на свикан общ събор. Тя поддържа общение с други подобни църкви на периодични конференции и в рамките на сдружения (*fellowship*), с цел взаимно подпомагане, съвместни действия и евентуално съгласуване на най-основни доктринални позиции. За повече информация виж: Игнатов, Д., Т. Велчев, Как се е родило конгрешанството? <http://spisanie.harta.bg/statia/745>, 8.05.2020.

са склонни да поставят своя собствен период съвсем близо до него. Очаква се Скръбта и унижението да се увеличат, но в крайна сметка враговете на църквата - Антихриста (идентифициран с Римокатолическата църква) и Османската империя - ще бъдат победени¹³⁵. Въз основа на Откровение на Йоан Богослов, 20 глава от Книгата на Апокалипсиса /20:1-15/ се смята, че ще настъпи милениумът /хилядолетието/, по време на който светиите ще управляват заедно с Христос на земята¹³⁶.

За разлика от други протестанти, които са склонни да гледат на есхатологията като на обяснение за „Божии отдалечени планове за света и човека“, пуританите го разбират, за да опишат „космическата среда, в която възстановеният Христов войник води битка срещу силата на греха“¹³⁷. В личен план есхатологията е тясно свързана с освещаването, гарантирането на спасението и опита на конверсията. В публичен план есхатологията е призмата, чрез която са интерпретирани събития като Английската гражданска война и Тридесетгодишната война. Два специфични нюанса съществуват по отношение на обяснението на пуританския милениум, в сравнение с останалите протестанти. Първият е, че те предвиждали бъдещо религиозно възраждане в света да стане преди Второто пришествие на Христос. Вторият е силната вяра, че конверсията на евреите в християнство е важен знак за настъпването на Апокалипсиса¹³⁸.

Исторически, ционизмът е бил християнски феномен много преди да е бил еврейски. Сам по себе си, неговият идеен генезис се появява във вижданията на англиканските евангелисти. Те са първите, които налагат вярването, че са втория избран народ. Причина за това е твърдото убеждение, че съдбата им е свързана с тази на еврейския народ. За тях завръщането на Христос няма да настъпи, докато евреите не се съберат в Палестина. За да ускорят края на времето, те трябва да създадат отново държава за евреите и да не се страхуват да провокират апокалиптични катаклизми. Първият държавен глава, който замисля през XVII век да направи страната си еврейска държава, е британският пуритан и лорд-протектор Оливър Кромуел. Последният изиграва голяма роля при създаването на изключително мъдра за Англия колониална политика. Всъщност той успява да пренасочи погледа на властта в Лондон към два региона в света, които в XX-ти и XXI-ви век, се превръщат от центровете на световната и регионалната политика. Първата е Америка, а втората е древната земя на Палестина. Подбудите са различни, но в тях силно се приplitат особеностите на англиканския евангелизъм и ожесточената борбата за власт вътре в самата страна.

През 1290 г. английският крал Едуард I издава указ, с който прогонва всички евреи от Англия.¹³⁹ Основните обвинения са, че те развиват лихварството, което не е забранено от религията им, за разлика от християнството. В същото време английската Реформация, която започна през 30-те години на XV-ти век, обаче води до редица промени, които благоприятстват евреите в дългосрочен план. Ученията и ритуалите на римокатолическата църква, които, според англиканите, нараняват евреите, са премахнати. Това важи особено стриктно за онези тези на църквата, която им вменява вина за смъртта на Исус. Англиканите премахват антисемитизма и го заместват с откровен антикатолицизъм.¹⁴⁰ Показателно е, че

¹³⁵ Bremer, F., Puritanism. Avery Short Introduction, Oxford University Press, 2009, p. 78.

¹³⁶ Miller, P., Johnson, T. H., eds., *The Puritans: A Sourcebook of Their Writings*. Courier Corporation, 2004, p. 45-50.

¹³⁷ Jeffrey, M., S., Timothy, J. D., Eds., War and Religion. An Encyclopedia of Faith and Conflicts, Vol. 1: A-G, ABC-Clio, Santa Barbara, Denver, Colorado, 2017, p. 248, [https://books.google.bg/books?id=KDIFDgAAQBAJ&pg=PA284&lpg=PA284&dq=Maclear,+J.+F.+\(April+1975\).+%22New+England+and+the+Fifth+Monarchy:+The+Quest+for+the+Millennium+in+Early+American+Puritanism,+10.05.2020](https://books.google.bg/books?id=KDIFDgAAQBAJ&pg=PA284&lpg=PA284&dq=Maclear,+J.+F.+(April+1975).+%22New+England+and+the+Fifth+Monarchy:+The+Quest+for+the+Millennium+in+Early+American+Puritanism,+10.05.2020).

¹³⁸ Op.cit....p. 225.

¹³⁹ Holmes, T., Readmission of Jews to Britain in 1656, BBC, Religions, 24.06.2011, <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/history/350.shtml>, 12.05.2020.

¹⁴⁰ Endelman, T. M., *The Jews of Georgian England, 1714-1830 & Tradition and Change in a Liberal Society*, University of Michigan Press, 1999, p. 47, <https://books.google.co.uk/books?id=Oy6FwmnvVGEC&pg=PA47#v=onepage&q&f=false>, 12.05.2020.

милениализмът в англиканския евангелизъм има подчертано хебраистичен характер. Църквата стимулира изучаването на иврит и основите на юдейската религия. Вероятно това се дължи на факта, че англиканският клир е възприемал англичаните като новите израелци, а самият Оливър Кромвел е виждал своя народ като потомци на десетте изгубени племена на Израел.¹⁴¹

До голяма степен, толерантността на пуританите към евреите се обяснява с надеждата последните да бъдат конвертирани в християнската религия. В тази логическа връзка търпението към евреите не е било „безвъзмездно“. То било изпълнено с прословутия английски позитивизъм, т.е. търсене на полезното за самите тях. Един от първите застъпници на религиозната свобода в Англия Леонард Бушер е сред тези, които през 1616 г. призовават за реабилитацията на евреите в страната и за търпимост към тяхната вяра. През 20-те години на XVI-ти век адвокатът и депутат Хенри Финч и ученият Джоузеф Меде се опитват да мотивират ползите за Англия от завръщането на евреите на острова. Десет години по-късно сходна позиция застъпва и шотландският министър Джон Уемис. Той подчертава, че веднъж стъпили на острова, те трябва да бъдат конвертирани. По този начин толерантността на пуританите към евреите е мотивирана от силното им прагматизирано желание последните да бъдат бързо обърнати в християнството. Така, фундаментът на развитата по-късно английска толерантност и зачитане на правата на човека се оказва аспирациите за конверсията на евреите. Интересното е, че много от най-близките поддръжници на Кромвел са били сред тези, които са споделяли тези идеи. Става въпрос за английския адвокат и депутат Джон Садлър, шотландският интелектуалец Джон Дюри, проповедникът и политически съветник Хю Питър, духовникът в изгнание Томас Барлоу и дисидентът Хенри Джеси. Действията на представителите на пуританската милениалистка секта „Петата монархия“ са друг пример на корпоративен натиск върху властта за реабилитацията на евреите. Те директно пропагандирали връзката между завръщането на евреите в Англия и създаването на Христовото царство. Практически пуританите практикували „юдаизъм без евреи“. Това е заглавието на чудесно изследване на английската писателка, преподавателка и журналистка Елиан Глейзър, която много задълбочено изследва тези процеси в началото на съвременна Англия.¹⁴²

Част от елитът обаче бил на друго мнение. Неин представител бил монархистът в изгнание Едуард Никълъс, бивш депутат и секретар на кралете Чарлз I и Чарлз II. Той отстоявал позицията, че конверсията на евреите ще е много трудна или дори невъзможна. Според него, въпреки това, страната била длъжна да възстанови правата на евреите.¹⁴³ Съмнението в конверсията на евреите било изразено в няколко известни памфлета, чието съдържание било преценено, че има антисемитско съдържание. Става въпрос за произведенията на известния автор-пуритан Уилям Прин /1600-1666/ и епископа на катедралата Свети Ейсаф, северен Уелс, Уилям Хюс / - 1600/. Всичко това става в навечерието на конференцията в Уайтхол /седалището на английското правителство/, на която се обсъжда даване на позволение за завръщането на евреите в страната.¹⁴⁴ Самото

¹⁴¹ Scult, M., Millennial Expectations and Jewish Liberties: A Study of Efforts to Convert the Jews in Britain, Up to the Mid Nineteen Century, 1978, J.B. Brill, Leiden, p.18, https://books.google.bg/books?id=1tQUAAAIAAJ&pg=PA18&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 12.05.2020.

¹⁴² За повече информация виж: Glaser, E., Judaism without Jews. Philosemitism and Christian Polemic in Early Modern England, Palgrave Macmilan, 2007, <https://books.google.bg/books?id=XIKHDAAAQBAJ&pg=PA187&lpg=PA187&dq=A+Short+Demurrer>, 13.05.2020.

¹⁴³ Scult, M., Millennial Expectations and.....p. 45.

¹⁴⁴ Конференцията продължава през периода 4-18 декември 1655 г. Поканен от Лорда-протектор Оливър Кромвел английският елит бил разделен на три групи – търговци, военни и смесена от духовници и адвокати. Първите били против евреите, по чисто икономически причини. Вторите подкрепяли идеята, но с резерви. Те вярвали, че евреите ще спомогнат за Второто пришествие на Христос. Ако обаче това не се било случило, то тогава евреите е трябвало отново да бъдат изгонени. Третата група била разделена на две течения. Първото отстоявало позиция, сходна с тази на военните. Другото течение обаче било най-радикално в подкрепата на евреите. Неговите представители твърждали, че божествено задължение на Англия е да приемат отново евреите, иначе ще си навлекат Божието наказание. За повече информация виж: England: Jewish Readmission

одобрение е факт, тъй като Лордът-протектор Оливър Кромуел е благосклонен към позитивното решение. Той принадлежал по-скоро към радикалната група, към която се числяли и такива известни филосемити като пуританския проповедник Йеремиа Бъроуз, пуританския мислител Питър Бъкли, който по-късно напуска Англия и се заселва в американската колония Масачузет, полковник Джон Фенвике, участващ активно в Английската гражданска война и пуританския пуритан Джон Котън, който също емигрира в американската колония Масачузет, където става водещ теолог.¹⁴⁵

Оливър Кромуел не успял да превърне Англия в държава на евреите, в желанието си да предизвика Второто пришествие. Вероятно форсмажорната причина за това са самите евреи. Рабинатът винаги е бил категорично против създаването на еврейска държава. Филосемитизмът на Лорда-протектор не е представлявал същинска любов към евреите, а по-скоро прагматичен позитивизъм към тях, възприемайки ги като инструмент за Второто пришествие. Поради тази причина той е първият, който отправил призив евреите да се заселят в Палестина, следвайки библейските предписания. Според Амин Маалуф, който изследва анализите на известните средновековни арабски хроникьори Ибн Каланси, Осама бен Мункид, Ибн Жубейр, Ибн Атир и други за Кръстоносните походи, още през XII век завоевателят на Йерусалим Саладин е предложил на евреите да се заселят в Палестина.¹⁴⁶ Проектът за създаването на еврейска държава набира скорост едва през XIX век, когато субектът, който се наема да го реализира, има повече политическа секулярна енергия, отколкото религиозен мотивация. Това го прави Теодор Херцел, който създава Световната ционистка организация /СЦО/ през 1897 г. на конгрес, преведен в швейцарския град Базел.

След възстановяването на монархията в Англия, след смъртта на Кромуел през 1658 г., част от неговите последователи - пуритани, които били основният генератор на идеята за създаването на еврейската държава, били прогонени от страната. Те се заселили в Северна Ирландия и Нидерландия. В същото време някои от тях формирали своите колонии в Южна Африка и Америка. По този начин те изнесли англиканско-пуританската религиозна тъкан в държавите, които били създадени на съответните територии.

Все пак пуританският „тонус“ в Англия остава и намира своя най-точен израз с първия министър-председател-евреин в историята на кралството. Това става по времето на Бенджамин Дизраели /1806-1881/ и управлението на кралица Виктория /1837-1901/. Той се самоопределя като „бяла страница между Стария и Новия Завет.“ Все пак неговата религиозна идентичност остава „отворена“. Негови биографи отбелязват, че „баща му Ицхак Д’Израели е кръстил своите деца, за да имат по-добра възможност за социална и професионална реализация.“ Независимо от това, че е приел англиканизма, премиер-министърът споделя, че се чувства евреин. Той декларира: „Аз съм евреин и когато предците на правилния почетен джентълмен бяха брутални диваци на непознат остров, моите бяха свещеници в храма на Соломон.“¹⁴⁷ Юдео-християнството на Дизраели обяснява, в някаква степен, толерантната политика на британското правителство към зверствата на турците към Априлското въстание. Ако почти всички западни политици, както и западно обществено мнение е в подкрепа на българските въстаници, британският премиер застава на страната на султана. За Дизраели последният държи ключа към създаването на еврейската държава в Палестина, която е в състава на разпадащата се Османска империя. Алтернативният план за

/1656/, <https://web.archive.org/web/20051214175513/http://www.personal.psu.edu/users/r/w/rwm170/england.htm>, 13.05.2020.

¹⁴⁵ Lapid, P.E., Hebrew in the Church. The Foundation of Jewish-Christian Dialog, Trans. Eroll Rhodes, Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 1984, pp. 37-100, https://books.google.co.uk/books?id=F_mUvs91FxEc&pg=PA73#v=onepage&q&f=false, 13.05.2020.

¹⁴⁶ Maaluf, A., Les croisades vue par le arabes, J'ai lu, 1999.

¹⁴⁷ Kirkup, J., Britain's first Jewish PM': Does Disraeli have the Title? The Telegraph, 12.04.2014, <https://www.telegraph.co.uk/news/politics/ed-miliband/10761635/Britains-first-Jewish-PM-does-Disraeli-have-the-title.html>, 18.05.2010.

създаването на еврейска държава в Уганда през 1903 г., /макар и временно/, отпада под натиска на наследника на Херцел – Хайм Вайцман /1874 – 1962/.¹⁴⁸

През януари 1914 г. Вайцман прави първите си контакти с барон Едмонд де Ротшилд, член на френския клон на влиятелното семейство Ротшилд и активен привърженик на ционисткото движение. Конкретната причина за срещата е създаването на еврейски университет в Йерусалим.¹⁴⁹ Благородникът не е бил формален член на СЦО, но е финансирал еврейските земеделски колонии от Първата Алия /първата вълна еврейски заселници към Палестина в края на XIX век, които в мнозинството си били бягащи от погромите в Руската империя/, прехвърляйки ги през 1899 г. в Еврейското колонизационно общество.¹⁵⁰ Преди 1917 г., когато британското правителство се ангажира официално със създаването на еврейска държава в Палестина, едва около 8000 от общо 300 000 евреи във Великобритания са били организирани в ционистка формация. През 1913 г., приблизително 1% от всички евреи по света принадлежали към организираното ционистко движение.¹⁵¹

Позицията на Лондон се променя през 1916 г., когато представители на СЦО официално искат от султан Мехмед V и последният отказва да предостави палестинските земи на евреите заселници. Същата година полковник Томас Лоранс /Лоранс Арабски/ е изпратен в останалите арабски владения на Османската империя и става един от организаторите на Голямата арабска революция /1917/. Неслучайно, при подялбата на арабските територии с Франция, вследствие на договора „Сайкс-Пико“ /1916/ Великобритания налага своята колониална власт върху Палестина. На 2 ноември 1917 г. британският външен министър Артур Балфур изпраща официално писмо до лидера на английската еврейска общност, лорд Ротшилд, с молба той да го предаде на Ционистката федерация на Великобритания и Ирландия. В документа се казва, че Лондон подкрепя заселването на евреите в палестинските територии като част от британския мандат върху Палестина. В декларацията ясно е отбелязано, че Великобритания подкрепя създаването на „Национален дом на еврейския народ“. Документът е резултат на активни контакти и преговори между активистите на ционисткото движение във Великобритания и британските политици. Особено важна роля изиграва меморандума „Бъдещето на Палестина“, написан от члена на британското правителство през 1914 г. Херберт Самюел и разпространен сред своите колеги. Тогава за пръв път в официален документ на британското правителство се маркира възможността за създаването на еврейска държава в Палестина чрез военни средства.¹⁵² Все пак в еврейските архиви се отбелязва специалната роля на Хаим Вайцман за издаването на Декларацията Балфур. Той успява да убеди британското правителство да подкрепи идеята. Частично, позитивната реакция на британското правителство към евреите се дължала и на факта, че те подкрепили Лондон във войната му срещу Турция по време на Първата световна война.¹⁵³

Така, християните-ционисти трябва да изчакат чак до XX век, докато се съчетаят двете предпоставки за създаването на еврейската държава в библейската земя на Палестина. Първо, да съществува държава, чиято външна политика да прилага принципите на

¹⁴⁸ Хайм Вацман е първият президент на държавата Израел. За повече информация виж: Glancy, J., Chaim Weizmann and how Balfour Declaration Was Made in Manchester, 1.11.2012, <https://www.thejc.com/lifestyle/features/chaim-weizmann-and-how-the-balfour-declaration-was-made-in-manchester-1.37772>, 18.05.2020.

¹⁴⁹ Lewis, G., Balfour and Weizmann: The Zionist, the Zealot and the Emergence of Israel, MPG Books Ltd, Cornwall, Great Britain, 2009, p. 163, https://books.google.bg/books?id=s9TUAwAAQBAJ&pg=PA163&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 19.05.2020.

¹⁵⁰ Penslar, D., Israel in History: The Jewish State in Comparative Perspective, Routledge, 2007, p. 140-146.

¹⁵¹ Fromkin, D., A Peace to End All Peace: The Fall the Ottoman Empire and the Creation of Modern Middle East, Macmillan, 2010, p. 35-39, https://books.google.bg/books?id=OV0iImJdNSwC&printsec=frontcover&hl=bg&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 19.05.2020.

¹⁵² Cassar, J., K., Asquith as War Leader, The Hambeldon Press, p. 72-73, 1994, https://books.google.bg/books?id=suv6Rrc-OeQC&pg=PA72&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 18.05.2020.

¹⁵³ US Recognition of the State of Israel, National Archives, <https://www.archives.gov/education/lessons/us-israel>, 19.05.2020.

християнския ционизъм и която да е в състояние, чрез военни средства, да ги прилага. Става въпрос за Великобритания, която до 1954 година има статут на суперсила.¹⁵⁴ Неслучайно, духовният ръководител на Ислямска република Иран, който олицетворява теократичната джа'фаритска държава, в традиционния си антисемитски стил, обвинява именно Великобритания за създаването на държавата Израел. Той казва: „Великобритания винаги е била източник на зло и катастрофа за нациите в нашия регион. Те навредиха на живота на народите по безпрецедентни начини по света. В злонамерен ход в Палестина, те изместиха нация и унищожиха държава с хилядолетна история.“¹⁵⁵

Второ, да се появи субект, който да може да осъществи проекта „еврейската държава в Палестина“. Става въпрос за СЦО, която обаче в своите действия не е водена от религиозните подбуди на християнските ционисти. Неслучайно, първоначално всички лидери на държавата Израел са светски евреи, имигрирали към „обетованата земя“ предимно от Източна Европа, за да избегнат погромите в началото на ХХ век.

В религиозен план еврейската държава е проекция и реализация на милениалистките възгледи на англиканските евангелисти, бленуващи за Второто пришествие. Пуританският радикализъм като идеология, принципи и етатистка философия се пренася в английските колонии в Америка, става част от поведенческата матрица на значителна част от американското общество. През ХХ век независимите САЩ не само заместват Обединеното кралство като суперсила и лидер на Запада, но и част от неговото общество се трансформира в генератор на вековните пуритански блянове за Възкресението на Христос, чрез завръщането на евреите в „Обетованата земя“ и създаването на държавата Израел.

В интерес на историческата истина само година по-късно от историческата Декларация Балфур правителството на Нейно величество и британското обществено мнение променя мнението към ционистката емиграция към Палестина. В края на 1918 г. дори самият Марк Сайкс започва да променя възгледите си.¹⁵⁶ През февруари 1922 г. премиерът Уинстън Чърчил телеграфира на Херберт Самуел, който осемнайсет месеца по-рано поема функциите на Върховен комисар за Палестина. Той иска да бъдат намалени разходите за еврейската миграция. В двете камари на британския парламент се забелязва нарастващо движение на враждебност срещу ционистката политика в Палестина. Нещо повече, Камарата на лордовете отхвърля палестинския мандат, включващ Декларацията Балфур с шейсет срещу двадесет и пет гласа. Това става след издаването през юни 1922 г. на т.нар. Бяла книга от премиера Чърчил. В нея се искат квоти за прииждащите, предимно от Източна Европа, евреи.

Промяната на позицията на британските колониални власти към силната еврейска имиграция се дължи на традиционното колониално съперничество между Русия и Англия. Това важи с пълна сила за Близкия Изток за началото на ХХ век. Нещо повече, то се задълбочава след смяната на властта в Москва и възприемането на пролетарския интернационализъм като идеология на управляващата в Русия бошевишка партия. В Лондон възприемат идващите от Източна Европа евреи като генератори на комунизма в целия Близък Изток. Така например при срещата през 1916 г. в Женева на Хайм Вайцман и бъдещия вожд на болшевиките Владимир Илич Ленин, /самият той от еврейски произход/ последният заявява: „От успеха на революцията в Русия зависи освобождаването на евреите от кошмара на европейските царе и управници и издигането им на високи държавни постове. Революцията ще даде на разпиления еврейски народ това, което Френската революция не

¹⁵⁴ Доминира мнението, че след унищителния разгром на трипартизната агресия Израел-Франция-Великобритания срещу Египет, управляван от Гамал Абдел Насър, по време на Суецката криза през 1956 г., Обединеното кралство губи колониалната си империя и статута си на суперсила. За повече информация виж: Brown, D., 1956: Suez and the End of Empire, The Guardian, 14 March, 2001, <https://www.theguardian.com/politics/2001/mar/14/past.education1>, 20.05.2020.

¹⁵⁵ Khamenei, A., https://twitter.com/khamenei_ir/status/1262012550901792769, 17.05.2020.

¹⁵⁶ Nicosia, F., R., Nazi Germany and the Arab World, Cambridge University Press, 2015, p. 245-250, <https://books.google.bg/books?id=O5QZf=false>, 6.03.2021.

успява да направи...Отварянето на вратите на Изтока и установяването на евреите в Палестина зависи на първо място от унищожаването на Османската империя.“¹⁵⁷

Идеологът на световната ислямска съпротива сириецът Абу Мусаб ас Сури дава детайли за създаването на мрежата на арабските компартии през 20-те години на XX век. Всички те са формирани и оглавени от руски евреи, които рекрутират свои сподвижници за разпространението на световния комунизъм. През 1921 г. в Александрия, Египет де създава първата прокомунистическа група с лидер руския гражданин от еврейски произход Йосиф Розенберг. В Ирак начело на разпространението на комунистическата идеология слагат началото Сасон Далал, Наджми Шамил, Садик Яхуда и Юсуф Хазкел. През 1924 г. е създадена Сирийско-ливанската компартия. Тя е оглавена от руския еврейин Якоб Тайбер. Все пак най-старата компартия в Близкия Изток е палестинската, тъй като болшевишка Москва отделя най-голяма внимание на тази страна. Основоположникът и лидер на тази партия е руският еврейин Едмонд Рузщайн. Малко по-късно Палестина става център на близоизточното комунистическо движение. Там е изпратен личния приятел на В.И.Ленин С. Ефренбург. През периода 1924-1928 г. той е ръководител на Палестинската компартия. С. Ефренбург работи в пълен синхрон с Владимир Жаботински /еврейин от Одеса/, който е един от световните лидери на ционисткото движение.¹⁵⁸

През призмата на идеологическия сблъсък между Лондон и Москва британските колониални власти се противопоставят на еврейската миграция в Палестина. Според британските политици последната стимулира засилването на местния комунизъм, който е възприет като основен враг на британската корона. Като реакция на набирация комунизъм в региона британските власти стимулират създаването на движението на Мюсюлманските братя. То е създадено през 1928 г. от учителя Хасан ал Банна в Египет. Така, логиката на британската колониална школа в Близкия Изток се променя. В началото тя залага на евангелизма и създаването на еврейския Национален дом в Палестина чрез Декларацията Балфур. Залагането на връзката евангелизъм-юдаизъм-еврейска държава обаче е подменена с приоритизиране на отношенията с исляма, в неговия радикален вариант. Движението на Мюсюлманските братя е структурирано по модела на световното франкмасонство, което е един от водещите инструменти на британската външна политика. На 24 април 1945 г. един от идеолозите на теорията за нетърпимостта и насието, разпространявано от тази организация Сайд Кътб /1906-1966/ пише статия в египетското списание „Ал Таж ал мьсри“, която е озаглавена „Защо станах масон?“¹⁵⁹

В свое съвременно изследване, озаглавено „Британският колониализъм, антисемитизъм и правата на палестинците“ на британския мандат на Палестина /1920-1948/ израелецът Ави Шлайм проследява политиката на британските правителства по отношение на колониалното присъствие в тази арабска страна. Прави интересен анализ на всеки един от съвременните домакини на „Даунинг стрийт“ №10 по отношение на държавата Израел и правата на арабското население там.

Според него най-близка до Израел е била Тереза Мей. През декември 2016 г. нейното правителство е първото, което е приело работна дефиниция за антисемитизма, което е било изработено от организацията „Международен алианс за възпоменание на холокоста“. Интересна е оценката за настоящия министър-председател Борис Джонсън по този въпрос. През 2014 г. той пише книга за Уинстън Чирчил. В нея Декларацията на Балфур е описана като „причудлива“, „трагично разрушаваща“ и „изящна измама на Министерство на външните работи“. Според близки до арабските среди анализатори тази позиция е „правилна и истинската позиция на Борис Джонсън“. Логиката и конструкцията на говоренето на настоящия британски премиер обаче по-скоро хвърля сянка върху подобен тип твърдения.

¹⁵⁷ Аззам, А., *Ас сартан ал ахмар*, Червеният рак, с. 15, цит. по Чуков, Вл., Ал Кайда с перо и сабя, Изток-Запад, 2008, с. 42.

¹⁵⁸ Ас Сури, А., *Дауа ал мукауама ас исламия ал алемия*, Призив за световната ислямска съпротива, с. 473, цит. по Чуков, Вл. Ал Кайда с перо и сабя, Изток-Запад, 2008, с. 128.

¹⁵⁹ Sayyid Qutb etait un franc-macon, Voltaire, 1.06.2018, <https://www.voltairenet.org/article201354.html>, 6.03.2021.

Само една година по-късно, в качеството си на кмет на Лондон, Джонсън прави посещение в Израел. През 2015 г. политикът Борис Джонсън отбелязва, че Декларацията Балфур е „голямо постижение“. През октомври 2017 г., в качеството си на министър на външните работи Джонсън инициира дебат в Камарата на общините относно Декларацията Балфур. В свое изказване той отстоява тезата, че изразява британското чувство на гордост за ролята, която неговата страна е изиграла при създаването на еврейската държава в Палестина.¹⁶⁰

Американският евангелизъм, пуританизъм и държавата Израел

Генезисът на американския евангелизъм се формира от сливането на три европейски протестантски традиции. Става въпрос за пуританизма, транспортиран от Англия към нейните колонии в Америка, континенталният пиетизъм и шотландско-ирландското презвитерианство. Основното течение е обаче първото, което залага не само на изключителното сходство на религиозната система на двете държави, но и на запазването, в някаква степен, на автентичния пуританизъм в обществото на Нова Англия. Самите религиозни дейци, дошли отвъд океана, са изключително активни в налагането на, характерната за евангелизма, конверсия. Нещо повече, всеки новодошъл в Америка, преди да бъде приет в местната религиозна общност, е трябвало да я осъществи. Пуританските религиозни лидери изисквали доказателства, /под формата на детайлизиран разказ за самата процедура/ преди да дадат съгласието за приемането на новия член. През 70-те и 80-те години на XVII век пуританското духовенство започва да насърчава религиозното възраждане, в отговор на силен спад на популярността на религиозните практики сред населението. Шотландците, които имигрирали в американските колонии в началото на XVIII век, донесли със себе си собствената си традиция на възраждане, по-специално, на начина на осъществяването на причастието.

Специална заслуга за създаването на бъдещото американско общество и институционализирането на пуританския дух в него имат 35-те „бащи-поклонници“ (Pilgrim fathers). Те прекосяват Атлантическия океан на борда на кораба Mayflower, напускайки холандския град Лайден. Пристигат в Северна Америка през 1620 г., за да практикуват там свободно религията си. По време на своето пътуване те подписват пакт, чрез който се заклеват, че ще създадат общество-модел (стриктно спазване на калвинистката вяра и култ, интензивен обществен живот, непоколебима социална и морална дисциплина). Създавайки колонията Плимут, те считали, че строят „Новия Йерусалим“, бягайки от „фараона“ (Джеймс I) и преминавайки през „Червено море“ (Атлантическия океан). След една година те благодарят на Бог за морската им авантюра. Ежегодно денят се отбелязва като празника Thanksgiving, Ден на благодарността.

Тези събития не са само митове, които всеки американец трябва да знае, те оформят политическата система на Съединените щати. Девет от 46 президенти /включително и двамата Буш/ са преки потомци на 35-те „бащи-поклонници“. Въпреки пристигането на десетки милиони имигранти и институционални трансформации, тяхната идеология остава на власт в продължение на четири века, до избирането на Доналд Тръмп. Един много затворен клуб, Pilgrim's Society, обединява, под властта на английския монарх, много влиятелни личности от Обединеното кралство и САЩ. Той създава основата и генерира „специалните отношения“ между Лондон и Вашингтон. Тази институция определя редица негови членове като високопоставени постове в администрацията на президента Обама.

¹⁶⁰ Shlaim, A., On British Colonialism, Antisemitism and Palestinian Rights, Middle East Eye, 1.03.2021, <https://www.middleeasteye.net/big-story/uk-palestine-israel-policy-balfour-johnson-antisemitism-colonialism>, 3.03.2021.

Поредицата от събития, планирани през 2020 година по случай 400-годишнината от прекосяването на Атлантическия океан от на *Mayflower*, бяха отменени поради пандемията от коронавируса. В рамките на тези инициативи един от бившите съветници по националната сигурност на Великобритания е трябвало да изнесе лекция пред представители на *Pilgrim's Society*. Злите езици говорят, че за това общество пандемията ще приключи в деня след президентските избори в САЩ, ако Доналд Тръмп ги загуби. Едва тогава ще бъде даден ход на поредицата от събитията. Тези подробности оформят дихотомичния профил на две исторически противоположни култури сред американските християни, а именно калвинисти или пуритани, от една страна, католици, англикани и лутерани, от друга. Докато някои деноминации сред осемстотинте църкви в САЩ са твърдо от едната страна, повечето приобщават компоненти и от двете течения, защото пуританството няма определен богословски корпус. Това е по-скоро начин на мислене.

Американският историк Кевин Уилямс прави дългогодишни изследвания на местната религиозна култура. Той е и електорален съветник на президента Ричард Никсън. Според него американските пуритани винаги подкрепят абсолютно равенство, но само сред християните. Те дълго време отказват евреите да имат достъп до публични длъжности и стимулират избиването на индианците, за които твърдят, че харесват. По време на Гражданската война пуританите разширяват своя егалитаризъм до представителите на чернокожата раса /за разлика от южноафриканските пуритани, които защитават апартейда докрай/, пораждайки погрешния мит за война с робството. Днес те защитават идеята, че човечеството е разделено на равни раси, но по възможност те трябва да живеят разделни. Американските пуритани все още не са склонни да приемат междурасовите бракове.

Лъжата стои на най-ниското място в скалата на пуританската ценностна система. За тях измамата е най-тежкото престъпление, много по-тежко от кражба или убийство. През XVII век те използват камшик като наказание за лъжа на пастор, независимо от причината. В днешно време те считат, че лъжата на федерален служител има не само правен, но и морален аспект.

Пуританите остават господари на американската политика до 1997 г., когато с указ президентът Бил Клинтън забранява всички религиозни практики във федералните институции. Този акт е силен стимул за пренасочването им към частния сектор. Всички големи американски компании допускат молитвени практики на работното място. Този ход е благоприятен за обществената поява на евангелистите, в ущърб на пуританите или по-скоро реванш на първите, които постоянно се противопоставят на вторите.

През XVIII век в американското християнство изплува на повърхността и местната форма на евангелизма като самостоятелно течение, отделяйки се от пуританизма. Неговите последователи са членове на всички християнски деноминации, като те се опитват да се върнат към корените на религията. Логично, американските евангелисти се придържат към Светите писания, както всички техни единомишленици в цял свят. Подобно на пуританите, евангелистите в САЩ са фундаменталисти, тоест те отреждат на Писанията ролята на Божествено слово. В същото време ги тълкуват, без да прилагат всякаква контекстуализация на текстовете. Така евангелистите стават много по-прагматични. Във всичко, те имат принципна позиция, но изправени пред проблем, те действат по съвест, а не според правилата на своята общност. С течение на времето, американските евангелисти се оказват много по-гъвкави, отказват се от редица очевидно утопични компоненти в техните възгледи. В това се състои и разликата с пуританите, които трудно /почти никога/ не игнорират свои откровено ретроградни принципи. Така например пуританското възприемане на равните, но разделени раси има много по-фатални последствия за държавността, отколкото утопичното тълкуване на еволюцията, присъща на евангелистите.

Английският пастор-евангелист Джордж Уайтфийлд /1714-1770/ пренася искрата на религиозното възраждане в американските английски колонии. Този английски свещеник получава образованието си в Оксфордския университет, преди ръкополагането. В академичната институция се сприятелява с Джон Уесли и брат му Чарлз, основателите на пиетистично движение в Английската църква, наречено методизъм. Уайтфийлд приема

доктрината на Англиканската църква за предопределеността, но отхвърля арминианските възгледи на братя Уесли относно учението за изкуплението. Атрактивният начин на проповед на Уайтфийлд и способността му да опростява учението го правят популярен проповедник в Англия. Въпреки всичко той отстъпва и предава проповедническата лидерска позиция в средите на методистите на Джон Уесли. Той става и президент на Първата методистка конференция, но скоро се отказва и от този пост. Уайтфийлд се концентрира върху евангелистката работа. Все пак разминаванията с братята Уесли го прокуждат от родната Англия. През 1739 г. заминава за Америка, където също много бързо набира популярност, благодарение на проповедите му в колониите по Източното крайбрежие. Там той става знаменитост, разпространявайки принципите на евангелизма. Нещо повече, той става символ на т.нар. течение Нова светлина, очертаващо силното противопоставяне на автентичните американски религиозни институции и тези, привнесени от Англия като конгрегационистката и презвитерианската църква. Последните били повлияни от новите, радикални принципи на евангелистките проповедници, дошли в САЩ като пуритани, но в следствие се конвертирали в евангелисти.

Американските изследователи отъждествяват широкото навлизане на евангелизма в противопоставянето му срещу пуританството като Голямото пробуждане. Според Дъгълс Суини неговата кулминация достига през 1740 г. Последният счита, че американските евангелисти вярвали в „Новото раждане“ като изключително важен момент в конверсията, както и че е нормално християнинът да има увереност в спасението. В същото време пуританите също са вярвали в необходимостта от конверсия, но едновременно с това поддържали тезата, че увереността в спасението е рядък и закъснял акт. Последният е резултат от самостоятелната борба на отделния индивид, но единствено в светлината на обобщение на опита на вярващите.

Важна характерна черта на американския евангелизъм е акцентът му върху пряката връзка на индивида с Бог, което дава силно егалитаристична основа на религиозната практика. Според антивъзрожденците това подкопавало нормалния социален ред. В тази светлина радикалните евангелисти ръкополагали необразовани лица /дори и цветнокожи мъже/. Понякога си позволявали израз на недоверие към собствените си духовници като по този начин приемали за нормално формирането на нови църкви на базата на разцепление в своите редове. В крайна сметка, евангелските Нови светлини стават най-голямата фракция, както сред конгрегационистите, така и сред презвитерианците. Религиозните дела, изследвания, молитви и практики на протестантския проповедник Джонатан Едуардс /1703-1758/ изпълват със съдържание този първи етап от религиозното възраждане в американското, английско общество. С течение на времето последователите на радикалната Нова светлина започват да се отделят от конгрегационистките утвърдени църкви и започват да създават самостоятелни баптистки църковни институции. През 40-те и 50-те години на XVIII век дейността им била съсредоточена предимно в южните колонии. Проповедите били насочени към земевладелците и търговците от средната класа, които не приемали начина на живот и ценностната система на едрите плантатори. Така, след около двайсет години по-късно в южната част на страната евангелистите вече превъзхождали на брой и по влияние англиканите.

По време и непосредствено след войната за независимост Англиканската църква /днес известна като Епископска църква/ понася изключително силни удари, губи своя доминиращ правен статут и респективно даваните ѝ от короната привилегии. В този момент в американското общество присъстват четирите големи и влиятелни деноминации, а именно конгрегационистите, презвитерианците, баптистите и методистите. През 70-те и 80-те години на XVIII век последните две течения набират невероятна скорост. През 1770 г. е имало само 150 баптистки и 20 методистки църкви, но през 1790 г. картината е коренно променена. Тогава вече има 858 баптистки и 712 методистки църкви. Тези две евангелисткиски деноминации категорично доминират религиозния живот в южните щати и по западната граница на САЩ. Постепенно те се обръщат и към робите, доведени на сила от Африка. Така например една трета от методистите на полуостров Делмарва са цветнокожи. В

същото време в края на XVIII век евангелизмът е все още слаб сред привържениците на квакерите, лутераните и реформираните холандската и германската църква. Причината е езиковата и културната бариера.

През XIX век евангелизмът в САЩ още повече разширява своите позиции, вследствие на т.нар. Второто голямо пробуждане (1790 - 1840). Този процес превръща мнозинството протестанти в евангелисти. През въпросния период методистката епископска църква успява да се наложи като водеща, тъй като приема най-голям брой новоконвертирани в своите редове. Това се дължи на създаването на огромен контингент от т.нар. „мрежови ездачи“ - проповедници, които са готови да изминат стотици мили всяка година с цел проповед сред непознати. Така методистите отделили огромни финансови средства по западната граница, за да разширят своето влияние. В основата на успеха обаче бил факта, че сред проповедническия контингент били рекрутирани множество необразовани или слабообразовани от нискостатусната социална прослойка. Проповедта за тях не била само кауза, но и своеобразен социален ангажимент. По техен модел, баптистите не останали назад и започнали да изпращат проповедници със същия социален профил. Мнозина евангелистски свещеници свързват своето име с разпространението на евангелистките идеи през този период. Такива са Тимоти Дуаит, Лиймън Бийчър, Натаниел Тайлър и други. Вероятно през XIX век името на Чарлз Фини /1792-1875/ най-релевантно отразява евангелисткия експанзионизъм в американското общество. Той е наречен бащата на модерното възрождане.

Към 1890 г. повечето американски протестанти вече принадлежат към евангелистките деноминации, с изключение на епископската и лутеранската църква. След 1910 г. евангелизмът е доминиран от фундаменталистите, които отхвърлят либералното богословие и подчертават инертността на Светите писания. Евангелистите поддържат мнението, че модернистичните и либералните течения в протестантските църкви са се отказали от евангелизма, тъй като са адаптирали своите възгледи и ценностна система към секуларизма. В същото време модернистите критикуват фундаменталистите за техния сепаратизъм и за отхвърлянето им на социалните аспекти на Светите текстове. Предпочитан начин на евангелистите за борба срещу църковния либерализъм е да забрани преподаването на теорията на Дарвин в държавните училища. По-модернистичните протестанти, до голяма степен, изоставят термина "евангелистки", тъй като толерират еволюционните теории в съвременната наука, в това число и в библейските изследвания.

Важна роля в модерния американски евангелизъм играе движението, създадено от Харолд Окенга през 1947 г. Този евангелистки проповедник от Масачузетс формира т.нар. „неоевангелизъм“ или своеобразна втора вълна евангелизъм. По своята същност става въпрос за поредната адаптация на евангелистката теория и практика, с цел достигането до повече потенциални привърженици. Това ново поколение евангелисти си поставят за цел да елиминират и най-малките войнстващи елементи в библейските текстове. Като алтернатива те търсят диалога, извеждат на преден план подчертан интелектуализъм и умиротворение. Неоевангелистите призовават за прагматизиране на евангелските тестове в социологическата, политическата и икономическата област. Все пак появата на американския неоевангелизъм се корени в богословския спор през първата половина на XX век между протестантските фундаменталисти, от една страна и протестантските либерали или модернисти, от друга. Голяма част от полемиката между двете групи се съсредоточава върху въпросите за историчността на Библията, библейската инерция, библейската интерпретация, креационизма и еволюцията, както и върху същността на различни учения, като божествеността на Христос, непорочното зачатие на Христос, изкуплението, телесното възкресение на Христос, второто пришествие на Христос и други.

Както вече беше отбелязано, след прогонването на привържениците на Оливър Кромвел от Англия и след възстановяването на монархията в края на „Първата английска гражданска война“, проектът за създаване на държава за евреите е временно изоставен. Той се появява отново през XVIII век, заедно с „Втората английска гражданска война“ /термин, използван в гимназиалните учебници по история в Обединеното кралство, който останалият свят познава като „Американската война за независимост“ (1775- 83)/. Французинът Тиери

Мейсан издига тезата, че противно на общоприетото схващане, Войната за независимост на САЩ не е предприета в името на идеала на Просвещението, който оживява с Френската революция няколко години по-късно. Според него войната в Америка се финансира от краля на Франция и се провежда по чисто религиозни причини, с лозунга „Нашият крал, това е Исус!“ Ако това е верно, така бащите на американската държавност Джордж Вашингтон, Томас Джеферсън и Бенджамин Франклин се превръщат в наследници на пуританската традиция и поемат щафетата за създаването на проекта на еврейската държава.

Може би има някакво зърно истина, хипотезата че именно желанието за създаването на държава на евреите и респективно прилагане на принципите на евангелистите в американското държавообразуване стоят в основата на възстановяването на добрите отношения на Обединеното кралство с бившите си колонии. Със САЩ това става в края на "Третата английска гражданска война", известна в историята на САЩ и Европа като "Американската гражданска война" /1861-1865/. Според американеца Кевин Филип „победата била на страната на наследниците на последователите на Кромуел, т.е. WASP /белите англосаксонски пуритани - /протестанти/. Въпросният автор е на мнение, че е напълно погрешно Гражданската война да се представя като война срещу робството, тъй като пет северни щата са го прилагали, както и южните щати, които формират Конфедерацията, която им е била опонент.

Почти до края на XIX век християнският ционизъм е изключително пуритански англосаксонски проект, към който се е придържал единствено малка част от еврейския елит. Равинатът категорично му се противопоставя, тъй като не го приемат като реален политически план, а като фикция в съзнанието на определена християнска общност. Важното е, че идеологическо-религиозният генезис на американската държава и на бъдещия еврейски политически проект се моделира по един тъждествен начин. Двете държавности се „замесват от едно и също политико-религиозно тесто“, което само по себе си предопределя единството на техните външнополитически решения. Нещо повече, трусовете, които се появяват в отношенията САЩ-Великобритания, имат конюнктурен характер. Причината е, че същото „религиозно тесто“ ги циментира по начин, че „пукнатините“ в тях остават с подчертано временен характер. По този начин, християнският ционизъм, в качеството му на етатистка философия, формира междудържавен съюз, който като сцепление и потенциален единен външнополитически субект, остава най-могъщия в целия свят.

Не съществува консенсус кой е идеологът на американския християнски ционизъм. Много често за създател на ционизма, като цяло, се сочи Теодор Херцел. Все пак мненията по въпроса остават разнопосочни. Редица американски изследователи като Пол Маркли, Джонатан Морхед и други посочват името на преподобния Уилям Блекстоун /1841 – 1935/ като човекът, положил основите на тази религиозна философия в САЩ. Той става евангелист още на 11 години, когато започва да посещава методистката църква в неговия роден град Адамс, в близост до Ню Йорк. Блекстоун участва в Гражданската война на страната на Съюза, записвайки се доброволец в армията на генерал Юлисис Гранд – осемнайсетия президент на САЩ.

В своите проповеди той пропагандира премилениалисткото завръщане и Христовото възкресение. През 1878 г. пише своята книга „Христос се завръща“, която се превръща в негово символ-верую. Тя става и основен източник на американската диспенсионалистка мисъл. Преподобни Блекстоун става изключително популярен, тъй като въпросното произведение се отпечатва в няколко-милионен тираж и е преведена на четиридесет и осем езика.

Първоначално евангелистският свещеник проповядва, че евреите трябва единствено да се завърнат в Палестина, без да създават държава. Този акт ще се превърне в прелюдия за тяхната конверсия в християнство. В неговите представи всичко това щяло да ускори завръщането на месията, т.е. възкръсването на Христос. С течение на времето обаче той си променя мнението, в светлината на погромите над евреите в Русия. В него назрява идеята, че е по-добре евреите да формират своя държава в Палестина, а не просто да се заселят в Светите места. Той си давал много ясна сметка, че не съществува нито европейска, нито

американска държава, която да е в състояние да приеме толкова много евреи на своята територия.

През 1888 г. преподобният Блекстоун пътува до Светите места, придружен от дъщеря си. Той се убеждава на терен, че това е единственото място, на което евреите могат да избягат от гоненията и да заживеят един достоен живот. През ноември 1890 г. видният американски евангелист организира конференция за миналото, настоящето и бъдещето на Израел в Първата методистка епископска църква в Чикаго. Във форума участват лидери на еврейската и християнска общност, без да са водачи на Реформаторското движение. Конференцията публикува призив, обръщайки се към Великите сили, в това число и Османска Турция, да съдействат за връщането на Израел на евреите. Освен това е приета декларация на солидарност с репресираните в Русия евреи. В същото време обаче преподобният Уилям Блекстоун е на мнение, че подобни документи не са достатъчни. Той бил убеден, че силният антисемитизъм е инструмент, който е трябвало да бъде преодолян, с цел доброволното преселване на евреите в Израел.

Година по-късно, през 1891 г. Блекстоун организира петиция, която е одобрена от конференцията. По-късно документът става известен като Блекстоун мемориал. Той е подписан от 413 видни християнски и няколко еврейски лидери в Съединените щати. Блекстоун лично събира писмената подкрепа на такива личности като Джон Д. Рокфелер, Дж. П. Морган, Сайръс Маккормик, сенатори, конгресмени, религиозни лидери от всички вероизповедания, редактори на вестници, председателя на Върховния съд на САЩ и други в полза на неговата кауза. През март 1891 г. той представя документа на двадесет и третия президент Бенджамин Харисън /1889-1893/, в който моли за подкрепата на американската държава за връщането на Израел на евреите. Инициативата на Блекстоун предвещава и действа паралелно с бързото развитие на по-късните идеи на Теодор Херцл, бащата на Държавата Израел. Всичко това е отбелязано в неговата книга „Еврейската държава. Предложение за модерното решаване на Еврейския въпрос“, написана през 1896 г.

Впечатляващо е това, което пише американският евангелист в своя Блекстоун мемориал. „Защо правомощията, по силата на които Берлинският договор през 1878 г. върна България на българите, а Сърбия - на сърбите, сега да не върне Палестина на евреите? ... Тези провинции, както и Румъния, Черна гора и Гърция, бяха отнети от турците и дадени на техните естествени стопани. Няма ли право Израел да принадлежи на евреите?“

През 1891 г. Блекстоун заявява, че не може да се приеме твърдението, че евреите са изоставили Палестина, тъй като те никога не са го правили. В тази логика евреите не са сключвали договор, както и не са се предавали на никой враг. Според Блекстоун те са били победени от превъзхождащата ги огромна сила на римляните.

Следейки развитието и възхода на ционисткото движение, ръководено от Теодор Херцл, Блекстоун става неуморен генератор на неговите идеи. Когато херцлианският ционизъм обмисля предложението на британското правителство за временна еврейска държава в Уганда, американският евангелист предприема кампания срещу него. Блекстоун изпраща на Херцл личната си Библия, в която той подчертава специфичните библейски препратки към завръщането на евреите единствено в Израел. Твърди се, че въпросната Библия е стояла на видно място на бюрото на Херцл, в продължение на много години. С течение на времето обаче тя изчезва.

През 1904 г. Блекстоун започва да проповядва, че светът вече е евангелизиран, цитирайки Деянието на светите апостоли /2: 5, 8:4/, Евангелието на Марк /16:20/ и Посланието на апостол Павел към Коринтяните /1:23/. Като един от най-популярните евангелисти в Съединените щати, той пътува много, разпространявайки идеите на евангелистката доктрина до смъртта си, т.е. цели тридесет и една години.

Членът на Върховния съд на САЩ през периода 1916-1939 и председател на американското ционистко движение Луис Брандейс използва активно аргументите на Блекстоун мемориала, когато той трябва да се противопостави на антисемитски изказвания в Конгреса. Активистът на американското ционистко движение Натан Страус пръв привлича вниманието на Брандейс и очертава значението на Блекстоун мемориала за каузата на

движението. На 16 май 1916 г. той пише на преподобни Блекстоун от името на Брандейс: „Г-н Брандейс е силно впечатлен от работата, която сте свършили в рамките на ционизма. Би било добре за сърцето Ви да чуете неговото твърдение какъв ценен принос е Вашия документ за каузата. Всъщност, той е съгласен с мен, че Вие сте Бащата на ционизма, тъй като работата Ви предшества Херцл“.

Брандейс иска от Блекстоун да преиздаде нова версия, а именно „модерен Блекстоун мемориал“, който да връчи на президента Уидроу Уилсън /1913-1921/. Юристът разбира, че трябва да се спечели политическата класа и държавата, за да се постигнат успехи за каузата на американския ционизъм. В същото време самият преиздаден документ трябва да получи допълнителна подкрепа сред американския елит, за да може държавният глава да застане на страната на ционизма и да подкрепи по-късно издадената през 1917 г. Декларация Балфур. По онова време преподобният е вече на 77 години, но се заема ентузиастично за новия проект. От особено значение за амбициите на Блекстоун е получаването на одобрение за новата редактирана версия на Блекстоун мемориала от презвитерианската църква, тъй като президентът Уилсън е ревностен привърженик на нейните идеи. Документът, макар и представен на президента Уилсън неофициално, изиграва огромна роля за приобщаването на държавния глава към ционистката кауза. Нещо повече, това допринася за експлицитното уверение на Уилсън пред британците за американската подкрепа на Декларацията Балфур. Мемориалът на Блекстоун от 1916 г., за разлика от Мемориала от 1891 г., никога не е бил представен публично.

Блекстоун остана ангажиран с каузата на ционизма и завръщането на евреите в Палестина през целия си 84-годишен живот. Като вярващ евангелист, той предчувства, че библейските пророчества ще бъдат изпълнени. Нещо повече, след 1 900 години еврейската държава е възстановена. Все пак преподобният умира тринадесет години преди 1948 година, когато държавата Израел е официално обявена от Давид Бен Горион. Без усилията на евангелиста Уилям Блекстоун, насочени към постигането на американска политическа подкрепа и формирането на американското пророческо разбиране за диспенсационизъм и реставрационизъм, подкрепата на САЩ за ционизма и държавата Израел, биха били много по-различни. Самият Блекстоун нарича себе си „Малкото Божие блуждаещо момче“.

Евангелистката общност има изключително голяма електорална тежест в политическия живот на САЩ. През 2014 г. проучване на изследователския център Pew на религиозния живот в страната определя, че 25.4% от американците са евангелисти, докато римокатолиците са 20.8%, а неевангелистките протестанти - 14.7%. Екзитполовете по време на президентските избори през 2016 г. установяват, че 26% от избирателите се самоопределят като бели евангелистки християни. Паралелно с това, те информират, че 64% от тях посещават църква поне веднъж седмично, докато от останалите християни само 35% го правят. Всичко това говори, че църковната институция на евангелистите има двойно по-голям потенциал за политически послания, отколкото всички останали християнски деноминации в САЩ.

От географска гледна точка евангелистите са концентрирани в т.нар. "библейски пояс". За пръв път този термин е употребен от известния американски журналист и социален коментатор Х. Л. Менкен. През 1924 г. той пише във вестник Chicago Daily Tribune: "Старата игра, подозирам, започва да се играе в Библейския пояс." Исторически това понятие се е прилагало спрямо американския Юг и части от Средния Запад. В проучване от 1961 г. Уилбър Зелински очертава региона като областта, в която протестантските деноминации, особено баптистката, методистката и други, възприемани като евангелистки, са доминиращи в местното общество. Така определеният район включва изцяло или в голяма степен следните щати, а именно Алабама, Арканзас, Джорджия, Кентъки, Луизиана, Мисисипи, Мисури, Северна Каролина, Оклахома, Южна Каролина, Тенеси, Тексас, Вирджиния и Западна Вирджиния, както и в по-малка степен щатите Флорида, Илинойс, Индиана, Канзас, Ню Мексико и Охайо. Проучване от 1978 г. от Чарлз Хитвул идентифицира Библейския пояс като регион, доминиран от двайсет и четири фундаменталистки протестантски деноминации,

съответстващ на същата област, която е обозначена от Зелински. Подробно изследване прави и доцент Стивън Туиди от Университета в Оклахома, чрез което той стига до извода, че Библейският пояс е съставен от две части – западен и източен. Първият се базира върху сърцевина, която се разпростира от Литъл Рок, Арканзас до Тулса, Оклахома, а вторият включва основните населени центрове във Вирджиния и Северна Каролина.

Изследване, направено по поръчка на Американското библейско дружество, определя най-„библейските“ населени места в САЩ. То е широко представително, тъй като се базира на 42 855 интервюта, проведени през периода 2005 - 2012 г. В светлина на получените резултати се счита, че десетте най-библейски /евангелистки/ американски градове са: Ноксвил, Тенеси /най-евангелисткия щат в страната/; Шревлорт, Луизиана; Чатануга, Тенеси; Бирмингам, Алабама; Джаксън, Мисисипи; Спрингфийлд, Мисури; Шарлът, Северна Каролина /там през 2020 г. се проведе конвенцията на Републиканската партия за номиниране на Доналд Тръмп за втори мандат/; Линчбург, Вирджиния; Дикейтър, Алабама и Чарлстън, Западна Вирджиния. Прави впечатление, че единственият кандидат-президент от Републиканската партия, който провежда форума на своята номинация през последните 100 години в един от тези бастиони на евангелизма в САЩ, е Доналд Тръмп.

През XX век американския евангелизъм набира скорост, излъчвайки изключително колоритни личности като Били Греъм, Жак Хейфорд, Роберт Стернс /създател на влиятелната международна християнско-ционистка организация „Орлови крила“ / и други. Съвременното евангелисткото движение в САЩ е интересна амалгама от различни течения. Подобно мнение изразяват сериозни изследователи на материята като Джон Грийн и Стивън Спектор. Като цяло могат да се видят три отделни клона, а именно:

1. Традиционалисти, характеризиращи се с търпимост към определени

протестантски религиозни принципи, а именно оправдание на делата чрез вярата, почти буквалистично приемане на Светите писания и други, които, произтичат от политическите нрави и традиции на западната култура (особено американската). Това ги прави едни от представителите на американската десница като Джери Фауел и телевизионния евангелист Пат Робъртсън, превърнали се в едни от нейните говорители.

2. Центристите, които по принцип са възприети като социално консервативни,

избягвайки политиката, които все още подкрепят голяма част от традиционната християнска теология. Те са представлявани от Рик Уорън.

3. Модернистите, малцинство в евангелисткото движение, имат по-ниски нива

на посещаемост на църквата и „имат голямо разнообразие в своите религиозни принципи и практики.“ Техен представител е Джим Уолис.

Като цяло, американските евангелисти извеждат няколко хипотези, които влияят много силно върху местното обществено мнение, а оттам и върху начина на формирането на американската външна политика по отношение на Израел, арабите и проблемите на Близкия Изток. Те считат, че в Библията Божият завет е с Авраам, Исаак и Яков, предците на евреите, а не с Исмаил, прародител на арабите. Паралелно с това налагат мнението, че Израел е „Божият пророчески часовник“. В тази светлина завръщането на евреите в Светата земя е сигурен знак, че божиите обещания и пророчества са верни и ще се сбъднат. Нещо повече, отношението на отделните нации към евреите е мерило за отношението на Бог към тях. Редица американски евангелисти изразяват благодарност към евреите, тъй като, според тях, те са създали фундамента на християнската религия.

Друга важна теза е, че отстъпването на територия няма да донесе мир на Израел. Нещо повече, евангелистите отстояват мнението, че практически палестинците търсят единствено поэтапното унищожаване на еврейската държава. Тази теория е развита много подробно от християнския ционист и диспенционалист Харолд Линдси, известен с убеждението си, че Апокалипсисът ще стане през 80-те години на XX век. Той описва, че споразуменията от Осло и всички останали израело-палестински споразумения имат за цел едно единствено нещо, а именно отнемането на историческата земя на Палестина от евреите. Победата на Хамас на парламентарните избори през 2006 г. той тълкува в тази посока. Тезата за заличаването на държавата Израел е тясна свързана и със съществуването на САЩ.

Телеевангелистът Джон Хейджи допълва, че с тази задача се е нагърбил бившият президент на Ислямска република Иран Махмуд Ахмадинежад, който нееднократно се ангажира с намерението да изтрие Израел от световната карта. Така той потвърждава тезата за иманентната свързаност между САЩ и Израел. Ударите на ислямските радикали срещу Израел се отъждествяват с удари срещу САЩ.

За американските евангелисти конфликтът между Израел и неговите арабски и мюсюлмански съседи е повече от сблъсък на цивилизации. Това е състезание между Бог и Аллах. Те смятат конфликта между Израел и палестинците за тест за истинността дали словото Божие е вярно. Много християнски ционисти смятат, че дяволът е създал антисемитизма, за да осуети Божия план за спасението на света чрез евреите. Такъв е пастор Джери Фауел, който твърди, че мюсюлманите са армия на Сатана в тази дълга борба, а пророкът Мохамед е първият терорист. До 2006 г. Махмуд Ахмадинежад се превърна в основен злодей на американските евангелисти, които многократно изтъкваха месианските основи на неговите действия. Отказът да се благослови Израел означава отричането на Голям Израел, т.е. израелската държава заедно с окупираните арабски територии.

Интересно е твърдението на друг влиятелен телеевангелист, Пат Робърсън, че всеки, който се откаже от вече завзетите от Израел територии или се опита да раздели израелските земи, ще бъде застигнат от Божия гняв. Така той обяснява удара, който инвалидизира за дълго време бившият израелски министър-председател Ариел Шарон. През 2005 г. последният нареди на израелската армия да евакуира ивицата Газа. Все пак не всички американски евангелисти споделят това мнение. Не съществува единно становище по въпроса, което идва да покаже, че няма универсален евангелистки концептуален и поведенчески модел. Така например президентът на Южната баптистка конференция, чието седалище е град Шарлът, Северна Каролина, Ричард Ланд заявява, че ако демократично избраното правителство на Израел реши да върне територия срещу мир с арабите, то тогава евангелистите ще се съобразят с това положение. Бившият председател на Националната асоциация на евангелистите в САЩ пастор Тед Хагард, както и вече цитираният Джон Хейджи също изненадващо подкрепят тезата, че Израел може да приеме формулата мир срещу отстъпване на земя. Това противоречи на позицията на лобистката група на Хейджи „Обединени християни за Израел“, базирана на библейските аргументи, че Бог е дал земята на Израел. Редица евангелистки лидери оспорват ключови аспекти на общоизвестната диспансиористична схема за крайните времена. Дори когато евангелистите споделят общо разбиране за крайните събития, те неизбежно признават, че тайната на Божието провидение може да обърка техните очаквания.

Всички американски президенти се опитват по време на своя престой в Белия дом да излязат с някаква мирна инициатива за Близкия Изток. Този принцип важи особено за последните държавни глави. Такива са двамата Буш и Обама. В тяхните виждания е заложен моделът „мир срещу земя“, т.е. отстъпването от страна на Израел на територии, които са окупирани през 1967 г. Всички тези аспирации са бойкотирани от евангелистите, което е едно от причините за техния провал. Президентът Доналд Тръмп е друг случай в американската външна политика. Той внася своя собствена визия за установяването на мир между евреи и палестинци. Създаденият от неговия екип план, наречен „Сделката на века“ отново залага на принципа „две държави“, но фундаментът е друг. Ако останалите американски държавни глави залагат на политическото разделение на територията, то с преместването на американското посолство в Йерусалим през 2018 г., администрацията на Тръмп ясно даде да се разбере, че урегулирането на сложния конфликт трябва да стане на икономическа основа. Преначерванането на картата на територията /сложен модел от зони на управление и влияние, установен още от договорите от Осло/ върви паралелно с осъществяването на огромни инвестиции, които ще повдигнат жизнения стандарт на палестинците. Икономическите аспекти на „Сделката на века“ бяха представени през юни 2019 г. в Манама, Бахрейн. Те се оказаха и сърцевината на блискоизточната мирна инициатива на Доналд Тръмп. Не е ясно дали „Сделката на века“ е единствено резултат от стриктно следваната от администрацията блискоизточна политика на пълен унисон с

възделенията на влиятелния евангелистки електорален резерв на Доналд Тръмп или все пак има и елементи на силно взаимстване от неговия любимец – деветия американски президент Андрю Джексън /1829-1837/.

В тази светлина президентът Доналд Тръмп е американският държавен глава, който е направил най-много за държавата Израел. Основните фигури в неговия екип са евангелисти, като на първо място това са вицепрезидентът Майк Пенс /Grace Evangelical Church/ и държавния секретар Майк Помпео /Evangelical Presbyterian Church/. Преместването на американското посолство в Йерусалим е не толкова политически, колкото религиозен акт. На свой предизборен митинг в Ошкош, Уисконзин, самият Тръмп заявява, че е направил този акт заради евангелистите. В своята реч той отбелязва: „Ние преместихме столицата на Израел в Йерусалим. Вие знаете, учудващо е, че евангелистите са по-ентузиазирани за това, отколкото самия израелски народ.“ В същата светлина се тълкува и признаването на 25 март 2019 г. на анексирането на Голанските възвишения от Израел. Отличаващата се от всички други американски близоизточни инициативи "Сделка на века" за уреждането на израелско-палестинските отношения, безпрецедентното обръщение на Майк Помпео от Йерусалим на Републиканската конвенция за номинацията на Тръмп за втори мандат, стимулирането на установяване на дипломатически отношения на Израел с Обединените арабски емирства и Косово, както и преместването на посолството на Сърбия в Йерусалим могат да бъдат поставени под същия политико-религиозен знаменател.

Американският евангелизъм и пуританизъм имат огромна заслуга за създаването на Държавата Израел. Неслучайно правителството на американския президент Хари Труман първо, де факто, признава Временното правителство на Израел. Това става същия ден, в който е обявена Декларацията за независимост – 14 май 1948 г. Де юре, обаче това става на 31 януари 1949 г. Очевидно е имало своеобразно състезание с тогавашния СССР. Неговият лидер Йосиф Сталин е виждал еврейската държава като врата за нахлуването на комунизма в региона Близкия Изток. Поради тази причина Съветският съюз, де юре, признава държавата Израел три дни след обявяването на независимостта от Давид бен Горион. Датата е 17 май 1948 г.

Религията в американския управленчески елит и политика

Америка привлича първите европейски заселници с възможността те да практикуват свободно религиозните си убеждения. Религиозните войни на Стария континент през XVI, XVII и XVIII век /Тридесетгодишната война /1618-1648/, Войната на трите кралства /1639-1653/ и други, принуждават множество преследвани за своята вяра да търсят убежище именно на Новия континент. Търсенето на свобода за изповядването на религиозните си предпочитания е един от основните белези на изграждането на бъдещото американско общество. Доминирането на определени християнски деноминации във формираните колонии доказва това твърдение. В такава логическа връзка се отбелязва, че колонията колонията Масачузетс Бей е създадена от английски пуритани (конгрегационалисти), Пенсилвания - от британски квакери, Мериленд - от английски католици, а Вирджиния - от англикани.

Законът за натурализацията, приет през 1740 г. от британския парламент се превръща в основен филтър на селекция на постоянните големи мигрански маси, прииждащи към новите земи. По онова време короната иска да се отърве от опонентите си. Поради тази причина броят на хората, изповядващи християнски деноминации в опозиция на официалната англиканска църква, надхвърлял онези, които и били лоялни. Огромното мнозинство от заселниците били протестанти, от различните деноминации, заедно с малък брой католици и евреи. Дори в „католическата“ колония Мериленд протестантите били повече от „домакинните“ - католици.

Свободата на религията е обект на първата поправка на американската конституция. В същото време основната норма забранява дадена религия или деноминация да бъде привилегирована за сметка на друга. Това положение коренно противоречи на положението, институционализирано в континентална Европа. Става въпрос за онези държави, в които

католическата или източноправославната религия е обявена за официална или държавна. Американският конституционен текст гласи: „Конгресът не може да приеме закон, които да установява религия, да забранява свободното ѝ упражняване; или да ограничава свободата на словото или на печата; да забранява организирането на демонстрации или да забранява подаването на петиции до правителството, с цел отправяне на оплаквания.“ Стремелът е да бъде попречено на законодателите да определят отределена деноминация като официална религия. Независимо от това конституционният текст не е приложен напълно, като още пред 1830 г. щатът Масачузетс предоставя пари на данъкоплатците на местните църкви. В тази светлина президентът Джон Адамс и Сенатът единодушно одобряват Договора от Триполи през 1797 г. В него има следният текст: „Правителството на Съединените американски щати, в никакъв смисъл, не се основава на християнската религия.“ В края на XVIII век се формира генезисът на обществото в САЩ в качеството му на протестанска нация, адаптирала в много голяма степен религиозно наследство на калвинизма. Логически, съвременният официален девиз на Съединените американски щати, установен със закон от 1956 г. и подписан от президента Дуайт Айзенхауер, е „В Бог имаме доверие“. През 1864 г. фразата се появява за първи път на изсечените в САЩ монети. В конституцията на САЩ не се споменава думата «Бог». В същото време в основната норма на всеки щат тя, заедно с думата «Божествен», намира място. В държавни документи и символи като Декларацията за независимост и клетвата за лоялност към флага на САЩ също се споменава думата «Бог».

Според проучване от 2002 г. на изследователския център Pew, близо 60% от американци казват, че религията играе важна роля в живота им, в сравнение с 33% във Великобритания, 27% в Италия, 21% в Германия, 12% в Япония и 11% във Франция. Изследването насочва към извода, че Америка има по-голямо сходство с развиващите се страни /където има висок процент на религиозни хора/, отколкото с други богати държави, където религията играе второстепенна роля. В същото време обаче отслабването на влиянието на религията е факт. През 1963 г. 90% от възрастните в САЩ твърдят, че са християни, докато само 2% не признават религиозна идентичност. През 2016 г. 73,7% се идентифицират като християни, докато 18,2% твърдят, че нямат религиозна принадлежност. Ерозията на религиозната идентичност в американското общество е вече твърдо очертаваща се тенденция. През 2019 г. общо християните /протестанти, католици и мормони/ са 65%, а непричисляващите се, към която и да е религиозна група – 26%. Само за едно десетилетие християните са намалели с 12%, а религиозно непричисляващите се за същия период са се увеличили с 9%.

Протестантството и католицизмът, двете най-големи християнски деноминации в САЩ, търпят големи загуби на своите последователи. През 2019 г. 43% от възрастните в САЩ се идентифицират с протестантизма, в сравнение с 51% през 2009 г. Паралелно с това всеки пети възрастен /20%/ е католик, спрямо 23% през 2009 г. Междувременно броят на всички подгрупи от религиозно неидентифицирано население - група, известна също като „нерелигиозни“ постепенно нараства. През 2019 г. деклариращи себе си като „атеисти“ представляват 4% от възрастните в САЩ, което е относително скромно дял, но е два пъти повече от преди десет години, когато те са били 2%. През 2019 г. групата на „агностиците“ съставляват 5% от възрастните в САЩ, спрямо 3% преди десет години. Третата група, а именно тези, които възприемат своята религиозна принадлежност като „нищо особено“ нараства за същия десетгодишен период с 5%, а именно от 12% на 17%. За отбелязване е и фактът, че членовете на нехристиянските религии също са нараснали умерено като дял от възрастното население.

Принципно, протестантите в САЩ остават най-голямата деноминация. В същото време обаче тяхната голяма раздробеност на сравнително устойчиви деноминация прави компактната католическа общност да се превърне в най-голямата християнска група в САЩ. Особено прииждащите от Латинска Америка бежанци разширяват нейните позиции. Като цяло, според статистика на Националния съвет на църквите от 2012 г. петте най-многобройни християнски деноминации в САЩ са:

- Католическа църква – 68 202 492 души;

- Южната баптистка конвенция – 16 136 044 души;
- Обединената баптистка църква – 7 679 850 души;
- Църквата на Исус Христос на светиите от последните дни /мормони/ - 6158238 души;
- Християнската петдесетническа църква – 5 449 875 души.

Тенденциите на ерозия на християнската идентичност в американското общество, се наблюдава и в американския политически елит. Все пак те не са толкова динамични, тъй като инерцията от досегашния начин на формирането на тази специфична група е по-силна, отколкото преобразуванията в широките американски маси. В 116-тия Конгрес, формиран преди две години, се наблюдава спад от 3 %, в сравнение със състава на предходния двукамерен законодателен орган на представителите, които се определят като християни. От 91% те вече са 88%. В тази нова група влизат четирима евреи, един мюсюманин и един унитарен универсалист, а нови седем члена попадат в групата на такива, които отказват да назоват или нямат религиозна принадлежност. Независимо, че броят на християните-законодатели спада, двете основни групи – протестанти и католици продължават да са свръхпредставени. Техният дял в обществото е по-малък, от колкото техните едноверци-политици. Всъщност религиозният състав на 116-и Конгрес е много различен от този на населението на Съединените щати.

В рамките на протестантството някои деноминации са особено многобройни в този състав на конгреса. В това число попадат последователите на методистката, англиканската/епископалната, презвитерианската и лутеранската църква. Освен това протестантите в категорията „неуточнени/други“ съставляват само 5% от американската нация, но в същото те са 15% от конгреса. В същото време някои други протестантски групи са слабо представени. Става въпрос за петдесетниците /5% от населението на САЩ срещу 0,4 % от Конгреса/. Но най-голямата разлика между американската общественост и Конгреса е в дела на групата, която не е свързана с определена деноминация. Както беше вече отбелязано 26% от населението са определя като религиозно неидентифицирано - атеисти, агностици или „нищо особено“. В Конгреса само един човек - сенатор Кирстен Синема, щата Аризона, която бе избрана за член на Сената, след три мандата в Камарата на представители, декларира, че е религиозно необвързана. Това прави тази група в Конгреса едва 0,2% от цялостния състав.

На въпрос за тяхната религиозна принадлежност, все по-голям брой членове на Конгреса отказват да я уточнят. Те са категоризирани като „не знам / отказвам“. Въпросната група, всички те членове на Демократическата партия, наброява 18 или 3% от Конгреса. Тя се е повишила с цели 8 законодателя, т.е. /2%/, в сравнение с 115-ия Конгрес. Причините за това решение могат да варират. Но един член в тази категория, конгресменът Джаред Хъфман, Калифорния, обяви през 2017 г., че се определя като „хуманист“. Той заявява, че не е сигурен, че Бог съществува. Хъфман продължава да бъде категоризиран като „не знам / отказал“, тъй като отказва да заяви своята религиозна идентичност в анкетата на Pew Research Center.

Последователите на англиканската / епископската и презвитерианската църква търпят най-големи загуби в 116-ия Конгрес. Всяка една от тези групи губи по девет представителя, в сравнение със състава на предишния законодателен орган. Методистите, конгрегационалистите, реставрационистите и сциеонтолози също губят по едно място, като последните приключват със своето представителство в Конгреса. За сметка на тях някои протестантски деноминации получават повече членове, но най-многобройни са тези, които попадат в категорията „неуточнени / други“. Последните, т.е. „неясните“ протестанти имат 16 допълнителни места, като по този начин общият брой законодатели в тази категория достига до 80 души. В последната група попадат също така законодателите, които се самоопределят единствено като християни, но също така и като евангелски християни, евангелски протестанти или протестанти, без да посочват деноминация. За разлика от тях, неконфесионалните протестанти, които също печелят две места /от осем на десет/, са християни, които конкретно се описват като „неденоминационни“. Що се отнася до

католиците и мормоните, то първата деноминация губи пет, а втората три представителя. Източноправославните християни поддържат постоянен брой, а именно пет души. Значителен ръст на представителството в законодателния орган имат евреите. С допълнителните четирима члена, те стават 6%, което е три пъти повече от тяхното присъствие в американското общество, а именно 2%. Необходимо е да се отбележи, че унитарните универсалисти печелят едно допълнително място в Конгреса на САЩ.

В 116-тия Конгрес мюсюлманите увеличават своята група. Мюсюлманките от Демократическата партия Рашида Тлайб /Мичиган/ и екзотичната Илхан Омар /Минесота/ се присъединяват към Андре Карсън от Индиана, с което броят на мюсюлманите в новия Конгрес става три, един повече, отколкото в предходния 115-и Конгрес. Броят на индуите в законодателния орган е трима души. Всъщност те повтарят своя избор от предходния американски парламент. Те са избрани от Калифорния, Илинойс и Хавай. За разлика от тях, будистите, които имат сходно влияние в обществото и представителство в законодателния орган, губят едно място. Това става в Хавай, където в 115-тия Конгрес имат двама представителя, а в следващия състав е само един, заедно с този в Джорджия.

В 116-ия Конгрес само двама от 252-те членове на Републиканската партия не се идентифицират като християни. Става въпрос за конгресмените Лий Зелдин от Ню Йорк и Дейвид Кустоф от Тенеси, които са евреи. За разлика от тях, цели 61 от 282 демократи не се определят като християни. Повече от половината от въпросните нехристияни са евреи, а именно тридесет и двама, като осемнадесет законодатели отказват да посочат своята религиозна принадлежност. Демократическата партия, която извежда като свой приоритет правата на човека включва в своите избраници трима индуи, трима мюсюлмани, двама будисти, двама унитарни универсалисти и един религиозно необвързан член.

Християните остават свръхпредставени в представителството на двете партии в Конгреса, в сравнение с тяхното присъствие в обществото. 78% от демократите в законодателния орган се определят като християни. В същото време сред регистрираните гласоподаватели на демократите в американското общество едва 57% се обявяват за последователи на същото религиозно семейство. Същата диспропорция съществува и по отношение на Републиканската партия. 99% от представителите на тази формация в законодателния орган са християни, но сред обявилите се за поддръжници на тази партия последователите на това религия са едва 82%. Казано по друг начин, 18% от републиканските гласоподаватели не са християни, което е в пълен контраст с 1% от републиканците в Конгреса, които не са християни.

Законодателите-републиканци са по-склонни от техните колеги демократи да се определят като протестанти /70% срещу 41%/. От друга страна, католическата група в Демократическата партия е по-голяма, в сравнение с тази при опонентите-републиканци. Съотношението е 35% /87 души/ при първата партия срещу 25% /54 души/ при втората формация. Интересното е, че тази промяна се случва именно в състава на 115-тия Конгрес. В предходния законодателен орган /периода 2015-2016/ католиците са почти по равно разпределени в двете партии. Тогава католиците в Демократическата партия са шестдесет и осем, а при Републиканската партия – шестдесет и девет.

В състава на последните единадесет законодателни органа в САЩ, които са изследване от Pew Research Center разполага с данни, 116-ият има най-малък брой християни, а именно 471 души. Същото може да се каже и за протестантите, които са 293 души. Сходен извод може да се направи и за мормоните. От последните шест конгреса те са едва десет души. В същото време католиците поддържат едно постоянно ниво. Става въпрос за около 30% през последните четири състава на Конгреса. Все пак те бавно се увеличават в сравнение с 87-мия /периода 1961-1963/. Тогава те са едва 19% от всички законодатели. Същият извод може да се направи и по отношение на евреите. От началото на 60-те години, от когато Pew Research Center разполага с данни, техният брой бавно се увеличава.

Много показателен белег за влиянието на религията в американската политика и елит е принадлежността на държавния глава на федералната държава към конкретна деноминация. Четирийсет и шестият президент Джо Байдън е едва вторият католик след множествеността

от избраните американски лидери от 1789 г., времето на първия президент Джордж Вашингтон. Става въпрос, че Байдън встъпва в най-високия политически пост в САЩ, след неговия едноведец Джон Кенеди, който управлява половин мандат /1961-1963/, преди да бъде убит. Между двамата лидери обаче има огромна разлика по отношение на религията. Докато Кенеди трябва да докаже, че е независим и няма да приеме разпореждане от папачужденец, то Байдън се опитва по всякакъв начин да покаже, че е подкрепен от папата, който е почитан от избирателите му. По време на предизборната си кампания той пуска пропаганден клип, в който обяснява колко дължи на вярата си. Когато загубва първата си жена и дъщеря си при катастрофа, а след това и един от синовете си от рак, Байдън подробно разказва как вярата му е помогнала да преодолее мъката си и да остане с надежда.

Речта на Джо Байдън на традиционната молитвена закуска през 2021 г., въведена от генерал Айзенхауер по време на Студената война, прави впечатление, че се отличава коренно от тази на своя предшественик Доналд Тръмп. Тя продължава едва четири минути. В нея Байдън говори срещу „политическия екстремизъм“ /правейки алюзия към своя предшественик/ и за „братството между американците“.

Промяната в предизборното поведение на кандидат-президента се дължи и на промяната на погледа на американските християни, от всички конфесии, към Светия отец. Ако през XIX и XX век кандидатите за най-високия политически пост в САЩ е трябвало да доказват отрицателно, дори враждебно отношение към папата, то очевидно от началото на XXI не е така. Като цяло, понастоящем представителите на всички американски религиозни култове смятат папа Франциск за най-легитимния религиозен лидер. Това се дължи, в много голяма степен, на активността на Католическата църква и на Светия отец. Последният се възприема като силно социално ангажиран и политически неутрален. По време на управлението на Обама, левите християни в Америка почувстваха, че едва ли не папа Франциск се обръща към тях специално. Всъщност така те тълкуват първото му апостолическо писмо, *Evangelii gaudium* от 2013 г. В него той приканва вярващите да евангелизират света, като израз на тяхната политическа ангажираност, с цел да помогнат на бедните. Особено силно е егалитаристичният ефект на папското послание. Подобен резултат сред левите християни има и енцикликата *Laudato si'* от 2015 г. Тя е посветена на проблемите на околната среда и създава на Светия отец ореол на активист за опазване на околната среда.

Четиридесет и шестият президент често попада във фокуса на медиите като ревностен католик. Той често говори за своите религиозни убеждения и цитира Библията и редовно посещава неделната служба. Необходимо е да се подчертае, че независимо от факта, че приблизително една пета от населението на САЩ е католическо, тази деноминация е твърда слабо представена в президентската институция. Както вече беше отбелязано, като самостоятелна организирана религиозна институция католическата църква е най-многобройната, в сравнение с останалите самостоятелни протестантски църковни общности.

Основната норма на САЩ забранява изискването за определена религиозна идентичност за заемането на публична длъжност. Интересно е обаче, че почти всички президенти на нацията са християни, а огромната множественост са последователи на Епископската или Презвитерианската църква. По-голямата част от останалите принадлежат към другите протестантски деноминации.

Според анкета на изследователския център Pew Research Center, проведена през февруари 2020 г. почти 20% от всеки пет възрастни респонденти в САЩ казват, че е "много важно" президентът да има силни религиозни убеждения, а 14% отбелязват, че е „много важно“ да има президент, който споделя собствените им религиозни убеждения. Далеч по-високият дял (63%) казва, че е много важно да има президент, който лично живее морално и етично.

В началото на своя мандат през 2017 г. четирийсет и петият президент Доналд Тръмп е възприеман като презвитерианец. Неговият дядо по бащина линия - Фредерик и баща му Фред са лутерани. Вероятно бъдещият президент наследява презвитерианската си идентичност от майка си - шотландката Мери Ан Масклауд. Но през октомври 2020 г., в

интервю за сайта Religion News Service той вече не се идентифицира като презвитерианец. Пред медията той отбелязва: „Сега се считам за неконфесионален християнин.“ Според статистика на самата Презвитерианска църква през периода 2016 – 2020 повече от 180 000 души са преустановили да се идентифицират с нея. Един от тях е именно президентът Доналд Тръмп. Той описва и своето религиозно зигзагообразно поведение. Пред цитирания сайт той допълва: „С Мелания посетихме някои невероятни църкви и се срещнахме с велики /религиозни-бел.авт./ лидери от цял свят. По време на безпрецедентното избухване на COVID-19, аз се включих в няколко виртуални църковни служби и знам, че милиони американци направиха същото.“ Вероятно напускането му на Презвитарианската църква е резултат от бавното отдалечаване на бившия президент от първоначалната му деноминация за сметка на по-евангелизирана вяра. Тръмп не е редовен посетител на църковните служби, преди да бъде избран за президент. Той посещава известно време църквата на Норман Винсент Пийл и възхвалява книгата на Пийл „Силата на позитивното мислене“. Все пак той посещава и Епископски църкви за няколко коледни и великденски служби. През 2016 г. той е описан от видния евангелски проповедник Джеймс Добсон като „бебе християнин“. Журналистът, специализиран в областта на религията Даниел Силиман отбелязва, че Доналд Тръмп е първият американски президент, след Дуайт Айзенхауер /1953-1961/, който си сменя деноминационата принадлежност, когато е в в Белия дом. Темата, по отношение на втория, остава дискусийна.

В качеството си на президент Тръмп прави срещи с представители на различни християнски църкви, като мнозинството от тях са евангелисти и петдесетници. Той се е срещал с множество проповедници, мнозинството от тях евангелисти. Един от участниците в тези неофициални и ad hoc срещи евангелския пастор Джонни Мур, който отбелязва, че вратата на Белия дом е винаги отворена за тях /евангелистите-бел.авт./ Тръмп спазва традицията на предходните двама президенти и де факто, назначава отговорник за координация на религиозните инициативи на Белия дом. Необходимо е обаче да се отбележи, това назначение остава неофициално и де юре, Тръмп закрива „Офиса на Белия дом за партньорства, основани на вяра и добросъседство“ /ОБДПОВД/. Прецедентът за неговото разкриване е осъществен през 2001 г. от президента Джорд Буш-син. През 2009 г. президентът Барак Обама назначава 26-годишния проповедник-петдесетник Джошуа Дюбоа да организира неговите взаимоотношения с духовенството и религиозните общности. В края на мандата е подменен с бептистката Мелиса Роджерс. Същата функция е предоставена неформално от Тръмп на телеевангелистката Пола Уат от Флорида, която е една от 25-те евангелистки проповедници, които през 2016 г. се присъединяват в кандидат-президентската кампания на Доналд Тръмп. Освен това тя е негов духовен наставник и партньор в неговите молитви.

Съществуването на тази служба предизвиква активни дискусии в обществото, тъй като нейната дейност е ориентирана в зависимост от политическата принадлежност на държавния глава. Целта ѝ е преди всичко да насърчава развитието на религиозни благотворителни организации. Отбелязва се, че по времето на Джордж Буш-син ОБДПОВД преди всичко помага на вярващи с десни убеждения. По времето на Обама е точно обратното, на такива с леви убеждения.

На 14 февруари 2021 г. с изпълнителен указ президентът Джо Байдън възстановява официално ОБДПОВД, назначавайки отново на поста ръководител на службата Мелиса Роджерс. Тя е известна с това, че насърчава публичните субсидии за подкрепа на правото на аборт по целия свят. Роджерс е подпомогната от евангелиста Джош Диксън, който е рамо до рамо с Джо Байдън по време на предизборната му кампания. По време на приемането на поста кандидат-президент на Байдън на Конгреса на демократите, той приема неговата клетва за лоялност. Диксън е основател на организацията „Евангелистите за равенство в брака“.

Според анкета на Партийния институт за обществени религии повечето американци не смятат, че Тръмп има силни религиозни убеждения. Приблизително 40% казват, че президентът „използва религията предимно за политически цели“. По време на

предизборната кампания през 2016 г. Доналд Тръмп успява да събере подкрепата на мнозинството от десните християни и особено белите евангелисти. Той им се представя не толкова като вярващ, а като „човек, който ще свърши работата“ и ще спаси ценностите, които християните считат, че са пренебрегнати. Десните християни като цяло оценяват неговата искреност и го виждат като невярващ, изпратен от Бог да спаси Америка.

Отделно, белите евангелисти, които гласуват за републиканците, виждат нещата по различен начин. Петдесет и девет процента са на мнение, че Тръмп има силни религиозни убеждения. В някои отношения решението на Тръмп да се откаже от основната си деноминация също е част от по-значима културна тенденция. Оказва се, че много американци са направили същото. През 1975 г. близо една трета от американците се идентифицират с основна деноминация. През 2017 г. този дял е паднал на по-малко от 10%. Интересен факт, е че Тръмп е единственият американски президент, който колекционира Библии.

В исторически план около една четвърт от американските държавни глави, включително някои от най-известните лидери в страната, като Джордж Вашингтон, Джеймс Мадисън, Джеймс Монро, Уилям Харисън, Джон Тейлър, Закари Тейлър, Френклин Пиърс, Честър Артур, Джералд Форд, Джорд Буш-баща и Франклин Рузвелт, са били членове на Епископалната църква, американския наследник на официалната църква на Английската корона. Презвитерианците са следващата по големина група със седем президента, включително Андрю Джаксън, Джеймс Бюканън, Глоувър Кливланд, Бенжамин Харисън, Уидроу Уилсън, Роналд Рейгън и Дуайт Айзенхауер /ако последният може да бъде причислен към тази група, тъй като това не е много сигурно/. Унитарияните, баптистите и методистите са групите с третия по големина дял на американски държавни глави, всеки с по четирима. Първата група включва Джон Адамс, Джон Куинси Адамс, Милър Филмор и Уилям Тафт, втората – Уорън Хардинг, Хари Труман, Джими Картър и Бил Клинтън, а третата – Джеймс Полк, Юлисис Грант, Уилям Маккинли и Джордж Буш-син.

Двама американски президенти се определят като квакери, а именно Хърбърт Хувър и Ричард Никсън. Става въпрос за група от анабаптисткия клон на протестанството. Те са известни още като „Общество на религиозните приятели“.

Има и четирима президенти, които се идентифицират като християни, без официална деноминация, включително Тръмп и неговия предшественик Барак Обама. Последният е отгледан в нерелигиозно семейство. В съзнателните си години той приема християнството и е почитан в конгрегацията на Обединената църква на Христос. Той е мирянин в църквата Тринити на Обединена църква на Христос, в Чикаго. Все пак Обама напусна Тринити по време на първата си президентска кампания през 2008 г. Причина за този акт са противоречиви изявления на старшия пастор на църквата, Джереми Райт, който венчава Барак и Мишел Обама и кръщава двете им деца. В своя проповед през 2003 г. духовният баща на Обама заявява: „Правителството им /американското-бел.авт./ дава наркотици, изгражда по-големи затвори, приема закони срещу тях и след това иска да пеем „Бог да благослови Америка“. Не, не, не, проклета Америка, това е записано в Библията за убийство на невинни хора. Проклета да е Америка, че се отнася с нашите граждани, все едно са нещо по-малко от хора. По дяволите, Америка се държи така, сякаш е Бог и е Всевишна.“

Двама от най-известните президенти в американската история нямат официална религиозна принадлежност. Първият, Томас Джеферсън, заедно с няколко от останалите бащи-поклонници – създатели на САЩ, е повлиян от принципите на деизма. Това е мисловна конструкция, която възприема някакво върховно същество, което е създало света, но не се намесва пряко в ежедневието на човека. Продукт на епохата на Просвещението, Джеферсън се интересува силно от науката и сложната теологична материя и въпросите, които тя предизвиква. Авторът на Декларацията за независимост от 4 юли 1776 г. е един от големите защитници на религиозната свобода в американската държава. Неговата система от вярвания не може да се постави в общата обществена рамка. Неговите противници на президентските избори през 1800 г. го определят като „виещ атеист“.

Всъщност Джеферсън е бил отдаден на учението на Исус Христос. Но той не винаги се съгласявал с начина, по който се тълкуват библейските източници, включително и от авторите на четирите евангелия. Джеферсън ги е смятал за ненадежни. Поради тази причина Джеферсън създава свое собствено евангелие. Той редактира Новия завет, премахвайки препратките към чудесата и създавайки свой собствен разказ за Христовата философия. Той се разграничава от това, което той нарича „покварата на схизматизираните последователи“.

Вторият, Ейбрахам Линкълн, е отгледан в религиозно семейство и често говори за Бог, особено по време на президентското си управление /1861-1865/. Той обаче никога не се присъединява към конкретна църква. Учените отдавна обсъждат вярванията на Линкълн, включително и въпроса дали той е бил християнин, а някои аспекти на неговата вяра остават загадка. Религиозната принадлежност на Линкълн се обсъжда почти от момента на убийството му през 1865 г. Дори и днес консервативните проповедници и телевизионни евангелисти, които се оплакват от упадък на християнска Америка, повтарят трогателни истории за дълбокото благочестие на Линкълн, докато популистките нихилисти отричат подобни твърдения. Изглежда и двете групи смятат, че ако Линкълн може да бъде отъждествен с тяхната общност, независимо дали е евангелската вяра или натуралистичния рационализъм, това би означавало голяма победа за тях.

Но какво показват доказателствата? Следват факти, вече добре установени и потвърдени:

- Линколн е бил обект на силна калвинистко-баптистка проповед като дете и на агресивните протестантски проповедници като млад мъж. По странен начин той изглежда е бил едновременно погълнат, но и отблъснат от тези ранни религиозни влияния.

- Като млад човек Линкълн изразява възгледи, които се различават от християнската ортодоксалност. Вероятно той е изразявал някаква смесица от задълбочен религиозен скептицизъм и необходимостта от всеобщото спасение.

- Линкълн само веднъж е писал директно за своята вяра. Когато неговите опоненти в надпреварата за Конгреса през 1846 г. го обвиняват в липса на религиозни вярвания, Линкълн им отговаря чрез тези внимателни и неангажиращи думи: „Това, че не съм член на никоя християнска църква, е вярно. В същото време никога не съм отричал истината на Писанията, никога не съм говорил с умишлено неуважение към религията, като цяло или към някоя християнска деноминация, в частност. “

- Линкълн е знаел и постоянно е цитирал Библията. Той е използвал тези свои знания при разгорещени политически дебати.

Ейбрахам Линкълн не е единственият президент, за когото има неизвестности около религиозната му принадлежност и убеждения. Някои държавни глави на САЩ не разкриват напълно тази своя специфика. В същото време други еволюират, докато управляват или по-късно, когато напуснат властта. Например, вторият вицепрезидент на Линкълн /март-април 1865/ и в крайна сметка негов наследник, Андрю Джонсън /1865-1869/ се идентифицира като християнин. Официално обаче той никога не е бил част от деноминация или конгрегация. Друг президент от XIX век, Ръдърфорд Хейс /1877-1881/, понякога е посещавал методистки църкви, но често е променял принадлежността си към протестантските деноминации.“

Американците са разделени по отношение на степента на влияние на Библията върху законите на Съединените щати. Половината от респондентите счита, че Библията трябва да има „голямо“ или „някакво“ влияние върху американските закони, докато другата половина казва, че Библията трябва да има „малко“ или „никакво“ влияние върху правните норми. Подкрепата за законите, произтичащи от религиозните текстове е най-висока сред белите евангелски протестанти /89%/ и черните протестанти /76%/. Той е много по-нисък сред всички други целеви групи. На респондентите, които твърдят, че Библията трябва да има поне някакво влияние върху американските закони, е зададен хипотетичен следния въпрос: „Когато Библията и волята на хората влизат в конфликт помежду си, което трябва да има по-голямо влияние върху законите на Съединените щати?“ Като цяло 28% от респондентите казват, че Библията трябва да има предимство пред волята на хората. Такова е мнението на приблизително две трети от белите евангелски протестанти /68%/ и половината от

чернокожите протестанти, които казват, че Библията трябва да замени волята на хората, когато двете страни са в конфликт. Това са две от най-религиозните групи от населението на САЩ. Става въпрос за критериите за религиозна практика като честота на посещение на молитви, спазване на религиозните традиции в семейството и други. В същото време белите евангелисти се отъждествяват с Републиканската партия, а черните протестанти – с Демократическата.

Според проучване на Pew Research Center от 2019 г. голямо мнозинство от американците смятат, че религията губи влияние в обществения живот. Докато някои казват, че това е нещо добро, много повече американци го разглеждат като негативно явление. Това показва, че в Америка доминиращата група възприемат религията като положителна сила в обществото. В същото време обаче обществото в САЩ е поразително ясно в убеждението си, че религиозните институции трябва да стоят далеч от политиката. Близко две трети от американците в новото проучване казват, че църквите и другите молитвени домове трябва да се абстрахират от проблеми, свързани с политиката, докато 36% са на мнение, че трябва да изразят своите виждания по ежедневни социални и политически въпроси. Три четвърти от американските респонденти изразяват виждането, че църквите не трябва да излизат в полза на един или кандидат по време на избори. Това противоречи на мнението на бившия президент Тръмп, който положи усилия да отмени съществуващите законови ограничения за намеса на църковните институции за подкрепа на участващите в кандидат-президентската надпревара.

В допълнение, американците са по-склонни да твърдят, че църквите и другите религиозни институции имат по-скоро „твърде голямо влияние“ в политиката /37%/, отколкото „твърде малко“ /28%/. Останалата една трета от респондентите - 34% отстояват мнението, че влиянието на религията на настоящото равнище е точно такова, каквото трябва да бъде. В крайна сметка американското общество има позитивен поглед към ролята, която религиозните институции играят в американския живот, но най-вече отвъд политиката. Повече от половината общество вярва, че църквите и религиозните организации са повече от полза, отколкото във вреда в американското общество. В същото време само един от всеки пет американци казва, че религиозните организации причиняват повече вреда, отколкото полза. По същия начин има много повече американци, които считат, че религиозните организации укрепват морала в обществото и най-вече обединяват хората, отколкото такива, които са на мнение, че религиозните организации отслабват морала и най-вече отблъскват хората. По зададените три въпроса мненията на респондентите се задържат на едно стабилно ниво през периода 2017 – 2019 г.

Вече цитираното проучване достига до извода, че четири от всеки десет запитани в САЩ /включително шест от десет сред онези, които се асоциират или симпатизират на Демократическата партия/ смятат, че религиозните консерватори имат твърде голям контрол върху Републиканската партия. В същото време една трета от американците /включително шест от десет сред онези, които се идентифицират или се декларират симпатизанти на Републиканската партия/ казват, че либералите, които не са религиозни, имат твърде голям контрол над Демократическата партия. В по-широк план републиканците и демократите изразяват много различни мнения относно въздействието на религията върху американския обществен живот. Седем от десет републиканци казват, че църквите и религиозните организации носят повече полза, отколкото вреда в САЩ, а две трети казват, че тези институции укрепват морала в американското общество и най-вече събират хората /вместо да ги раздалечават/. По трите вече споменати въпроса демократите са по-малко склонни да споделят тези положителни възгледи към религиозните организации, отколкото републиканците.

Освен това, повечето републиканци казват, че религията има достатъчно влияние /44%/ или недостатъчно влияние /38%/ в политическата сфера. В същото време крехко мнозинство от демократите казват, че религията има твърде голямо влияние в политиката /54%/. Независимо от факта, че повечето републиканци и демократи /включително тези, които са симпатизанти на тези партии/ са съгласни, че религията губи влияние в американския живот,

републиканците са далеч по-склонни от демократите да споделят подобно твърдение, а именно 63% срещу 27%. Привържениците на Демократическата партия са разделени почти по равно между тези, които твърдят, че упадъкът на религията е нещо добро /25%/ и тези, които са на мнение, че това е нещо лошо /27%/. На 22% от демократите им е все едно дали религията е в упадък или във възход.

Съществуват ярки расови различия в средите на демократите в оценките им за религията и ролята ѝ в обществото и политиката. Афроамериканците - демократи постоянно изразяват по-положителни възгледи за религиозните институции, отколкото белите демократи. Например половината или повече от половината от чернокожите демократи са на мнение, че църквите и религиозните организации носят повече полза, отколкото вреда в американското общество. Според тях те консолидират хората /вместо да ги раздалечават/ и укрепват морала в обществото. Белите демократи са значително по-малко склонни от афроамериканските си съидейници да отстояват подобни възгледи. В допълнение с всичко казано до тук, две трети от белите демократи казват, че църквите имат твърде голяма политическа власт. На същото мнение са само трима от всеки десет чернокожи демократи и четирима от всеки десет латиноси, симпатизанти на същата партия. Всъщност черните демократи са също толкова склонни, колкото и белите републиканци да твърдят, че църквите нямат достатъчно влияние в политиката /по 37%/. Една трета от белите демократи /33%/ са на мнение, че религията губи влияние в обществото като цяло и че това е нещо добро. Делът на подкрепящите това мнение сред афроамериканците и испаноговорящите е чувствително по-малък, а именно респективно /9%/ и /18%/.

Интересни щрихи носи изследването на духовенството и неговата партийна принадлежност и поведение. Сравнително малко американци считат, че като цяло духовниците симпатизират на някоя от двете партии. Всъщност много американци, които посещават религиозни служби поне няколко пъти в годината, поддържат тезата, че не са сигурни в партийната принадлежност на проповедника, който служи в тяхната църква. Този дял е около 45%. В същото време всеки четвърти американец е на мнение, че духовенството симпатизира, както на републиканците, така и на демократите /27%/. Сред симпатизантите на двете партии малцина казват, че духовникът, който води техната служба, е член на противоположната партия. Например, сред онези, които посещават религиозни служби поне няколко пъти в годината и се идентифицират или симпатизират на Републиканската партия, само 4% мислят, че техните духовници са предимно съставени от демократи, докато 23% казват, че са републиканци. По подобен начин, 8% от членовете и симпатизантите на Демократическата партия мислят, че техните духовници са републиканци, докато 20% считат, че проповедниците им са демократи. Мнозинство от двете партийни групи казват, че не са сигурни в политическите пристрастия на своите духовници или остояват мнението, че сред лидерите на тяхната енория има, както републиканци, така и демократи. Повечето от миряните, в това число мнозинства от двете политически партии, са доволни от обема и качеството на политическата дискусия, която се разгаря по време на религиозната служба. Около седем на всеки десет респонденти твърдят, че проповедите в тяхното място за поклонение водят до нужната политическа дискусия, докато 14% казват, че няма достатъчно политически дискусии, а 11% са на обратното мнение, т.е. че има твърде много политически сюжети в проповедите, които чуват.

Освен това енорияшите са склонни да се съгласят с духовенството си, когато се обсъждат различни политически сюжети. Като цяло, около шест от десет респондента казват, че обикновено са съгласни с духовниците си относно политиката /62%/, въпреки че разликата между привържениците на двете партии е видима. Републиканците са по-склонни от демократите да твърдят това /70% спрямо 56%/. Проучването на Pew Research Center задава въпроса на тези, които посещават религиозни служби, поне няколко пъти в годината, до каква степен религиозните лидери спомагат за по-доброто информирание на енорияшите, относно три много важни социални и политически въпроса: аборт, имиграция и глобални климатични промени. Четирима от десет присъстващи на религиозна служба имат голямо доверие в духовенството си. По-малките групи миряни имат доверие в съветите на

духовниците си по въпроса за имиграцията /20%/ или глобалните климатични промени /13%/. Републиканците са много по-склонни от демократите, които посещават религиозни служби, да твърдят, че имат голямо доверие в проповедниците си, които им дават своето мнение за абортите /53% срещу 25%/. Католиците постоянно са по-малко склонни от протестантите, особено евангелистите, да отстояват мнението, че се доверяват на духовниците си и по трите повдигнати теми. По отношение на абортите, например, 34% от католиците информират, че имат голямо доверие в духовенството си, което им предоставя насоки, съдействащи за формирането на тяхното мнение. Тези съотношения по въпроса при протестантите са 46% и респективно 57% от евангелистите. Неевангелистките протестанти /33%/ и членове на исторически афроамериканска протестантска традиция /32%/ отстояват сходно на католиците мнение по този въпрос.

Религията е пуснала дълбоки корени в американското общество, политика и политически елит. Статистиката показва, че доминиращото протестантство е наложило категорично своите виждания в начина на изграждането на правовата, демократична държава, основана върху възможно най-широкото разбиране на правата на човека. В същото време то налага безусловното си влияние върху начина на взимането на външнополитическото решение. Особено важен, в това отношение, е погледът към Светите места и особено върху статута на Йерусалим. Бидейки част от евангелско-протестантските виждания за Второто пришествие и иманентното създаване на държавата на Христос, американският външнополитически механизъм напълно подчинява своите инструменти, а именно дипломатията и въоръжените сили, по посока на закрилата на държавата Израел. Самият американски елит, най-силно това се отнася до президентите, трябва задължително да отговорят на въпроса „Какво правя за сигурността на еврейската държава, за да изпълня библейските послания?“

Религия-вътрешна политика - външна политика – casus belli

Влиянието на религията във взаимодействието на държавите е едно от големите и недоразработени предизвикателства пред сигурността на ХХІ първи век. Ролята ѝ в международната политика представлява интелектуално предизвикателство за изследователите на международните отношения, религията и политиката. Религията се очертава като съществен фактор в някои анализи в областта на международните отношения, въпреки че все още остават огромни бели петна и неизследвани сектори в релацията религия-външна политика. Много изследователи правят ценни анализи, търсейки мненията на привържениците на различни конфесии, отнасящи се за взаимоотношенията между религията и външната политика. Те се опитват да отговорят на фундаменталния въпрос дали религията е основната причина за множеството конфликти след Студената война в различните части на света. Такива автори са Тед Желен, Брус Русет, Ерол Хендерсон, Ричард Тюкер, Джакомо Киоза, Филип Ройдер, Стивън Зюн, Питър Фурия, Ръсел Лукас, Джефри Хайнес и други.

По време на своето управление президентът Дуайт Д. Айзенхауер, кръстен протестант, е известен с това, че е формулирал Студената война с религиозни термини. Той казва: „Когато Бог влезе, комунизмът трябва да си отиде“. Логично е да се възприема, че американският президент е имал предвид християнския Бог. В същото време очевидно неговата визия е била по-широка и застава и до ислямския Бог, тъй като през 1956 г. той се противопоставя на своите юдео-християнски съюзници /Израел, Великобритания и Франция/ по време на Суецката криза. В първата си реакция след терористичните атаки на 11 септември 2001 г. Джордж Буш-син използва религиозна реторика. Вероятно емоцията изстреля словосъчетанието „кръстоносни войни“, което обаче по-късно слезе от употреба. Той подчерта, че САЩ не са във война с мюсюлманите или с ислямската религия. Убеденият евангелист, демократът Джими Картер, който се превърна в наставник във външната политика на своите наследници-съпартийци Бил Клинтън и Барак Обама, показва коренно различен управленчески стил по отношение на Близкия Изток.

Религията, която изповядва мнозинството от населението на държавата, оказва нюансирано влияние върху формирането на външнополитическия курс и линия, върху начина на функционирането на външнополитическия механизъм и най-вече върху очертаването на ценностната система в дървото от приоритетите. В съвременните държави това обикновено влияе не директно, а косвено. Дължи се на факта на разделението на църковния институт от държавата. Днес статутът на религията в обществото, по силата на вътрешнополитическото законодателство /официална или държавна, отнасяща се най-вече за християнството/ се превръща в регулатор на качествата на външнополитическия акт, определен като „традиционалистки“, „радикален“, „манкиращ“ или придобил друг тип качество.

По силата на приемането на светския характер на огромното множество от страните-членки на ООН /с определени изключения/ религията отпада като основен регулатор на системата на международните отношения. Тя обаче формира една от функционалните подсистеми на международните отношения, заедно с морала, етиката и културата. С признаването на светския характер на Устава на ООН и акта на приемането на дадена страна в международната организация се слага край на доминирането на религията в международното право. Християнската и ислямската международна систематика, *de jure*, остават в миналото. Те обаче, *de facto*, остават при формирането на отделните колективни международноправни блокове, превръщайки се в ефективни външнополитически субекти. Реминисциращите профили на последните очертават културно-цивилизационното разделение на света, определящо в много голяма степен световните конфликти, заместващи тези на идеологическа основа, характерни за Студената война.

Процесът на „девалвирането“ на религията в международните отношения и външната политика достига до определено възможно ниво. Социално-политическите и икономически предизвикателства, както и съвременните технически средства внасят изключителна динамика в съвременния информационен поток. Американският експерт Дейвид Раткопф е на мнение, че понастоящем е много по-правилно да се говори за „киберполитик“, вместо за бисмарковата „реалполитик“. В същото време, обаче в епохата на „електронната демокрация и виртуалните общности“ религията се адаптира към политиката, подкрепяна от консерватизма на човешкия спомен и дух. Безспорен е фактът, че от нормативно-регулативно компонент на системата на международните отношения през Средновековието тя остава съществена, иманентна когнитивно-социална съставка на фундамента на модерните национални общества. Религията запазва идеологическо-културологичната си роля във вътрешполитически план. В това се дължи и нейното косвено влияние върху системата и дейността, отразяваща външната политика. Може да се очертае следната схема, която свързва религията с външната политика, преминавайки през отделните компоненти на политиката:

Религия – колективна ценостна система /видове идеологии – степен на зрялост на гражданското общество – вид политическа социологизация – начин на постигане /или липса/ на обществен консенсус – вътрешна политика – външна политика

Религията, изповядвана от мнозинството /по примера на европейските нации, които най-общо могат да бъдат определяни като етнически/, с нейната специфична морално-етична, социално-политическа и правна философия изпълнява своята иманентна многопластова цивилизационна роля в обществото и създадения от него етатистки институт. Тя поема функцията на спойващо или съответно дезинтегриращо звено в социално-психологическата плоскост, влияещо пряко върху неговата готовност за изработването на консенсус между отделните външнополитически субекти. Ако трябва да потърсим късата, оперативна релация между религията и външната политика, то можем да намерим няколко такива. Такива например са:

- Религия – обществено мнение – външна политика
- Религия – специфика на културологично-цивилизационния облик на обществото – външна политика

Важен момент в изследването е изясняването на същността на понятието

„обществено съгласие“. Практически то е трансмитер на социално-мобилизационните свойства на религията в качеството ѝ на своеобразен рекрутационен идейно-ценностен резервоар на конкретна външнополитическа ориентация. В същото време обаче за проявлението на религията върху дадения външнополитически акт следва много добре да се разграничи политическия пълнеж от средствата за неговата реализация. По този начин, ако възприемем религията като амалгама от отделни компоненти на политиката – идеология, култура, социална практика, правна система и други, то външната политика може да се разглежда като материален процес, с фокус върху начините за реализиране на отделните цели. Дихотомията „цели-средства“, предшествана от интересите и последвана от полимерната /външнополитическа/ сила, е релевантния критерий – характеристика на външната политика, който може да се превърне във фундамент на конкретна класификационна таблица за релацията религия-външна политика.

Външната политика може да се определи просто като официално действие на държава, която засяга различни военни, икономически, хуманитарни, социални и културни измерения на отношенията ѝ с други държави и недържавни участници. В стерилен вид, това изключва от разглеждане на ролята на религията в явления като бунтове, гражданска война, неправителствени организации, транснационални организации (включително терористични), освен ако не е от обхвата на външната политика на държавата.

Религията като другата половина на нашата тема също е многостранно явление. Сериозно изследване на релацията външна политика-религия правят американските експерти Джонатан Фокс и Самюел Сандлер, поставяйки акцент върху втория обект на анализ. Според тях религията е източник на възгледи и ценности, но в същото време и на идентичност и легитимност, директно „свързани с формални институции.“ Тази концептуализация допълва дефиницията на Брус Линкълн за религията, който признава, че тя е амалгама от колективно поддържани духовни вярвания, формулирани в дискурс, увековечени и тълкувани от институции, общности и свързани в конкретни практики.

Водещи изследователи като Самюел Хънтингтън, Пипа Норис, Роналд Енгелхард и Даниел Филпот обръщат голямо внимание на релацията религия-международни отношения, възприемайки религията като съвкупност от догматика, култура и ценностна система. Те я възприемат като променлива величина, която зависи от естеството на деноминацията и честота на религиозната практика. Възможно е към нея да има „прикачена“ добре организирана институция, която да я ретранслира в изключително големи обществени пространства. Такива са мощната и авторитетна Католическа църква, но също така и терористичните организации Ал Кайда или ИДИЛ, които имат широко разпространени мрежи в много страни по света. Различни теории на религията и политиката също ни казват, че не можем да игнорираме ролята на религията като атрибут на индивидите и общностите, като организиран интерес в нейните институционални връзки с държавата.

Тези различни прояви на религия изглеждат значими в секторите, в които се формулира външната политика на държавата, тъй като отделните лидери представляват двигателя, а вътрешните организации - пътищата, по които влиянието на религията често преминава, за да повлияе на политическите решения - включително тези, взети във външнополитическата област. Религиозното наследство на дадена държава може да повлияе на цялостната ориентация във външната ѝ политика, кои държави са по-вероятните ѝ съюзници и врагове, каква е степента на въздействието върху външнополитическия механизъм, какво е взаимодействието с вътрешните политически структури е обект на изследване, към който могат да се направят още твърде много приноси.

Състоянието на нормативно-регулативният компонент на конвенционалната политическа система е най-релевантният белег за влиянието на религията върху нейната външна политика. Това се дължи на обстоятелството, че единствено правната норма има задължителен характер. Другите, произтичащи от религията нормативи – социални, морално-етични, познавателни и други, нямат императивната сила на закона. Те остават пожелателни за обществото величини и това ги прави по-трудни за изследване. Така,

търсейки взаимозависимостта между религия и външна политика практически изследователското действие се свежда до откриването на степента на индукцията на религиозни текстове /което е невъзможно в прекия смисъл на думата в националното законодателство на една светска държава/ или контекстуално проектиране на религиозни императиви и традиции. Ако се направи опит да се разшири обобщението, по-сполучливо би се отбелязало, че се търси степента на интерфериране на каноническата правна философия и логика в националната законодателна дострина. В тази светлина може да се маркира следната релация:

Каноническа правна доктрина-традиционна религия-национално законодателство-правни норми в областта на външната политика

В редица ислямски държави това е отбелязано в конституционния текст, ако съществува такъв. Обикновено ислямското право заема тристепенна позиция. Така е с всички арабски конституции, с изключение на ливанската. На първо място, те провъзгласяват исляма като държавна религия /а понякога определят и задължителна ислямска принадлежност на държавния глава/ и отбелязват шариата като „единствен източник“ на действащия закон. Намерението, което стои зад тези клаузи, обикновено е да освети институции и практики, предшествващи конституцията /например държавен мюфтия, отговорен за консултиране на политически служители по религиозните закони/.

На второ място, конституциите акцентират върху ролята на религиозното право върху въпроси на ал ахуал аш шахсия, личния статус /като брак, развод, наследство и други/. Подобни текстове просто признават съществуващата практика. В случая често се използва израза “шариатът е част от националното законодателство“. Такъв е случаят с Мароко.

На трето място, някои арабски конституции предвиждат някаква хибридна, „центристка“ роля на ислямското право. Те провъзгласяват неговите принципи за „главен източник“. Такъв е случаят с Египет от 1980 г. Включването на такива текстове обикновено се разглеждат като опити за ислямизиране на правната /и политическата/ система, макар че на практика те не постигат този ефект. Ислямските клаузи променят малко правния ред, но изпращат важни сигнали за баланса на политическите сили и предлагат повече религиозни разбирания за националната идентичност.

Ако досега изследователският акцент падна върху релацията религия-външна политика, то допълнителни нейни аспекти могат да бъдат осветени при анализ на взаимовръзката религия-международни отношения. Последното понятие е чувствително по-широко от външната политика, която представлява един сегмент от нея. Тя е политическата система от множествеността от системи, изграждащи сложната система на международните отношения. Става въпрос за търсене на моделите на взаимодействие между огромната множественост между субектите на международните отношения – индивиди, организации, държави, съюзи от държави и други, в чиито регулации религията заема водещо място. В същото време огромна роля играе конкретната теория на международните отношения, класифицирана като такава, благодарение на идеологически подбрани методологически критерий.

В тази светлина във фокуса ще попадат четири такива, които имат обещаващ потенциал в разкриването на релацията религия-международни отношения, а именно либерализъм, реализъм, институционализъм и конструктивизъм. Отделни аспекти на всяка една от тях акумулира достатъчно широко поле за анализ, с цел да се направят достатъчно достоверни теоретични изводи с конкретни практико-приложими последствия. Такава роля играе определянето на геополитическата позиция в реалистичната теория, дисекция на различните видове интереси на субектите в либералната теория, парадигмата на функциониране на институциите в неоинституционалистката теория и идейното богатство /религия и културното наследство/ в конструктивистката теория. Това не означава, че други видове теории са за подценяване и нямат подобен тип изследователски потенциал. Става въпрос за марксизма, феминизма, херманевтичната постмодерна мисловна школа и други. Тези четири методологически подхода споделят някои предположения за естеството на причинно-следствената връзка при формирането на предположенията за връзките между причината и следствието, които трябва да увеличат вероятната съизмеримост на хипотезите, извлечени от

тези различни школи на мислене. Този тип логическо мислене дава възможност за задълбочено разглеждане на методологическите въпроси, както и за разкриването на фундамента и компонентите на причинно-следствените механизми в изследваната релация.

Тези теоретични подходи са съвместими с механистичната концепция за причинно-следствената връзка като процес на взаимодействие между променливи величини, въпреки че не винаги поражда същия резултат. Структурният реализъм осветлява преимуществено модела на разпределението на властта, докато структурният конструктивизъм насочва своето внимание предимно към конфигурацията на културологичните идеи и норми като стимули за формирането на структурни механизми, които получават възможността за взимането на определени външнополитически решения. Либерализмът определя определени ценности и интереси като цели, докато институционализмът предписва държавни правила за поведение, които трябва да оформят и да насочват решенията на външнополитическия механизъм в определена посока, отразяваща различните видове интереси. Когнитивните, мотивационните и ефективните способности на тези субекти се превръщат в истинските причини за „производството“ на решения, повлияни от околната среда, т.е. от системата на международните отношения и вариращи, в зависимост от методологическата призма и ценностната система, специфична за дадената теория. Необходимо е да се допълни, че религията, в конкретния случай, играе ролята на допълнителна призма, която стимулира или редуцира конкретна способност или променя посоката на действие на дадения субект.

С цел задълбочаването на анализа на релацията религия-външна политика-международни отношения и за ефективното търсене на нейните практически измерения изследователите от Аризонския университет Каролин Варнер и Стивън Уолкър създават своя схема, извеждайки на преден план други компоненти на външната политика. Те внушават, че религията е равностойна като влияние и ефект върху външнополитическия субект и самите външна политика и международни отношения с институциите /т.е. механизъмът, взимащ решенията/, интересите /определени от множеството партии, граждански организации, лидера на обществено мнение/, силата /геополитическата позиция/ и идейната и културната специфика /определена най-вече от религиозното наследство/.

Според двамата експерти религията, на първо място представлява канал, който предава информацията за човешката природа, общество и света. С други думи, става въпрос за информацията от човешкия мироглед, в който е „инжектирана“ определена религия, идентифицираща съответни аспекти на политическата вселена и формираща основните посоки на движение в тази среда. В зависимост от мобилността и ефективността на субектите и динамиката на трансмисията на тази информация, нейното послание може да е от голямо значение и да е приложимо, както за колективни, така и за индивидуални външнополитически субекти. Тези възможности повдигат два въпроса за изследване, а именно какво е естеството /съдържанието/ на тази информация и как се предава /с какъв интензитет и по какви канали/? Различните теории дават различни отговори. Всяка една от тях има различни визии за властта, идеите, културата, интересите и институциите. Превръщайки се в променливи тези величини влияят върху крайния резултат, т.е. предложената хипотеза. Работа на компаративистите е да преценят как тези теоретични подходи дават своя принос в разкриването на релацията религия-външна политика-международни отношения.

Реалистичната теория на международните отношения отстоява тезата, че поради анархистичния характер на международните отношения, при които няма суверенна власт и която упражнява власт над всички останали, всяка държава прави това, което счеете за нужно. Това го реализира, за да оцелее и да постигне своите цели в контекста на конкретната си геополитическа позиция. Основната задача на всеки външнополитически механизъм е да вземе решения, които да доведат до отстояване на държавния суверенитет чрез защита на конкретния интерес, превърнат в цел. По силата на тази логика държавите се занимават основно с въпросите на властта /в най-широкия смисъл на думата/. Те преценяват отношенията си с други държави и предприемат действия, които минават през селективната призма на религията. Последната се превръща в инструмент на диференциация, приложена в

различните нейни разновидности – едностранна, многостранна, реципрочна, скрита, потенциална и други. Държавите, независимо от тяхната обществена култура и религиозна идентичност, се сблъскват със същата дилема за сигурност под формата на външни заплахи, заради собствената си специфика на властта и географията. Американският учен Стивън Краснър е на мнение, че „поведението на отделните държави, независимо от техните вътрешнополитически характеристики, е ограничено от техните собствени възможности и разпределението на властта в системата като цяло.“

В този ред на мисли и логика религията играе някаква роля и фактор на влияние върху дилемата за сигурността. Едно от тези влияния са формираните ценности, които се изразяват в релацията култура-религия. Така се налага тезата, че държавите с общи културни ценности, а оттам и идентична или сходна религиозна идентичност са по-малко склонни да воюват една срещу друга. Вероятно подобна хипотеза е преразказ на широкоизвестната теза на Самюел Хънтингтън за „сблъсък на цивилизациите“. В по-подробен вид мнението на авторитетния американски политолог е, че в периода след Студената война религиозната идентичност определя враговете и съюзниците на дадена държава, въприемайки я като основен субект на международните отношения. Културно-религиозният критерий надделява над политико-идеологическия, преформатирайки системата на международните отношения. По този начин, Изтокът се смалвява, а Западът се разширява. Първият от комунистически се превръща в ислямски, а вторият от капиталистически – в християнски. Това се дължи на факта, че падането на Берлинската стена радикалният ислям се превръща в основен враг, измествайки рухналия комунистически блок.

Във възгледите на западните изследователи доминиращо религията попада изцяло в рамките на културно-цивилизационния фактор, а Самюел Хънтингтън е може най-видният представител на тази концепция. Така в научната литература за международните отношения нейната роля обикновено се теоретизира в контекста на културата. Основните привърженици на културата като променлива в международните отношения са предимно конструктивистките теоретици. Те отстояват мнението, че ядрото, същността и респективно идентичността на държавата произтича от нейната култура. Според представители на тази школа религията, заложената в националната идентичност на дадена държава и оформяща нейните институции, би могла да определи и начина, по който тази държава определя своите външнополитически интереси. Тезата е вероятно вярна за американската държава, но е спорна по отношение на европейската, която има свой собствен нациообразуващ процес. В последната е добре да се прибави и етничността и тогава степента на достоверност би била по-голяма.

Европа, а не Америка е родината на националните държави. В тази логическа връзка можем да продължим и с твърдението, че Европа е родина и на национализма, а всички останали етно-културни ареали създават свои собствени версии на национализма. В относителен план, Изтокът фаворизира „етно-религиозните нации“, т.е. възприема авторитарно-тоталитарни форми на политическо управление, докато Западът стимулира „гражданските нации“, в които не съществува доминираща /или нейното превъзходство не е така силно изразено/ религия. В това отношение е видима разликата между континентална Западна Европа и съседната Англосаксония.

По този начин външнополитическите актове на държавата остават силно зависими от въпросната идентичност. Ако държавите реагират по подходящ начин на директни заплахи или други външнополитически предизвикателства, независимо от етатистката идентичност или културата, това е така, защото "генезисът на социалните дискурсивни практики и значения, които правят възможни практиките, както и самите социални участници "е универсализиран в системата на международните отношения. Редица експерти, /особено в ислямския Изток/ известната теза на Хънтингтън за „сблъсък на цивилизациите“ се отхвърля или се приема със скептицизъм. Вероятно ще е необходимо повече време и по-детайлизирани аргументи, за да бъде доказана достоверността за връзката между религиозната идентичност на държавния естаблишмент и нейната културно-религиозна идентичност. Твърдението е, че религиозните норми /за разлика от правните/ имат твърде

разтегливи граници и параметри, за да отчитат спецификите на политиката. Още по-оспорваната е теорията на Хънтингтън, че културите или цивилизациите, основани на една и съща световна религия, имат подобен набор от норми.

Религиите имат система на морален авторитет, която рационализира и приоритизира определени интереси, като същевременно опровергава и отхвърля други. За да се добави повече конкретност, може да се предположи, че ако дадена религия се разглежда като неразделна част от идентичността на държавата и ако са налице определени политически механизми, управлението е склонно да вземе предвид религията при формулирането на своята външна политика. Ако профилът на държавата е определена като строго светска, както във Франция, е много по-малко вероятно религиозните фактори да повлияят на външната политика.

Редица изследвания за релацията религия-политика отстояват хипотезата, че религията не може да бъдат „монолитен“ обект на изследване. Това е така, тъй като всяка религия /особено големите световни религиозни семейства/ притежават многобройни деноминации, църковни институции, общности и практики. Когато създателят на научния дял сравнително религиозни Макс Вебер пише за „практическата религия на конвертираните“, той поставя акцент върху факта, че религията се проявява различно в отделните страни и че религиозните практики се отличават значително в отделните страни. Това може да се забележи в политиката на такива държави като Саудитска Арабия, Иран, Пакистан и Турция. Спецификата на ислямската религия, която се изповядва там, силно влияе върху прилаганите модели на външнополитическите актове. Сходен е анализът на влиянието на християнското религиозно наследство в политиката на САЩ. Последното завещава и приплита няколко протестантски направления /евангелистко, фундаменталистко и неевангелистко/ в традиционната американска политика.

Съществува конструктивистки аргумент, който напълно оспорва ролята на религията в реалистичната теория за международните отношения. Той се основава на хипотезата, че цялото приложно поле на външната политика е определено светско. Същото може да се твърди и за средата на системата на международните отношения. Според Елизабет Хърт понастоящем ролята на религията във външната политика е силно ограничена, тъй като съвременната система на международните отношения се базира върху вестфалската светска държава. Експертът Даниел Филпот възприема въпросната хипотеза по принцип, но добавя, че протестантската Реформация е породила специфична „системата на суверенна държавност“, която, от своя страна, характеризира голяма част от международната политика. Той отстоява твърдението, че системата на международните отношения се основава на „фалшива светска светлина“. С други думи, според него „секуларизмът е принцип, извлечен от религията, появил се вследствие на Реформацията.“

В разсъжденията на Даниел Филпот се чувства силен американоцентризм, извеждайки на преден план хипотезата, че протестантизмът е светска религия. Последният е предопределен да създаде светска държава, едва ли не напълно „изчистена“ от всякакви религиозни влияния. Тази деноминация определя държавата - източник на външната политика като субект напълно отделен от религията, религиозната власт и религиозните институции. Логически подобни разсъждения водят и до твърденията, че без протестанството не би било възможно създаването на Вестфалския договор и респективно на съвременната система на международните отношения, която произтича от него. Хърд и Филпот се опитват с конструктивистки аргументи да отстояват твърдението, че отношението на държавата с религията е непредвидимо, тъй като според протестантското разбиране въпросите на религията остават напълно от компетентите на вътрешната политика. Те достигат до извода, че всъщност тази секуларна система е следствие на случайни исторически събития, които е могло да не се случат. Нещо повече, протестантската държава е принципно децентрализирана, което създава възможност за съществуването на субекти, свързани със силната местна власт. Последните могат да са правоспособни и да вземат напълно легитимни външнополитически решения. С други думи, обикновено протестантският секуларизъм е израз на външнополитическите действия на множество

субекти /отделни лица, общности и държави/, а не на универсална организация, каквато е католическата практика.

Реализмът и конструктивизмът отстояват тезата, че секуларната държава, каквито са САЩ, не допускат религията в действията на външнополитическия механизъм. Според последователите на тези теории религията е въпрос на вътрешни порядки, традиции и социален живот, но в никакъв случай и на политиката и най-вече на външната политика. Тази школа на международните отношения отстоява тезата, че секуларизмът, основан на конкретни исторически особености и разбирания за религията и изразяващ се в различни измерения, е част от системата на международните отношения, паралелно с националната идентичност на етатисткия естаблишмент. Последният обаче изпълва решенията на политическата бюрокрация, военните и чуждестранните политици.

Според вече цитирания Андрю Моравчик съвременната либерална теория на международните отношения отстоява тезата, че държавите преследват своите цели и идеали, мотивирани от вътрешнополитически съображения и ограничени от вътрешни и международни институции. В идеалния вариант въпросната теорията се фокусира върху „вътрешните социални идентичности и ценности като основен определящ фактор за външнополитическите цели.“ В дадения случай компаративистите могат да отбележат, че международната политика „открива“ вътрешната политика. Теоретиците на международните отношения отбелязват за логическото прерастване на вътрешната политика във външна. Става въпрос за изработването на целите и идеалите на дадения субект на базата на неговите интереси, които трябва да се адаптират или синхронизират с доминиращите ценности в системата на международните отношения. Може да се поясни, че се отнася за координирането на интересите на два или повече външнополитически субекта в една проблемна ситуация. Единствено взаимодействието на интересите на субектите, които са страна по дадения конфликт би могъл да гарантира постигането на набелязаните цели. В тази връзка е необходимо да се проследи степента на влияние на религията в създаването на интересите, прераснали в цели, изработването на решението, прилагането на диференциацията и т.н. Особено важна е ролята на религията при изработването на доминиращата ценностна система, която, в много голяма степен, определя стереотипите на външнополитическото поведение на субекта.

Подкрепа за либералната теория за международните отношения е изразена от тридесет видни американски учени, които през 2016 г. подписват известната „Християнската декларация за американската външна политика“. Според тях няма перфектна човешка политическа система, но те вярват, че либералният ред е най-малко порочен от всички налични в момента политически опции и представлява най-доброто средство за постигане на целите, за които е било управление. Политически „либералният ред включва отговорно самоуправление, върховенство на закона, граждански свободи и религиозна свобода. Икономически либералният ред означава относително отворени пазари, свобода на моретата, зачитане на договорите и мирно решаване на спорове, основано на конкретни правила“. Във вижданията на авторите на известния документ в международен план „либералният ред се приравнява на ненападение, взаимна сигурност, териториална неприкосновеност, с ограничени изключения за хуманитарна намеса и благоприятства междуправителственото сътрудничество по въпроси от глобално значение“. В документа се добавя още, че „либералният ред е особено силен там, където се припокриват усилията на отворените либерални демокрации, които участват в споразумения за взаимна отбрана и сътрудничество в областта на сигурността“. Други цели в рамките на либералната система, към които се стремят правителствата са „осигуряване на бедните и хората в неравностойно положение и насърчаване на благосъстоянието на всички граждани“. Авторите на цитираната Декларация отстояват тезата, че САЩ трябва да продължат да водят света към тези цели, както са го правили след края на Втората световна война. Това било в интерес на Америка, защото „либералният ред е външна характеристика на американската национална сигурност. Американското правителство е морално отговорно за безопасността на американския народ, правилно приоритизира тяхната сигурност и с основание поддържа ефективна армия, която

да възпира и побеждава онези, които биха нападнали САЩ.“ Но безопасността и просперитетът на Съединените щати са най-силно гарантирани в свят, оформен от либерални норми на отчетното управление, отворени икономики и кооперативна сигурност - свят, в който е по-малко вероятно да бъде използвана военна сила. Тези учени директно свързват християнските устои на американската държавност с либерализма, в качеството му на призма на външнополитическото действие на американското управление. Нещо повече, силата и превъзходството на САЩ е експлицитно обвързано със световния триумф на либерализма.

Изключително важно е да се направи анализ на способа, чрез който националната религия се превръща в генератор на идеи или по-скоро как /или дали/ тя влияе върху формулирането на интересите. В тази логическа нишка е добре да се изясни дали религията успява да се превърне в своеобразен „трансцедентален авторитет“, който да се трансформира в обществен морал. Най-значимият въпрос е дали последният е в състояние да достигне до равнището на коректив, определящ параметрите на политическото поведение, част от което и външнополитическото. Друг важен аспект е до колко религията регулира външнополитическото средство „компромис“. С други думи, дали и в каква степен дадената деноминация определя едно от трите основни свойства на всяка външна политика, а именно – принципна, гъвкава и безпринципна.

Конструктивистите отиват по-далеч в своето твърдение, че външнополитическата арена и всички участници във вземането на външна политика са повлияни от доминиращите религиозни вярвания, които са „подгрупа на идеи за формирането на „националния интерес.“ По този начин, те очертават директната релация религия – външна политика, но преминавайки през интереса като компонент на външната политика. Този подход изисква анализ на идейните причинно-следствени механизми и потенциал на идеите, произтичащи от религията, която е „прегърната“ от конкретния външнополитически субект. Същността и свойствата на интересите, на различните институции, субектите и дори на целия етатистки естаблишмент трябва да бъдат разглеждани от гледна точка на конститутивния капацитет на религиозните идеи.

Американският изследовател Дейвид Хюстън отбелязва, че потенциалът на идеите да упражняват казуално влияние в политиката е изследван още през 50-те години на ХХ век. Според него религията има своите инструменти, които стимулират или ограничават политическия дискурс. В същото време, идеите, които произтичат от религията не създават нови алтернативи, а просто „съживяват“ такива, създадени преди това. Тяхната роля е единствено да легитимират определени политически практики, които до този момент са били факт в конкретна среда.

В рамките на анализа на релацията религия-външна политика американските изследователи Браян Лай и Дан Слейтър въвеждат термина „религиозни интереси“. Според тях те могат да бъдат отстоявани от определени институции, зад които стоят определени електорални контингенти или активни обществени групи. Тяхното влияние е регулирано от ефективността на държавата. Там, където политическият режим и държавните органи са нестабилни, толкова по-голяма е вероятността да се проявят „религиозните интереси“. Институциите, призвани да възпираят силното религиозно влияние, инфилтрирано в други институции, са обикновено силна светска армия, икономически кръгове, динамичен ръководител на изпълнителната власт и други. Организираните религиозни групи често имат интереси, които ги принуждават да преговарят, да упражняват натиск или дори да се съревновават с политическите власти, за да допринесат за организационното им оцеляване и да развият своя морален проект. Тези демонстрирани интереси могат да компрометират или да изглеждат в противоречие с възприетите от организацията религиозни вярвания или дори да доведат до официални промени в доктрината. Накратко, религията се нуждае от структурни механизми, за да повлияе на външната политика. Неясните културни идентичности трябва да бъдат организирани и подсилени от обществени и политически институции и лидери. Тед Йелен и Клайд Уилкокс отстояват мнението, че „не съществува взаимовръзка, някакъв задължителен модел между доминиращата конфесия в дадена нация и

естеството на връзката между църковния институт и държавата.“ Протестантските САЩ, католическата Франция и мюсюлманската Турция имат правно и институционално разделяне на религия и държава; протестантска Великобритания, католическа Ирландия и мюсюлмански Пакистан не го правят. Това не може да отрече акцента, който Скот М. Томас придава на начина, по който „религията съставлява самата идентичност на политически влиятелните социални движения“ Трябва да се отбележи, че докато религията може да съставлява същността на социално движение или група по интереси, нейното политическо влияние върху външната политика може да бъде ограничено или улеснено от институционални структури, материални нужди и институционални връзки.

Американският експерт Маргарет Херман „инжектира“ институционалния аргумент вътре в държавния апарат, като твърди, че различните международни и вътрешни фактори, влияещи върху външната политика, „непременно ще се насочват към политическия апарат на правителството, което идентифицира, решава и прилага външната политика.“ Практически става въпрос за външнополитическия процес. В крайна сметка, външната политика е резултат от действията на множественост от различни институции, които формират националния външнополитически механизъм. Фокусирането върху процеса на вземане на решения в държавата моделира различните канали и способности, чрез които религията може да присъства в апарата за вземане на външнополитическите решения на държавата. Даването на примерите с влиянието на еврейското, арменското или гръцкото лоби в американската външна политика е чудесно доказателство за влиянието на /етно/-религиозните общности при дифинирането на политиката на САЩ в Близкия Изток, Източното Средиземноморие или Задкавказието. Логично е да приемем за вярна тезата, че президентската двойка Джо Байдън-Камела Харис е силно повлияна от американската източноправославна общност при тяхното формиране като политици и респективно политиката, която те водят спрямо вечния опонент на Гърция и Армения – Турция.

Изследователите Фред Грийнщайн, Александър Уендт и Валтер Карлснайс поставят изключително голям акцент върху влиянието на религия върху личността, която от теоретична гледна точка може да бъде определена като индивидуален външнополитически субект /президент, министър-председател, външен министър, партиен лидер и други/. Според тях религията се инфилтрира много по-лесно във външната политика чрез личността, отколкото чрез институциите, които са колективни субекти и налагат изпълнението на много повече условия, за да се почувства присъствието на религиозния норматив.

Не съществува универсален модел на релацията религия-външна политика, в който двата компонента да имат изравнени стойности и който да бъде приложен в две съседни държави по тъждествен начин. Не само всяка държава притежава специфичен външнополитически механизъм, дори и политическата система да е тъждествена /парламентарна република, президентска република, монархия и други/, но и значението на религиозните вярвания и практики на идентична деноминация е различно. Например източното православие в България, Гърция, Сърбия и Русия има различно измерение. Така в Гърция то има статут на „държавна“ религия, за разлика от България, в която тя е „официална“. Така например в първата страна полагането на клетвата на правителството и президента в присъствието на патриарха единствено я прави законосъобразна, съгласно конституционните текстове . В нашата страна поканата за присъствието на патриарха на Българската православна църква при същата церемония е по-скоро пожелателно. Тази християнска деноминация е силно релевантна част и откровен инструмент за постигането на целите в провежданата от Сърбия и особено Русия външна политика. Така например православните църкви на тези две държави силно подкрепят политиката на Сърбия спрямо Косово и респективно на Русия в Сирия.

Стратегическата култура на държавата се превръща в подгрупа на идентичността на културата на цялото общество, която определя властовите отношения между дадения субект и останалите субекти в системата на международните отношения. Ако произходът на тази идентичност може да бъде проследен до нейния религиозен генезис, тогава е възможно да се каже, че религията засяга външната политика чрез инкубиране и предаване на идентичности

и респективно профили, които управляват външнополитическите решения на елитите в обществените институции. Действащите лидери, в качеството им на индивидуални външнополитически субекти, могат да изучават или да налагат тези идентичности, чрез комуникация с обществото, както и да ги разпространяват върху други външнополитически субекти. Това може да стане чрез различен инструментариум, а именно чрез избори, организиране на преврати, директна военна интервенция, а също така и чрез окупация на чужди територии и общества. Ускоряването, забавянето или прякото осуетяване на тези действия могат да бъдат повлияни или организирани от религиозни групи и общности с влияние в обществото. Това е видимо в различните конфликтни зони, особено в трансгранични райони в Африка и Азия.

Бележка: Публикуваният текст е част от книгата Израел между евангелизма и джаафаризма

REFERENCES

Nay, O., Histoire des idées politiques, La pensée politique occidentale de l'Antiquité à nos jours, 2e édition, Arman Colin, 2016, p. 226-227. https://www.researchgate.net/publication/313188474_Histoire_des_idees_politiques_La_pensee_politique_occidentale_de_l'Antiquite_greco-romaine_a_nos_jours, 25.03.2020.

de Wall, H., Corpus Christianum, in Religion Past and Present, BRILL, 2006-2013, https://referenceworks.brillonline.com/entries/religion-past-and-present/corpus-christianum-SIM_03244#, 11.03.2021.

Erasmus, D., The Manual of Christian Knight, <https://oll.libertyfund.org/titles/erasmus-the-manual-of-a-christian-knight>, 25.03.2020.

Erasmus, D., The Education of a Christian Prince, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1997, p. 61.

Wegemer, G., Thomas More: A Portrait of Courage, Scepter Pubs, 1996, p. 136.

Simon Magus, Catholic Encyclopedia, New Advent, <https://www.newadvent.org/cathen/13797b.htm>, 11.03.2021.

The Reformation, <http://protestantreformationcs.weebly.com/the-black-death.html>, 26.03.2020.

Dittmar, J., Media, Markets and Institutional Change: Evidence from the Protestant Reformation, CEP Discussion Paper № 1267, August 2015, <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/dp1367.pdf>, 27.3.2020.

Iyigun, M., Luther and Suleyman, The Quarterly of Economics, Vol. 123, Issue 4, November 2008, p. 1465-1494, <https://academic.oup.com/qje/article/123/4/1465/1933179>, 27.03.2020.

Ekelund, R., Hebert, R., R, Tollison, An Economic Analysis of the Protestant Reformation, 1.06.2002, Journal of Political Economy, http://web.stanford.edu/~avner/Greif_228_2005/Ekelund%20et%20al%202002%20JPE%20Reformation.pdf, 27.03.2020.